

VASI SZEMLE | 2023. 77. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

A folyóirat a Nemzeti
Kulturális Alap támogatásával
jelenik meg.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 750 Ft

VASI SZEMLE | 2023. 1. SZÁM

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVÁ 1933 •

adveniat regnum tuum

2023. **1.** SZÁM

FŐSZERKESZTŐ:

Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Csapláros Andrea**Gráfik Imre****Majthényi László****Németh Sándor****Vig Károly**

KIADJA:

Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:

Csapláros Andrea

múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:

9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.

telefon: +36 20 770 3521, +36 20 241 2314

e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség

egy szám ára 750 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: **www.vasiszemle.hu**

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:

Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:

Szűcs Gabriella

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:

Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:

Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU—ISSN 0505–0332

ÉVFORDULÓHORVÁTH N. ZSOLT: *Az osztrák–magyar határmegállapító**bizottság sajtóvisszhangja, 1921–1923* 3PANKOTAY FRUZZSINA MAGDA: *A 200 éves almafa*. Nagyszüleim,
dr. Pankotay József (1922.) és *dr. Brenner Marietta* (1923.) 100. születésnapja emlékére 20**A MÚLTNAK KÚTJA**BIERNACZKY SZILÁRD: *Emberevés vagy rabszolgavadászat?**Megjegyzések egy több évszázados afrikai történettudományi kérdőjelre
pontot helyező könyv kapcsán* 37FÜLÖP LÁSZLÓ: *Gersei Pethő János, Nádasdy Tamás hű szolgálója* 49GÁL JÓZSEF: *A szombathelyi képzőművészeti élet kezdetei, 1899–1919*. 2. rész 57**MŰHELY**CSISZÁR ZOLTÁN: *A történelmi Kemenes-vidék ómagyar településnevei*.*Az Alsó-Kemeneshát történeti-etimológiai szótára*. 1. rész 76SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT: *A vépi volt úrbéres közbirtokosság erdőgazdálkodása* 87TÓTH CSABA: *Vas megyei képzőművészet a nagykőrösi Révay-gyűjteményben* 106**KÖNYVSZEMLE**GERT POLSTER (SZERK.): *Historischer Atlas Burgenland*.*Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 –
Landesmuseum, Eisenstadt, 2022, 264 p.)* (Németh Sándor) 119

LADISLAUS KELEMEN – FERDINAND SZABO – STEFANIE SZABO –

SYLVIA SZABO (REDAKTION): *40 Jahre Theaterverein Unterwart**1982–2022/40 éve Alsóőri Színjátszóegyesület 1982–2022*.UMIZ – hely- és Régiónyomda történeti Bizottság, Alsóőr. 2022. 217 p
(Fekete-fehér és színes fényképekkel, illusztrációkkal.) (Gráfik Imre) 121**KRÓNIKA**NÉMETH KATALIN: *Pater Noster – Tóth Csaba festőművész**azonos című celldömölki kiállításáról* 125**INHALT***Német nyelvű összefoglalók* (Ford. Bariska István) 131**CONTENT***Angol nyelvű összefoglalók* (Ford. Biró Zsolt) 134**SZERZŐINK** 136**BORÍTÓ**Első borító: Tóth Csaba: *Isten csendes jelenléte életünkben II. Jöjjön el a te országod*Hátsó borító: Torjay Valter: *Esthangulat a körmendi újtemplommal*

VAST SZEMLE

2023. 77. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

HORVÁTH N. ZSOLT

Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság sajtóvisszhangja, 1921–1923

Bevezetés

Az osztrák–magyar határ első világháború utáni kialakulásáról az utóbbi években – jórészt köszönhetően a centenáriumi évfordulónak – több tudományos értekezés született. Jelen tanulmány nem csupán a határmegállapító bizottság történetével és a határkijelölés gyakorlati folyamatával kíván foglalkozni, hanem arra is keresi a választ, hogy miként jelent meg az országos magyar sajtóban az osztrák–magyar határmegállapítást vizsgáló bizottság munkája. Az elemzés tehát azt tárja fel, hogy a korabeli napilapok mit tartottak fontosnak megosztani az olvasóikkal, milyen retorikai elemek kaptak hangsúlyos szerepet, és ezek miként befolyásolták a két világháború közötti magyar külpolitika narratíváját, amely a revízió délibábjának a fenntartásával egyre jobban radikalizálta a közgondolkodást. A tanulmány azokat a tartalmi és retorikai elemeket vizsgálja, amelyek rámutatnak a magyar sajtó felelősségére és azokra az ellentmondásokra, amelyek nemcsak az osztrák–magyar határhúzás sajtóvisszhangját, hanem azon keresztül Magyarország két világháború közötti külpolitikai narratíváját is meghatározták. Ennek érdekében a történelmi diskurzuselemzést hívja segítségül, amelynek hátterében egy olyan „*paradigmaváltás*”¹ áll, amely megkérdőjelezi a ko-

rábbi álláspontot, hogy a nyelven keresztül az objektív valóságot, az egyetlen létező egyetemes igazságot ismerjük meg. A korábbiakkal ellentétben a nyelvet nem úgy értelmezi, mint egy „*semleges médiumot*”,² amely képes tükrözni, kifejezni, közvetíteni a tényeket és a tényleges igazságot, hanem a nyelvre eszközként tekint, amelynek segítségével használója – jelen esetben a magyar kormány narratíváját közvetítő sajtó – a saját maga által vélt igazságot írja le. Ez a megközelítés tagadja, hogy az univerzum állandó jelentésekkel bírna, nem fogadja el, hogy a világnak kizárólag egyetlen oldala, a valóságnak egyetlen olvasata van. Minden általunk vélt megállapítás, amelyről azt gondoljuk, hogy jelentéssel bír, azért van, mert már korábban megtöltötték jelentéssel, méghozzá a nyelv segítségével. Ebből adódik, hogy a nyelv nem semleges, nem egyetemes igazságokat fejez ki, hanem a szubjektív valóságot, saját intuíciónk ki nyilatkoztatását. A tanulmány a magyar sajtó konstruált valóságát elemzi az osztrák–magyar határmegállapító bizottság tevékenységéről. Az erről szóló sajtómegnyilvánulások is rejtett tartalmakat hordoznak, amelyek valóságteremtő jelleggel bírtak, a korabeli közbeszédet és közgondolkodást formálták. A diskurzuselemzés nem az igazságot kívánja felderíteni, hanem azt, hogy ki az, aki úgy véli, hogy rendelkezik az igazság hatalmával.³

1 Carver Terrell: *Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat*.” In: Politikatudományi Szemle, 2004./4. 143–148 p. itt 143. p. [Http://www.poltudszemle.hu/szamok/2004_4szam/2004_4_carver.pdf](http://www.poltudszemle.hu/szamok/2004_4szam/2004_4_carver.pdf). Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

2 Carver, 2004. 143. p.

3 Carver, 2004. 143–148. p.

Történelmi előzmény

Az első világháborút követően a győztes hatalmak úgy vélekedtek, hogy a békekötés legfontosabb pontjai nem képezhetik alku tárgyát a vesztes hatalmakkal. A hosszú távú rendezést, a nyugvópontra jutást megíhúsította, hogy az „új nemzetközi rend”⁴ alapjai szükségszerűen összefonódtak a vesztes államok számára előírt negatív békefeltételekkel. Ebből adódóan a magyar és az osztrák békeszerződések nemcsak egy háborút lezáró békeként értelmezhetők, hanem egy „új nemzetközi rend”⁵ kialakítására tett kísérlet kézzelfogható eredményeként is.⁶ Natasha Wheatley, ausztrál–amerikai történész szerint az Osztrák–Magyar Monarchia szétdarabolása egy nemzetközi projekt része volt. „Ezen projekt Közép-Európát az új nemzetközi rend legjelentősebb kiindulópontjává tette.”⁷ A soknemzetiségű Monarchia felosztása nem kis feladat elé

állította a nemzetközi politika alakítóit. Azonban a birodalom romjain megrajzolt új közép-európai határvonalak megállapítása a gyakorlatban még nagyobb kihívásnak mutatkozott. Ezen határok meghatározásához olyan nemzetközi legitimitással bíró testületekre volt szükség, amelyek közvetlenül a helyszínen állapították meg a békeszerződésekben megrajzolt vonalakat.⁸ A békekonferencia, a közvélemény által leginkább ismert versailles-i szerződés megalkotása után, a Nagykövetek Tanácsának adta át a szerepét.⁹ Ez utóbbi szervezet által kiadott *Általános utasítások*¹⁰ alapján jött létre az osztrák–magyar határmegállapító bizottság.¹¹

A magyar kormány 1922-ben hívta életre a Határmegállapító Központot, amely alá rendelték a különböző határmegállapító bizottságokat. A felmerülő kérdésekkel kapcsolatban a magyar miniszterelnök hozott döntéseket. A bizottságok feladata egyrészt a békeszerződésben foglalt határok megállapítása („delimitáció”¹²), valamint a határkitűzés („demarkáció”¹³) volt. A bi-

4 Erin Allen: World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant.

<https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/> Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

5 Erin Allen: World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant.

<https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/> Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

6 Marcus M. Payk: ‘What We Seek Is the Reign of Law’: The Legalism of the Paris Peace Settlement after the Great War. In: *The European Journal of International Law*, 2018. 809–824. p. itt 814. p. <https://academic.oup.com/ejil/article-pdf/29/3/809/26429177/chy058.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

7 Natasha Wheatley: Central Europe as Ground Zero of the New International Order. In: *Slavic Review*, 2019/4. 900–911. p. itt 901–902. p. https://www.academia.edu/43392151/Central_Europe_as_Ground_Zero_of_the_New_International_Order. Utolsó letöltés: 2022. 12. 27.

8 Murber, Ibolya: *Die politische Gewalt als Voraussetzung eines Plebiszits im Donauraum: Westungarn – Burgenland nach dem Ersten Weltkrieg*. In: „Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften“, Folge 13, Berlin, 2020. 78–91. p. itt 90. p.

9 Horváth Jenő: *A trianoni béke megalkotása 1915–1920. Diplomáciai történelmi tanulmány*. Budapest, 1924. 3. p. <https://mek.oszk.hu/20700/20702/20702.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 11. 05.

10 Villani Frigyes: *A soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határmegállapításról*. Sopron, 1923. 39. p.

11 Sallai János: *Az osztrák–magyar határ kijelölése utáni problémák rendezése*. In: *Tér és Társadalom*. 2003/4. 157–171. p. itt 158. p.

12 Suba János: *Magyarország trianoni határainak kitűzése*. In: *Magyar Rendészet* 2021/1. 217–231. p. itt 217. p. p.

http://real.mtak.hu/126556/1/14_Suba_217-231_MR_2021_1.pdf. Utolsó letöltés: 2022. 07. 16.

13 Suba, 2003. 217. p.

zottságoknak a működése a „*trianoni vonal*”¹⁴ mindkét oldalán csak egy szűk sávot érintett, amely már önmagában is azt bizonyítja, hogy csak kisebb, helyi vonatkozású határkorrekciók jöhettek szóba. A magyar diplomácia számára nem sok esély mutatkozott a kedvező határmódosításokra. A határvonalakat a logisztikai szempontok miatt különböző szakaszokra osztották fel. Az osztrák–magyar határvonalat három nagy egységre darabolták, amelyet A, B, C betűkkel jelöltek. A legtöbb határszakaszon a Magyarországgal ellenérdekelt felek határozottan ragaszkodtak a békeszerződésekben nekik juttatott területekhez. A románok azt hangoztatták, hogy „*semmit vissza nem adunk*”.¹⁵ Ezt az álláspontjukat határozottan és következetesen képviselték. Az elcsatolt délvidéki területekhez sem lehetett túl sok reményt fűzni, hiszen a magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság szerb biztosa bejelentette, hogy tárgyalni sem hajlandó, amennyiben a magyar fél a számukra kedvező határmódosításban reménykedik. Ugyanúgy a csehszlovák szakaszon sem volt reménykeltő a helyzet. Azonban az osztrák–magyar államhatár kijelölése kapcsán – az előbb említett határszakaszokhoz képest – megengedőbbnek tűnt az osztrák álláspont: „*semmi szín alatt sem szabad a határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződés által leírt vonalat*”,¹⁶ azonban a „*béke alapja*”¹⁷ itt sem volt megváltoztatható. Sokszor az értelmezés keresztüztüzébe került maga a „*béke alapja*”¹⁸ kifejezés is.¹⁹

Ausztria 1918 novemberében kinyilvánította igényét a nyugat-magyarországi te-

rületekre.²⁰ Az osztrák és magyar békeszerződések hivatalosan is szentesítették Burgenland elcsatolását, azonban mégis volt egy lényeges különbség a nyugati határvonal esetében a többi új magyar államhatárhoz képest. A nyugat-magyarországi határvidék volt az egyetlen olyan határtér-ség, amely nem állt idegen hatalmak ellenőrzése alatt.²¹ A magyar diplomácia ezt a helyzeti előnyét kihasználva igyekezett elodázní a területátadást vagy legalább egy kis méretű területmódosítást (revíziót) elérni. A magyar kormánytól látszólag független paramilitáris csapatok magánakciói,²² a diplomáciai feszültség, illetve az osztrák és a magyar gazdaság egymásra utaltsága²³ tárgyalóasztalhoz kényszerítette a két ország képviselőit. 1921. október 13-án olasz közvetítéssel Velencében kompromisszum született: Sopron és környéke népszavazás útján választhatta meg területi hovatartozását, cserébe a magyar kormány vállalta, hogy átadja Burgenlandot és visszavonja onnan a paramilitáris erőket.²⁴ Ez a szerződés nemcsak egy nagyobb mértékű békés revíziós siker első eredményeként fogható fel, hanem annak igazolásaként is, hogy a Habsburg Birodalom romjain „*együtt született meg az új nemzetközi és a poszt-imperiális rend, amelyek kölcsönösen formálták és alakították egymást*.”²⁵

20 Murber, 2020. 83. p.

21 Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, 2020. 52. p. 75. p.

22 Murber, 2020. 87–88. p.

23 Murber Ibolya: *Az osztrák–magyar határvita gazdasági aspektusai az első világháború után*. In: *Világtörténet 2022/2*. 207–224. p.

24 Murber, 2020. 89. p.

25 Wheatley, 2019. 902. p.

14 Uo.

15 Suba, 2003. 220. p.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

19 Suba, 2003. 217–220. p.

A magyar sajtó felelőssége

Tekintettel arra, hogy a tanulmány a magyar sajtó felelősségét is vizsgálja az osztrák–magyar határmegállapító bizottságról szóló narratívák kialakításában, érdemes taglalni azokat a körülményeket, amelyek befolyással bírtak az egyes sajtóorgánumok korabeli mozgásterére. Az első világháborút követő bizonytalan időszakban nem volt ritka, hogy a politikai rendszerek egy éven belül többször is váltották egymást, amelyek jelentősen befolyásolták a magyar sajtó helyzetét is.²⁶ Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság működése (1921–1923) Bethlen István miniszterelnökségének elejére esik. Ekkor nem volt előzetes sajtócenzúra érvényben, de ez nem jelentette azt, hogy a sajtószabadság maradéktalanul megvalósult. Sőt, az ebben az időszakban született, vagy a korábbi kormányoktól örökölt szabályozások pont ennek az ellenkezőjéről tesznek tanúbizonyságot. Bár a sajtócenzúrát maga a Bethlen-kormány számolta fel, több más, életben lévő vagy újonnan meghozott szabályozás szűk keretet adott a véleményszabadság kinyilvánításának. Az egyik ilyen rendelkezés a Teleki-kormány által elfogadott úgynevezett rendtörvény volt.²⁷ Az 1921. évi, az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló III. törvény-cikk hetedik paragrafusa komoly szankciókat helyezett kilátásba arra az esetre, ha

valaki a „nemzet megbecsülését”²⁸ valótlan híreszteléssel sérti vagy hitelteleníti.²⁹ Emellett még számos más rendelet is ellehetetlenítette a szabad véleménynyilvánítást, például a tájékoztatást szolgáló orgánumok számát is korlátozták. Annak ellenére, hogy a hivatalos sajtócenzúra a Bethlen-kormány alatt megszűnt, az új időszaki lap megjelenésének az engedélyeztetése a miniszterelnök hatáskörébe tartozott. A belügyminiszter rendelkezett azzal a joggal, hogy az úgynevezett időszaki lapok működését vagy a megjelenését korlátozza. Ezzel a korlátozó jogával többször is élt az 1920-as években, emellett egyes vidéki településeken a helyi közigazgatás vezetői is felhatalmazva érezték magukat egy-egy sajtótermék korlátozására vagy azok terjesztésének megakadályozására.³⁰ Szintén mérőföldkőnek számított az 6357/1920. ME-rendeletet, amely már a létükben fenyegette azokat a lapokat, amelyeknek a beszámolóit sértik a magyar külpolitikai érdekeket.³¹ A kormányzat a különböző törvényi szabályozások mellett a források biztosításával vagy éppen megvonásával is befolyást gyakorolt. Különösen fontos volt ez abban az esetben, amikor egy adott lap engedélyezésére kérelmet nyújtottak be, hiszen ez a legtöbb esetben nemcsak az engedélyt, hanem az erre szánt források igénylését is jelentette.³² Annak ellenére tehát, hogy a sajtócenzúra hivatalos formában megszűnt, az osztrák–magyar határmegállapító bi-

26 Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet. Budapest, 1993. 99. p. online formában lásd: <https://mek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm#29> Utolsó letöltés: 2023. 01. 07.

27 Paál Vince: *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez*. Budapest, 2012. 7–9. p. <https://mek.oszk.hu/13400/13458/13458.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

28 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=9210003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

29 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=9210003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

30 Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hitvallás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 34–35. p.

31 Sipos, 2004. 33. p.

32 Paál, 2012. 14. p.

zottság munkájának az idején a magyar sajtó nem volt szabadnak mondható. A hivatalos cenzúra lényegében szükségtelen lépésnek számított, hiszen enélkül is képes volt a kormányzat kontroll alatt tartani a nyilvánosságot. A lapok betiltásának és megjelentetésének a joga, a terjesztésbe való beavatkozás lényegében kellő eszközként szolgált a nyomásgyakorlásra.³³ Ennek tükrében 1921 és 1931 között hozzávetőlegesen ötven lapot tiltottak be hosszabb vagy rövidebb időre.³⁴ Ebből adódóan, ha komolyabb ellenállást tanúsítottak volna az országos lapok, akkor az említett rendelkezések kellő jogalapot szolgáltatottak volna arra, hogy komoly következményekkel nézzenek szembe a szerzők és a lap tulajdonosok.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az objektivitás elve nem érvényesülhetett volna, amennyiben lett volna erre hajlandóság. Amint arról a későbbiekben még szó lesz, az osztrák–magyar határmegállapító bizottságról szóló sajtóbeszámolóknál egyértelműen a politikai narratívák domináltak a szakmai érvek prezentálásával szemben, sőt esetenként a politikai narratívák hitelessége is kétségbe vonható a korabeli források tükrében. Tehát a vizsgált időszakban, *de facto* nem létezett a magyar sajtószabadság,³⁵ azonban nem is korlátozták teljesen, hiszen megvoltak azok a határok, amelyeken belül a térszerűség vagy az objektivitás elve megvalósítható lett volna. Ezt bizonyítja az is, hogy a munkás-

ság lapjának számító ellenzéki *Népszava*³⁶ nem közölte a kormányzati propagandát az osztrák–magyar határmegállapító bizottság tevékenységéről. Tehát szűkre szabottan, de megvoltak a keretek a tények szakmai prezentálására, hiszen 1922 előtt és 1938 után is volt sajtócenzúra, amely sokkal szigorúbb kontrollt jelentett.³⁷ Sok lapnál maga a hír műfaja is összemosódott a publicisztikával, ami megakadályozta, hogy az olvasó a saját értékítélete és meggyőződése alapján tegyen megállapításokat az osztrák–magyar határhúzás eseményeivel kapcsolatban. Az országos lapok hozzáállása nem feltétlenül abból következett, hogy tartottak a kormányzati retorziótól, hanem abból, hogy elkötelezettek voltak a külpolitikai törekvések megvalósítását illetően. Feláldozták az objektivitást és az újságírás alapvető elveit a revízió oltárán, kiszolgálva a kormányzat külpolitikai irányelveit.

Összességében tehát elmondható, hogy ugyan a korlátlan véleménynyilvánításra nem volt lehetőség, de ahhoz minden feltétel megadatott, hogy hiteles és következetes beszámolók jelenjenek meg az osztrák–magyar határmegállapító bizottság tevékenységéről. Ezzel szemben a korabeli magyar sajtó mégis egy alternatív valóságot teremtett.

Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság

A háborút követő békerendezés számos speciális feladatkörrel felruházott bizottságot hívott életre annak érdekében, hogy a békeszerződésben foglaltakat gyakorlat-

33 Klein Tamás: *Adalékok a Horthy-korszak sajtórendszeti szabályozásához I. (1919–1931)* In: *In Medias Res* 2012/2. 182–198. p. itt 189. p. <http://real.mtak.hu/108596/1/media-tudomany-adalekok-a-horthy-korszak-sajtorendszeti-szabalyozasahoz-i-cikk-21.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

34 Varga Balázs: *Az 1921.évi nyugat-magyarországi felkelés a korabeli országos sajtóban.* In: *Vasi Szemle* 2022./különszám 6–27. p. itt 8. p.

35 Varga, 2022. 8. p.

36 Néhány példa a *Népszava* beszámolóiból: *Népszava*: 1922. 07. 22. 5. p. *Népszava*: 1922. 05. 28. 8. p. *Népszava*: 1922. 11. 17. 5. p.

37 Paál, 2012. 8. p.

ban is végrehajtsák. Ezek a nemzetközi összetételű bizottságok bizonyos kérdésekben széles döntési jogkörrel rendelkeztek. Az osztrák–magyar határvitában két ilyen bizottság létezett: az egyik a nemzetközi összetételű soproni katonai misszió volt, amely a területátadás előkészítésével foglalkozott, a másik pedig a szintén nemzetközi összetételű határmegállapító bizottság. A trianoni békeszerződés 29. pontjának értelmében a Nagykövetek Tanácsa 1920. július 22-én előírányozta az osztrák–magyar határ megállapítására szánt bizottság felállítását.³⁸ Egy évvel később, 1921. július 27-én a testület megtartotta az alakuló ülést Grazban, ahol a magyar fél részéről Keresztes Artúr ezredes volt jelen.³⁹

A grazi alakuló ülésről a magyar sajtó is beszámolt. Kezdetben az országos lapok még nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a határmegállapító bizottság munkájának. A nemzetközi realitásoknak megfelelően inkább kisebb határkiigazítást, nem pedig nagyobb arányú revíziót vártak. Ennek megfelelően 1921-ben gyakorlatilag az alakuló ülés volt az egyetlen olyan hír, amely az újságokban megjelent. A magyar sajtót akkoriban a soproni népszavazás előtti diplomáciai kötérlhúzás és a népszavazás remélt sikere dominálta a nyugat-magyarországi kérdésben. Általában egy-egy kishír született az osztrák–magyar határmegállapító bizottság munkájáról, de ezek sem kaptak helyet minden napilap hasábjain.⁴⁰ A népszavazást követően a nemzetközi összetételű bizottság munkája legközelebb 1922 januárjában került ismét a sajtó látó-

körébe. A sikeres revízió mámorát januárban ceremónia övezte, ahol természetesen az osztrák–magyar határmegállapító bizottság magyar delegációjának a vezetője, báró Villani Frigyes is részt vett. Villani a bizottság tevékenységével kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy a munka folyik, és bízik benne, hogy „megjavíthatják azt a határt, a mely lényegesen korrektúrára szorul.”⁴¹

Az 1920. július 22-én a Nagykövetek Tanácsa által meghatározott *Általános utasítások*⁴² értelmében kötelezték a határmegállapító bizottságokat, hogy a békeszerződésben megfogalmazottakat a legnagyobb pontossággal hajtsák végre. Az utasítás azt is tartalmazta, hogy vegyék figyelembe a közigazgatási határvonalakat és a helyi gazdasági érdekeket, ám hagyják figyelmen kívül a vallási, nemzetiségi és a nyelvi szempontokat. Amennyiben mégis szükség van változtatásra, annyiban csak egyhangú határozat elfogadható, amire nem sok esély mutatkozott.⁴³ Az 1921. június 3-án kiadott pótutasítások értelmében a határmegállapító bizottság javaslatot tehetett a határmódosításra azokon a tereppontokon, ahol a határ nem felelt meg a néprajzi vagy gazdasági adottságoknak. Ha a módosítás mértéke túllépte a bizottság hatáskörét, akkor annak engedélyeztetése érdekében a Népszövetség Tanácsához kellett fordulni,⁴⁴ ahogy erre sor is került. Villani nyilatkozatának volt egy reménykeltő mondata: „remélem, hogy a békeszerződési kísérőlevél alapján eredményeket fogunk elérni.”⁴⁵

38 Murber Ibolya: *Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden, 2021. 90. p.

39 Villani, 1923. 34. p.

40 Friss Ujság: 1921. 07. 23. címlap, Budapesti Hirlap: 1921. 07. 23. 6. p., Jövő: 1921.07. 23. 2. p. Nemzeti Ujság: 1921.07.30. címlap. p.

41 Az Ujság: 1922. 01. 03. 4. p.

42 Villani, 1923. 39. p.

43 Uo.

44 Villani, 1923. 39–40. p.

45 Az Ujság: 1922. 01. 03. 4. p.

Millerand kísérőlevele

A Millerand-level az osztrák–magyar határhúzás során a sajtóban legtöbbet emlegetett dokumentum és hivatkozási pont volt. Az országos lapokban a francia miniszterelnök elhíresült kísérőlevelével kapcsolatban gyakran egymásnak ellentmondó információk jelentek meg, amelyek számos ponton nem állják meg a helyüket.

1920 májusában Londonban a békeszerződés-tervezet mellékleteként csatoltak egy levelet, amelyet az akkori francia miniszterelnök, Alexandre Millerand jegyzett.⁴⁶ Ebben a levélben az állt, hogy Magyarország határai bizonyos mértékben megváltoztathatók, és a francia kormányfő erre ígéretet is tett. Emellett a levélben elismerte, hogy a trianoni határok nem minden esetben felelnek meg különböző gazdasági vagy néprajzi szempontoknak. A francia kormányfő úgy fogalmazott, hogy a béke delegációk számára átadott békefeltételek végesek, és a határmegállapító bizottságoknak kiadott utasítások jelzik az engedmények „végső határát.”⁴⁷ Millerand kisebb mértékű határkiigazításról és nem nagyobb mértékű revízióról beszélt. Ezt támasztja alá az osztrák–magyar határkijelölő bizottság elnökének az értelmezése is, amely szerint van lehetőség valamely határ menti települést visszacsatolni Burgenlandtól Magyarországhoz, azonban olyan mértékű változtatás nem megengedett, amely felülírná a Párizsban meghúzott határvonalat.⁴⁸

Ezzel szemben a 8 Órai Újság hasábjain megjelent egy parlamenti beszámoló, ahol Bethlen István miniszterelnök Nyugat-Magyarországra vonatkozó expozéjában arról

beszélt, hogy Millerand levelét a trianoni békeszerződés „integráns részének”⁴⁹ tekintik, amelyet az abban lefektetett ígéretnek és elvek ellenében írtak alá.⁵⁰ Bethlen állítása korántsem volt helytálló, hiszen a világháborút követő zűrzavaros időszakból való kilábalás első lépése az volt, hogy egy olyan politikai erő vegye kezébe az irányítást, amelyet az antanthatalmak elfogadnak. Márpedig az antant csak olyan politikai vezetést fogadott el, amely garanciát vállalt a békeszerződés ratifikálására. Ebből adódóan Simonyi-Semadam Sándor kormánya nem volt abban a helyzetben, hogy bármilyen feltételt szabjon. Tehát Bethlen tudatosan túlbecsülte, túldimenzionálta a magyar diplomácia mozgásterét, amikor a Millerand-levelet garanciának és az antant adósságaként értelmezte. Mindezen állításokat a magyar sajtó egyetlen orgánuma sem kezelte kritikusan. Az országos lapok nem „mint a negyedik hatalmi ág”, a kormányzat ellenőreként léptek fel, hanem annak szócsövévé váltak a határmegállapítást érintő külpolitikai kérdésekben is. Az Új Nemzedék 1922 áprilisában közölt cikke jól bizonyítja azt a feloldhatatlan ellentétet, amely a határvizsgáló bizottságok feladatának az eltérő értelmezésére mutat rá. A lap kifejtette, hogy a magyar delegáció részletes dokumentumokat adott át a térségre vonatkozó kulturális, néprajzi és gazdasági viszonyokról, amely alátámasztotta a trianoni határhúzás igazságtalanságát. Köztudomású, hiszen Millerand is elismerte –, hogy a dokumentáció átvizsgálása bizonytalanná tette volna a már régóta áhított békekötés időpontját. Ezért (is) született meg a Millerand-jegyzék arról, hogy a Trianonban meghúzott határok nem minden esetben felelnek meg a gazdasági vagy a néprajzi szempontoknak. A lap szerint

46 Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2001. 198–199. p.

47 Zeidler Miklós: *A Millerand-level*. In: Rubicon online, 2014. 6. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/a-millerand-level>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

48 Suba, 2021. 220. p.

49 8 Órai Újság: 1921. 08. 24.3. p.

50 Uo.

a kísérőlevél jogilag csak ideiglenes határokat jelölt ki, és a magyar parlament annak szellemében iktatta törvénybe a rendelkezést, hogy az „*ántánt a területi kérdést egyelőre nyílt kérdésnek ismerte el.*”⁵¹ Az *Új Nemzedék* szerint pont ezért hárult óriási feladat a határvizsgáló bizottságokra, hiszen nekik kell érvényre juttatni az elmaradt ígéreteket.⁵² A cikk utóbbi állítása jól bizonyítja, hogy míg a határvizsgáló bizottságok feladata a békeszerződésben megnevezett határok megállapítása volt, addig a magyar diplomácia a béketárgyalások folytatását látta a levélben, amely pusztán kisebb mértékű határkiigazítást és korántsem a teljes béke revíziójának a lehetőségét hordozta magában.⁵³

1922 májusára a határmegállapító bizottságok befejezték munkájuk érdemi részét.⁵⁴ Az országos lapok beszámolóiban rendre előkerült az, hogy a kísérőlevél milyen szerepet töltött be a tárgyalási folyamatokban. A május–június fordulóján megjelent sajtóbeszámolók már csalódottságról és megtévesztésről szóltak a határvizsgáló és megtevesztésről szóltak a határvizsgáló bizottságok munkája kapcsán. Sőt, a legtöbb országos lap a csalódottságból a támadásba lendült át, továbbra is központi elemként hivatkozva a kísérőlevélre. A *Magyarság* című lap úgy értékelte a testület munkáját, hogy az nem tükrözi a kísérőlevél szellemiségét. Nehezményezte, hogy a bizottságok magyar tagjainak egyszerre kellett a határhúzás igazságtalanságait korrigálniuk, és megvédeniük a trianoni határokat a szomszédos államok további területi igényeitől.⁵⁵

A *Pesti Hírlap* úgy értékelte, hogy a kísérőlevél édesítőként szolgált a békeszerződés „*késérő pirulájára.*”⁵⁶ A lap úgy vélte, hogy Millerand félreérthető sugalmazásokat tett a magyar határkiigazításra vonatkozóan, de a bizottságok munkájának a befejeztével bebizonyosodott, hogy mindez csak „*mézesmadzag*”⁵⁷ volt, amelyből végül „*kötelet fontak a megfojtásunkra.*”⁵⁸ Ennek ellenére a magyar közvélemény – a magyar sajtó félretájékoztatásának is köszönhetően – végig a Millerand-kísérőlevélbe vetette bizalmát, amely a lap szerint a „*magyar nemzet ezeréves naivitását*”⁵⁹ és „*képzelődését*”⁶⁰ bizonyítja. A *Pesti Hírlap* úgy véli, hogy a Népszövetség akármilyen döntést hoz, az eredmény „*semmisnek mondható.*”⁶¹ Emellett azt is hangsúlyozzák, hogy „*a határmegállapítás eddigi eredménye nem felel meg a kísérőlevél szellemének.*”⁶² A legtöbb országos lapban a csalódott beszámolók a kísérőlevél kétoldalú értelmezését és az abban megfogalmazott, Magyarországra vonatkozó ígérek be nem tartását nehezményezték.⁶³ A csalódottság mellett az *Új Nemzedék* megszégyenítésnek, csel fogásnak tartja Millerand levelét, valamint az olvasók felé szegezte a költői kérdést: „*Tehát a kísérőlevél csak tréfa volt?*”⁶⁴

A levél túlmisztifikálása a soproni népszavazás sikerével is összefüggésbe hozható, hiszen reményt adott a megállapított határok megváltoztatására. Fontos hangsúlyozni, hogy az eredeti szándékot tekintve a határvizsgáló bizottságok számára kiadott

51 Új Nemzedék: 1922. 04. 22. 5. p. (dr. Egyed István).

52 Uo.

53 Zeidler Miklós: A *Millerand-level*. In: Rubicon online, 2014. 6. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/a-millerand-level>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

54 Lásd: Villani, 1923. 54–55. p.

55 *Magyarság*: 1922. 05. 28. 5. p.

56 *Pesti Hírlap*: 1922. 05. 28. címlap.

57 Uo.

58 Uo.

59 Uo.

60 Uo.

61 Uo.

62 Uo.

63 Az Ujság: 1922. 05. 28. 3. p., Ellenzék: 1922. 05. 30. címlap, *Budapesti Hírlap*: 1922. 05. 28. 2. p.

64 *Új Nemzedék*: 1922. 06. 04. 5. p.

pótutasítások adta elvi lehetőségek kimerítették a kísérőlevél tartalmi ígéreteit.⁶⁵ Ennek ellenére még 1922 decemberében is nyilvánosságot kapott olyan parlamenti felszólalás, ahol egy magyar politikus úgy vélte, hogy „beugrattak bennünket a békeszerződés ratifikálásába”,⁶⁶ valamint a kísérőlevél „valóráváltása az antant becsületbeli tartozása”.⁶⁷ Annak ellenére, hogy az országos lapokban legtöbbször a határkorrekció lehetőségét előirányzó mondatokat emelték csak ki a kontextusából, Millerand azt is hozzátette, hogy ebben, az erre vonatkozó igény esetén a Népszövetséghez kell fordulni.⁶⁸ Ahogy a finn történész, Mari Vares fogalmazott: a „Nemzetek Szövetségének a szerepe az Ausztria és Magyarország közötti határ meghatározásában a trianoni szerződés kísérőlevelén alapult, amelyben (a Népszövetség) a ratifikációt követően helyi szinten felhatalmazást kapott a határok ártértékelésére”.⁶⁹ Mint utólag kiderült, a Millerand-levél túldimenzionálása és a sajtó tudatos félrevezetése taktikai hibának bizonyult. A kísérőlevélről harsogó magyar sajtó beszámolóit az „új nemzetközi rend”⁷⁰ trójai falovának bizonyultak. Bár a cél a határkorrekcióra vonatkozó ígérek érvénye-

sítése volt, Millerand a legfelsőbb döntéshozót, a Népszövetséget is megnevezte. Mivel a magyar sajtó kiindulási pontként, úgy mond tárgyalási alapként tekintett a kísérőlevélre, ezáltal a magyar közbeszédben a határkorrekció mellett a vitás kérdésekben eljáró Népszövetség döntőbírói szerepét is legitimálta. Ez azonban akarva-akaratlanul is együtt járt a geopolitikai realitások figyelembevételével, a határhúzás tekintetében Magyarországnak kijáró szűkre szabott mozgástér kényszerű elfogadásával, amit a kormány és a sajtó intenzív revíziós diskurzussal igyekezett ellensúlyozni.

Gazdasági és etnikai/nyelvi tényezők

A békeszerződés óta a magyar diplomácia legfontosabb érvei az igazságtalannak vélt határhúzás ellen gazdasági és társadalmi jellegűek voltak. A magyar békeidelegáció már a trianoni békeszerződés aláírását megelőzően különböző gazdasági, néprajzi és politikai érvek sokaságát gyűjtötte össze annak érdekében, hogy megakadályozzák Magyarország túlzó megcsonkítását.⁷¹ Ez nem volt másképp a határvizsgáló bizottságokról szóló sajtóhírek esetében sem. Az *Új Nemzedék* szerint a Magyarország számára káros gazdasági és etnikai helyzet bizonyítása kétséggé tette volna a már régóta áhított békekötés időpontját, ezért a határvizsgáló bizottságok feladata maradt beteljesíteni mindazt, amit Párizsban korábban nem sikerült. Az osztrák–magyar határvizsgáló bizottság magyar tagjai ennek érdekében a velencei egyezményre, a Millerand-levélre és a bizottságok számára kiadott pótutasításokra hivatkoztak.⁷² Villani

65 Villani, 1923. 39–40. p.

66 Szózat: 1922. 12. 22. 2. p.

67 Uo.

68 Zeidler Miklós: A Millerand-levél. In: Rubicon online, 2014. 6. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/a-millerand-level>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

69 Mari Vares: *The Question of Western Hungary / Burgenland 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, 2008. 49. p. (fordítás). <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/18550/1/9789513930998.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 11. 05.

70 Erin Allen: *World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant*. <https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

71 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, 1988. 60. p.

72 *Új Nemzedék*: 1922. 04. 22. 5. p. (dr. Egyed István).

beszámolója szerint az osztrák–magyar határmegállapító bizottság megalakulása után, 1921 augusztusában összeállt a magyar küldöttség Budapesten, és elkezdték összegyűjteni a Nyugat-Magyarországra vonatkozó legfontosabb dokumentumokat. Villani megítélése szerint a nemzetközi összetételű bizottság magyar tagjai hátrányos helyzetben voltak. 1921 októberében a magyar tagok Sopronba érkeztek, és megkezdték az ott tevékenykedő antant katonai bizottsággal az egyeztetést. Villani jelentése szerint annak ellenére, hogy az antant képviselői már régebb óta a térségben tartózkodtak, sem néprajzi, sem gazdasági ismeretekben nem bővelkedtek. Ennek kiküszöbölésére igyekeztek szóbeli előadásokkal és az összegyűjtött anyagok prezentálásával bizonyítani, hogy indokolt lenne – a Mille-rand-levéllel összhangban – a határkiigazítás, hiszen szoros kapcsolat fűzi Burgenlandot Magyarországhoz. Villani emlékei szerint az antantképviselők esetében megértéssel találkoztak, míg az osztrák tagok elutasították a magyar javaslatokat. Az osztrák–magyar határkijelölő bizottság 1921 szeptemberében tartott plenáris ülésén azt a határozatot hozta, hogy a két érdekelt fél nyújtson be a bizottság számára javaslatokat az érintett területekre vonatkozóan.⁷³

Az érdekelt felek javaslatainak meghallgatására a helyszíni kiszállások, az összegyűjtött dokumentumok, valamint a szakértők meghallgatása után került sor. Annak eredményeit 1922. március 30-án André Jocard, a bizottság francia elnöke személyesen továbbította Párizsba a Nagykövetek Tanácsa titkárságára.⁷⁴ Az osztrák–magyar határvizsgáló bizottság javaslatait 1922 májusában terjesztették (volna) a Népszövetség elé. A Nagykövetek Tanácsa azonban nem

küldte el időben a határozatokat a Népszövetség számára, így nem tűzték májusban napirendre a kérdést. Villani jelentéséből tudjuk, hogy amennyiben az osztrák kormány nem élt volna a fellebbezés jogával, annyiban az *Általános Utasítások*⁷⁵ értelmében a bizottsági határozat végrehajtható lett volna. Ebben az esetben a Népszövetség Tanácsának a jóváhagyása mindössze pusztán formalitás. Ugyanakkor a velencei egyezmény nemcsak kötelezte Ausztriát a határhúzó bizottság határozatának az elfogadására, hanem biztosította számára a fellebbezés jogát is abban az esetben, ha a bizottság döntésével nem értene egyet. Az utóbbi esetben fellebbezhet a Népszövetség Tanácsához, azzal a feltétellel, hogy annak döntését már kötelező érvényűnek tekinti. Azzal, hogy az osztrák kormány élt a fellebbezés jogával a velencei egyezményben módosított póttasítások értelmében, a Népszövetség Tanácsa döntőbíróként járt el a kérdésben.⁷⁶

A magyar sajtó csak néhány gazdasági-infrastrukturális érvet osztott meg az olvasóival annak ellenére, hogy ennél jóval több adattal rendelkezett a szakértői bizottság. Ilyen volt például Kőszeg esete is. A város a környék egyik piaci központja volt, amelytől több települést is Ausztriához csatoltak, mindez jelentős gazdasági károkat okozott a kőszegieknél. A város lakói ez ellen memorandumban tiltakoztak. A Pinkavölgyi települések esetében is hasonló volt a helyzet, amelyek gazdasági egységet képeztek Szombathellyel. 1912-ben még egy vasutat is terveztek erre a környékre Szombathelyről kiindulva, azonban a háború megakadályozta ennek a megépítését. Északon a Hansági-főcsatorna környéke mellett pedig vízrajzi érvek szóltak. A bizottsági ja-

73 Villani, 1923. 37–40. p.

74 Uo. 51. p., 53–56. p.

75 Uo. 39. p.

76 Uo. 39–40. p., 54–56. p.

vaslat Pomogy község Magyarországhoz történő visszacsatolását tartalmazta a pomogyi zsilip vízszabályozó funkciója miatt.⁷⁷

Az ilyen típusú gazdasági érvek azonban csak néhány esetben bizonyultak hatékonyak. A *Budapesti Hírlap* arról írt, hogy a Pinka-völgyi települések „Szombathely város közvetetten körzetébe tartoznak”,⁷⁸ valamint arról, hogy a Hansági-főcsatorna északi részén lévő települések abban az esetben, ha Ausztriánál maradnak, gazdasági pusztulásra lennének ítélve.⁷⁹ A sajtóban ennél mélyebben nem elemezték, hogy milyen érvek szólnak a megnevezett területek Magyarországon maradása mellett. Ugyanúgy a *Pesti Hírlap* novemberben megjelent írásából sem kaptak az olvasók választ ezekre a kérdésekre. Szükszavúan nyilatkoznak arról, hogy „vissza kell adni Magyarországnak Pomogy községet és a Hanság-csatorna egy részét”.⁸⁰ Kőszegre vonatkozóan azt írták, hogy „ötszáz lépésnyire van a trianoni vonal, mely a várost minden erdejétől és környékétől megfosztja.”⁸¹ A Pinka-völgyi települések esetében annyit közöltek, hogy hány települést javasoltak visszacsatolni Magyarországhoz.⁸²

A gazdasági-etnikai/nyelvi szempontok melletti érvek csak elvétve, és akkor is csak felszínes szakmai megvilágításban jelentek meg az országos lapokban. Mindezek összefoglalására jó példa a Soproni-hegység lábánál fekvő, Récényben található Ilona-akna is. Brennbergbánya Magyarországi egyik legkorábbi bányája volt, ahol először

alkalmaztak gőzgépet a vízszivattyúzás miatt.⁸³ A trianoni békeszerződés Sopront és Brennbergbányát is Ausztriának ítélte oda, csak hogy az 1921 decemberében tartott népszavazást követően Magyarországon maradhattak. A határvonal azonban itt is jelentős gazdasági kihívások elé állította a Magyarországon maradt települést, hiszen a hozzá közvetlenül kapcsolódó szomszédos település Reizting (Récény) és az Ilona-akna (Helenenschacht) már Ausztriához került.⁸⁴ Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság eredetileg Magyarországnak ítélte volna az Ilona-aknát, ezt a döntést azonban osztrák fellebbezésre a Nagykövetek Tanácsa később felülbírálta.⁸⁵ A beszámolókból kiderül, hogy Magyarország a bányászati jogokat 1963-ig kapta meg, de az akna területe már Ausztriához került. Habár a bánya és a hozzá kapcsolódó Ilona-akna a határhúzás egy vitára okot adó helyszíne volt, a korabeli sajtóorgánumok rendkívül csekély szakmai érvet osztottak meg ezzel kapcsolatban. Szakmai érvek ismertetésére csak a bizottság december 19-i záró ülése előtt három nappal került sor, és akkor is csak az *Új Nemzedék* és az *Új Barázda* olvasói voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy bővebb tájékoztatásban részesültek. A lap a Magyarország számára kedvezőtlen döntés mellett arról is beszámolt, hogy már 160 éve bányásznak itt szén Magyarországi részére. A két beszámoló szerint bár az Ilona-akna még segédaknának minősül, pár éven belül akár harminc vagon tonna szén ki-

77 Kolhofer Vince: *A Gradistyei horvátok és a Magyar–Osztrák határkijelölés*. Doktori disszertáció (PhD). <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/kolhofervincephd.pdf>. 93. p. 103. p. 110. p. Utolsó letöltés: 2022. 10. 01.

78 Budapesti Hírlap: 1922. 05. 28. 2. p.

79 Uo.

80 Pesti Hírlap: 1922. 11. 01. 2. p.

81 Uo.

82 Uo.

83 Bácsa Gábor: *A brennbergi „Ilona akna” elvesztése*. In: *Honismeret* 2000/3. 22–28. p. itt 25. p. https://epa.oszk.hu/03000/03018/00154/pdf/EPa03018_honismeret_2000_03_022-028.pdf. Utolsó letöltés: 2022. 12. 07.

84 Récény (Ritzing) – Ilona-akna. <https://www.elmenynektek.hu/burgenland-receny-ritzing-ilona-akna/>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 07.

85 Bácsa, 2000. 22–25. p.

termelésre kerülhet, amely az ország szénellátásának a szempontjából jelentős mennyiségnek számít.⁸⁶

Összességében megállapítható, hogy a magyar sajtó nem tulajdonított nagy jelentőséget a szakmai érvek bemutatásának, nem kívánta ezzel az olvasóit terhelni. Míg a magyar delegáció és a határvizsgáló bizottság munkájában a szakmai szempontok, azaz a különböző gazdasági, néprajzi és infrastrukturális érvek ütköztetése volt a jellemző, addig a magyar sajtóban a szakmai szempontok jóval kevesebb hangsúlyt kaptak. Az újságok inkább a politikai és morális érveket hangsúlyozták a revízió érdekében. Az osztrák–magyar határvizsgáló bizottság munkája során a magyar sajtóban csak akkor számoltak be részletesen konkrét helyszínek, gazdasági, néprajzi vagy infrastrukturális jellemzőkről, amikor a bizottság a javaslatát a Népszövetség elé terjesztette. Az országos lapok többsége azonban még ekkor sem tartotta fontosnak, hogy tájékoztassa a közvéleményt a megfogalmazott szakmai érvekről.

A határmegállapító bizottság tevékenységének értékelése

1922 végére a határmegállapító bizottság által javasolt változtatások alapján megszületett a mai osztrák–magyar államhatár. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Magyarország Népszövetségbe való felvétele egybeesett az osztrák–magyar határkérdés megvitatásával. Villani Frigyes tisztában volt vele, hogy Magyarország „a felvétel egyhangú megszavazásáért némileg le van kötelezve,”⁸⁷ így, ha a tanács Magyarország számára kedvezőtlen döntést hozna, nem

tudna jelentős ellenállást kifejteni.⁸⁸ Ez valóban helyes tényfelismerés volt, azonban korántsem a Népszövetségbe nyert viszonylag késő felvétele miatt, hanem azért, mert korábban a Millerand-levélben elfogadták a Népszövetség döntőbírói szerepét.⁸⁹

A magyar sajtó a határmegállapító bizottság által elért eredményekről többnyire szomorúsággal, csalódottsággal írt. A korabeli olvasók a Népszövetség reálpolitikai döntésének megkérdőjelezéséről olvashattak, és korántsem a magyar politika irreális várakozásainak a beismeréséről. Ebben az áldozatnarratívában kivételnek számított az *Új Nemzedék* írása 1922 decemberéből. Ebben úgy fogalmaztak, hogy a kísérőlevélhez „tulzott reményt fűztek.”⁹⁰ Más cikkek nem voltak ennyire önkritikusak: a *Sopronvármegyében*⁹¹ szemrehányóan Ausztria megsegítésének a szándékát sejtették a döntés hátterében, míg a *Budapesti Hírlapban*⁹² a Népszövetség önhatalmaskodását sérelmezték. Az *Újság* című lapban úgy számoltak be a döntésről, hogy „mindössze tiz községet ítéltek vissza Magyarországnak.”⁹³ Miközben figyelmen kívül hagyták, hogy csupán az osztrák–magyar határon sikerült Magyarország számára kedvező határmódosítást elérni, míg a csehszlovák, román és délszláv határmegállapításnál ilyenre nem került sor. A *8 Órai Újság* úgy vélte, hogy a „népszövetségben is a békeszerződések szelleme uralkodik.”⁹⁴ A *Budapesti Hírlap* „lényegtelen kiigazításnak”⁹⁵ nevezte a Magyarországnak kedvező határmódosításokat.⁹⁶ Utólag visszatekintve, a magyar

86 Új Nemzedék: 1922. 12. 16. 5. p., Új Barázda: 1922. 12. 16. 2. p.

87 Villani, 1923. 59. p.

88 Uo.

89 Vares, 2008. 49. p.

90 Új Nemzedék: 1922. 11. 12. 3. p.

91 Sopronvármegye: 1922. 09. 20. címlap.

92 Budapesti Hírlap: 1922. 09. 20. 3. p.

93 Az Újság: 1922. 09. 20. 3. p.

94 8 Órai Újság: 1922. 09. 22. 7. p.

95 Budapesti Hírlap: 1922. 11. 17. 3. p.

sajtó és a kormányzat is elszalasztotta a kedvező lehetőséget, hogy a nyugati határ minimális, de mégis kedvező módosítását nem tette a revíziós narratíva meghatározó elemévé, hiszen a soproni népszavazás mellett ezt is el lehetett volna a „revízió” első sikereként adni.

De mi lehetett az oka a csalódottságnak, ha a Millerand-levél és a pótutasítások értelmében a határvizsgáló bizottságoktól reálisan csak minimális határkorrekcióra lehetett számítani? Magyarország az első világháborút követő új világrendbe ugyanolyan meghasonlottsággal⁹⁷ sodródott bele, mint amilyen meghasonlottsággal asszisztált az új rendet megelőző világháború kirobantásához.

A történelmi kontextus ismeretében úgy tűnik, hogy a magyar sajtó a Millerand-kísérőlevél szerepének a hangoztatásával, a gazdasági, etnikai tényezők és igazságtalanságok bizonygatásával verbálisan rebellis álláspontra helyezkedett az új keletű világrenddel szemben, vagy legalábbis a lakosság felé ezt kommunikálta. Miközben a nemzetközi porondon elfogadta azokat a szabályokat, amelyeket az „új nemzetközi rend”⁹⁸ szabott meg a számára. Ahogy a többi vesztes ország, mint Németország

és Ausztria, úgy Magyarország is teljesítési politikát (Erfüllungspolitik) folytatott.⁹⁹ A két világháború közötti magyar külpolitika gyakran esett önámításba akkor, amikor a revízió ügyéről volt szó, és ez volt az első, de messze nem az utolsó eset, amikor a magyar diplomácia tévesen mérte fel, kommunikálta a lakosság felé a reális mozgásterét. Nem csak a kísérőlevél elfogadása jelezte, hogy a kormányzat elfogadja az új világrendet. Magyarország a kezdetektől fogva igényt tartott a népszövetségi tagságra, még ha azt Ausztriához képest megkésve kapta csak meg. Ez a cél azonban többször is összeegyeztethetetlennek bizonyult a kormányzat gyakorlati lépéseivel. A geopolitikai realitásokhoz való alkalmazkodás és az „új nemzetközi rend”¹⁰⁰ elutasításának a kettőssége¹⁰¹ akkor is megmaradt, amikor a Népszövetség Magyarország felvételéről szavazott. Budapest számára fontos volt a nemzetközi legitimáció és a külpolitikai elszigeteltségből, passzivitásból való kilépés. A külpolitikai ambíciók érvényesítéséhez el kellett fogadni az „új nemzetközi rend”¹⁰² szabályait, amelyek eleve kizárták a revízió lehetőségét, így a teljesítési politika, valamint a revíziós külpolitika önellentmondása következetesen

⁹⁶ Budapesti Hirlap: 1922. 11. 17. 3. p.

⁹⁷ Tisza István magyar miniszterelnök bár kezdetben ellenezte a háborút, később damaszkuszi útra lépve annak kénytelen támogatójává vált. Kezdvé azal, hogy 1914. július 18-án a közös minisztertanácsban, ő maga is elfogadta a szerb kormánynak címzett teljesen abszurd ultimátumot, amely nem a békés rendezést, hanem a háború kirobantását idézte elő. <https://mult-kor.hu/ellenezte-a-haduzenetet-megis-tisza-istvant-tekintettek-sokan-az-elso-vilaghaboru-felelosenek-20200422?pldx=2>. Utolsó letöltés: 2023. 04. 25.

⁹⁸ Erin Allen: World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant. <https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

⁹⁹ Murber Ibolya: Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között. In: Századok 2015/ 1. 167–202. itt 169.

¹⁰⁰ Erin Allen: World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant. <https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

¹⁰¹ Wheatley, 2019. 902. p.

¹⁰² Erin Allen: World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant. <https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

csapódott le az országos lapok hasábjain is.¹⁰³ Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság tevékenységéről szóló kormányzati és sajtónarratíva fontos eleme volt a revízió délibábját mindenáron fenntartó magyar külpolitikának. A hatalmi elit – és a rendszert kiszolgáló magyar sajtó – a revíziós lehetőségek megragadásával önámításba esett, amikor utolsó szalmaszálként kapaszkodott a Millerand-kísérőlevelébe: túlzott reményeket fűzött a revízió beteljesítésére, miközben figyelmen kívül hagyta a reális lehetőségek hiányát vagy éppen egy remélt beteljesülés hosszú távú következményeit. Utólag tudjuk, hogy a revízió délibábját kergető magyar külpolitika a tengelyhatalmak táborába és egy újabb véres háborúba sodorta az országot.

Összegzés

Az 1921. decemberi sikeres soproni népszavazás után egyre nagyobb figyelmet kapott az osztrák–magyar határmegállapító bizottság tevékenysége, amely szintén a kormányzat revíziós diskurzusának erősítésével kecsegtetett. Ezt a valójában alaptalan reményt, a trianoni békeszerződés mellékleteként csatolt Alexandre Millerand kísérőlevelre építették. Ebben a francia kormányfő elismerte, hogy a kijelölt magyar határ nem minden esetben felel meg a gazdasági és nyelvi-etnikai követelményeknek, és ezért indokolt esetben kiigazításra szorulhat. A kisebb határkorrekciók lehetőségét magában foglaló kísérőlevelet a magyar kormány garanciaként és alkuként értelmezte, amely felülírhatja a trianoni bé-

keszerződést. Ezt a revíziós narratívát a magyar sajtó kritikai szemlélet mellőzésével közvetítette a közvélemény felé. A sajtóban sorra közölt revíziós üzenetek a magyar kormány által is elfogadott új világrendet fenyegető diskurzusokká váltak. A magyar külpolitika ugyan a békeszerződések által keretezett új világrend elleni retorika eszközeként használta a Millerand-kísérőlevelet, miközben pedig elfogadta annak szabályait. A saint-germaini és a trianoni békeszerződések, továbbá a Népszövetség irányelvei csupán csekély mértékű határkorrekciót tettek lehetővé. Azonban a kormányzat politikai diskurzusa és a sajtó narratívája egyaránt fenntartották a közbeszédben a trianoni határvonal megváltoztatásával kapcsolatos illúziókat. A magyar sajtó nem részletezte a bizottság munkája során felhalmozott szakmai érveket, az érzelmekre és a politikai elemekre fókuszált. A szakmai tényekkel és a realpolitikai korlátokkal szemben a remélt revízió ígéretének fenntartása uralta a sajtónarratívát. Bár a határvizsgáló bizottság működésének az idején Magyarországon nem volt korlátlan sajtószabadság, azonban a korábbi és későbbi viszonyokhoz képest mégis viszonylag kedvezőek voltak a körülmények. A magyar sajtótermékek többsége nem a kormányzati retorziótól tartva, hanem politikai meggyőződésből vált a kormányzat szócsövén. Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság tevékenységéről szóló sajtóvisszhang tudatos illúziókeltés volt a magyar közbeszédben a trianoni békeszerződés megváltoztatására. Ez egyben nyitánya is volt annak a szűk látókörű külpolitizálásnak, amely a revíziós külpolitika elsőbbségét hangoztatta a realpolitikai lehetőségekkel szemben. Miközben a magyar külügyi kormányzat tetteivel legitimálta az új rendet, aláírta a békeszerződést, belépett a Népszövetségbe, elfogadta a Népszövetség.

103 Trianon 100 – Vágyak és remények: Magyarország belépése a Népszövetségbe.
<https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/trianon-100-vagyak-es-remenyek-magyarorszag-belepese-a-nepszoovetsegbe>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 07.

szövetség döntését az új osztrák–magyar határról, addig a lakosságnak szóló diskurzus szintjén végig elutasította azt. Ezt a ketősséget később az új világrend megroppanása oldotta fel, amikor a mérleg nyelve az új keletű világrend elutasítása és ezáltal a revízió délibábjának a kiteljesedése felé billent.

Felhasznált források

Szakirodalmak

- Bacsa Gábor: A brennbergi „Ilona akna” elvesztése. In: Honismeret 2000/3. 22–28. p. itt 25 p.
https://epa.oszk.hu/03000/03018/00154/pdf/EPA03018_honismeret_2000_03_022-028.pdf. Utolsó letöltés: 2022. 12. 07.
- Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet. Budapest, 1993. 99. p. online formában lásd: <https://mek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm#29> Utolsó letöltés: 2023.01.07.
- Carver Terrell: Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. In: Politikatudományi Szemle, 2004./4. 143–148 p. itt 143. p.
http://www.poltudszemle.hu/szamok/2004_4szam/2004_4_carver.pdf. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.
- Erin Allen: World War I: A New World Order – Woodrow Wilson’s First Draft of the League of Nations Covenant.
<https://blogs.loc.gov/loc/2017/04/world-war-i-a-new-world-order-woodrow-wilsons-first-draft-of-the-league-of-nations-covenant/> Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.
- Horváth Jenő: A trianoni béke megalkotása 1915–1920. Diplomáciai történelmi tanulmány. Budapest, 1924. 3. p.
<https://mek.oszk.hu/20700/20702/20702.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 11. 05.
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest, 1988. 60. p.
- Klein Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. (1919–1931) In:

In Medias Res 2012/2. 182–198. p. itt 189. p.
<http://real.mtak.hu/108596/1/media-tudomany-adalekok-a-horthy-korszak-sajtorendeszeti-szabalyozasahoz-i-cikk-21.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

Kolnhofer Vince: A Gradistyei horvátok és a Magyar–Osztrák határkijelölés. Doktori disszertáció (PhD).

<https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/kolnhofervincephd.pdf>. 93. p. 103. p. 110. p. Utolsó letöltés: 2022. 10. 01.

Marcus M. Payk: ‘What We Seek Is the Reign of Law’: The Legalism of the Paris Peace Settlement after the Great War. In: The European Journal of International Law, 2018. 809–824. p. itt 814. p.

<https://academic.oup.com/ejil/article-pdf/29/3/809/26429177/chy058.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

Mari Vares: The Question of Western Hungary / Burgenland 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy. Jyväskylä, 2008. 49. p. (fordítás).
<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/18550/1/9789513930998.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 11. 05.

Murber Ibolya: Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között. In: Századok 2015/ 1. 167–202. itt 169.

Murber Ibolya: Az osztrák–magyar határvíta gazdasági aspektusai az első világháború után. In: Világtörténet 2022/2. 207–224. p.

Murber Ibolya: Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes. Wiesbaden, 2021. 90. p.

Murber, Ibolya: Die politische Gewalt als Voraussetzung eines Plebiszits im Donauraum: Westungarn – Burgenland nach dem Ersten Weltkrieg. In: „Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften“, Folge 13, Berlin, 2020. 78–91. p. itt 90. p.

Natasha Wheatley: *Central Europe as Ground Zero of the New International Order*. In: Slavic Review, 2019/4. 900–911. p. itt 901–902. p. (fordítás).

https://www.academia.edu/43392151/Central_Europe_as_Ground_Zero_of_the_New_International_Order. Utolsó letöltés: 2022. 12. 27.

Paál Vince: *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez*. Budapest, 2012. 7–9. p., 14. p.

<https://mek.oszk.hu/13400/13458/13458.pdf>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2001. 198–199. p.

Sallai János: *Az osztrák–magyar határ kijelölése utáni problémák rendezése*. In: Tér és Társadalom. 2003/4. 157–171. p. itt 158. p.

Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hitvallás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 33–35. p.

Suba János: *Magyarország trianoni határainak kitűzése*. In: Magyar Rendészet 2021/1. 217–231. p. itt 217–220. p.

http://real.mtak.hu/126556/1/14_Suba_217-231_MR_2021_1.pdf. Utolsó letöltés: 2022. 07. 16.

Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, 2020. 52. p., 75 p.

Varga Balázs: *Az 1921.évi nyugat-magyarországi felkelés a korabeli országos sajtóban*. In: Vasi Szemle 2022./különszám 6–27. p. itt 8. p.

Villani Frigyes: *A soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határmegállapításról*. Sopron, 1923. 37–40. p, 51. p., 53–56. p., 59. p

Zeidler Miklós: *A Millerand-levelél*. In: Rubicon online, 2014. 6. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/a-millerand-level>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

Napilapokból felhasznált cikkek

1963-ig Magyarországról az Ilona-akna bányájoga. = *Uj Nemzedék*, 1922. dec. 16. 5. p.

A határmegállapító bizottság javaslatai a népszövetséghez. = *Népszava*, 1922. máj. 28. 8. p.

A határmegállapító bizottságok befejezték a munkájukat. = *Budapesti Hirlap*, 1922. máj. 28. 2. p.

A határmegállapító bizottságok befejezték munkájukat. = *Az Ujság*, 1922. máj. 28. 3. p.

A határmegállapító bizottságok befejezték munkájukat. = *Magyarország*, 1922. máj. 28. 5. p.

A magyar határkiigazítás kérdése a népszövetségi tanácsban. = *Népszava*, 1922. júl. 22. 5. p.

A magyar-osztrák határ megállapítása. = *Népszava*, 1922. nov. 17. 5. p.

A Népszövetség döntése az osztrák–magyar határkérdésben. = *Budapesti Hirlap*, 1922. szept. 20. 3. p.

A népszövetség és az osztrák–magyar határkérdés. = *8 Órai Ujság*, 1922. szept. 22. 7. p.

A nyugatmagyarországi határ. = *Budapesti Hirlap*, 1922. 11. 17. 3. p.

A szocialistáknak csak akkor kell az integritás, ha ajándékba kapják. = *Szózat*, 1922. dec. 22. 2. p.

Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság első ülése. = *Budapesti Hirlap*, 1921. júl. 23. 6. p.

Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság első ülése. = *Friss Ujság*, 1921. júl. 23. címlap p.

Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság. = *Jövő*, 1921. júl. 23. 2 p.

Befejezik a magyar határkiigazítási munkálatoikat. = *Ellenzék*, 1922. máj. 30. címlap. p.

Bethlen Nyugatmagyarországról. = *8 Órai Ujság*, 1921. aug. 24. 3. p

Burgenlandból tíz községet és tizenötezer holdnyi területet visszaitélt a Népszövetség Magyarországnak. = *Sopronvármegye*, 1922. szept. 20. címlap p.

Döntött a népszövetség a nyugatmagyarországi határkiigazítás ügyében. = *Az Ujság*, 1922. szept. 20. 3. p.

Egyed István: Mit várhatunk a határmegállapító bizottságok munkájától? = *Uj Nemzedék*, 1922. ápr. 22. 5. p.

Elkészültek Csonka-Magyarország pontos határai. = *Uj Nemzedék*, 1922. nov. 12. 3. p.

György Endre: Villani báró Sopron jövőjéről. = *Az Ujság*, 1922. jan. 3. 4. p.

Magyarország határai. = *Pesti Hirlap*, 1922. máj. 28. címlap p

Megkezdte munkáját a nyugat magyarországi szövetségi közeli határmegállapító bizottság. = *Nemzeti Ujság*, 1921. júl. 30. címlap p.

Nagyot csalódtunk a határigazításban. = *Uj Nemzedék*, 1922. jún. 4. 5. p.

Ötven évig minket illet a brennbergi Ilona-akna kiaknázási joga. = *Uj Barázda*, 1922. dec. 16. 2. p.

Uj határsorompó nyugaton. = *Pesti Hirlap*, 1922. nov. 01. 2. p.

Egyéb források

1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 06.

Récény (Ritzing) – Ilona-akna.
<https://www.elmenynektek.hu/burgenland-receny-ritzing-ilona-akna/>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 07.

Trianon 100 – Vágyak és remények: Magyarország belépése a Népszövetségbe.
<https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/trianon-100-vagyak-es-remenyek-magyarorszag-belepese-a-nepszoevetsegbe>. Utolsó letöltés: 2022. 12. 07.

PANKOTAY FRUZZSINA MAGDA

A 200 éves almafa

NAGYSZÜLEIM, DR. PANKOTAY JÓZSEF (1922.)

ÉS DR. BRENNER MARIETTA (1923.)

100. SZÜLETÉSNAPJA EMLÉKÉRE

Az egyes generációkat meg lehet közelíteni az adott generáció főbb jellemzőivel, vagy a generációkon átívelő folyamatok feltárásával. Ahogy visszafelé haladunk az időben, egyre nagyobb időintervallumot fednek le az egyes generációs csoportosítások.

William Strauss és Neil Howe *Generations* (1991) című könyvében az amerikai történelmet az egymást követő generációk történeteként tekintik végig. Megállapították, hogy egy adott generáció tagjai nagyon hasonló világlátással és értékrenddel rendelkeznek. Egy ember élete alatt négy generációváltás történik, mégpedig húsz–huszonöt évenként, melyek ciklikusan követik egymást. (Komár, 2017)

Mi a generáció? Mi a nemzedék? Attól függ, hogyan közelítjük meg a kérdést. Egyrészt a szülők és gyermekeik közti átlagos időintervallum, de ebben már meg is bukik a 20–25 éves korkülönbség, hiszen napjainkban a születés ideje kitolódott harmincéves kor fölé. Az átalakuló karrier, életpálya, de a technikai fejlődés is átértékeli a generáció fogalmát. Azt gondolom, ma már érvényesebb a szociológiai értelemben használt olyan személyek csoportja, akik ugyanabban a korszakban születtek, így események, trendek, technikai folyamatok, digitalizáció kötik őket össze.

A generációs elnevezések igen eltérőek. Az amerikai nyolcadiglan kifejezés idegen a kultúránkban, pedig lefedi azt, hogy a tőlem nyolc generációval élő őseimtől, az 1700-as évek közepétől kezdem az ismer-

tetést.¹ Az európai szokásjog alapján fogom használni a rokonsági fokokat, a nagy-, déd-, ük-, szép-, ősapa, nagybácsi stb. kifejezésekkel, amelyek hat generációt ölelnek fel.

A generációs elnevezéseket történelmi személyek korszakairól, majd jellemzően az ábécé betűiről nevezték el közmegegyezéssel, de a tartalmak eltérhetnek a különböző szempontok alapján. A jelenkorban a generációs elnevezések rövidebb időintervallumúak, és gyakoribb a használatuk a köznyelvben is, például a 2000-es évek szombathelyi kötődésű zenekarai: No Thanx: Ez egy másik nemzedék (2006) vagy az Y zenekar.

Családtörténetben az alábbiak alapján használok a generációs megjelöléseket:

Viktória királynőről viktoriánusoknak nevezték az 1837–1901 között élőket, majd a világháborús évek után jöttek a veteránok, az építők generációja, de csendes névvel is illették az 1925–1945 között élt embereket.

Baby Boomer generáció: a második világháborút követő időszak, 1946–1964 között születettek. Magyarországon a születésszabályozás miniszteréről, Ratkó Annáról Ratkó-korszak gyermekei néven ismertek. A népesedéspolitikai szabályozásból 1950–1956 között egymillió ember született, így az 1972–1980 közötti magyar korosztály a Ratkó-unokák, és jelenben lenne a Ratkó-dédunokák kora, ha a gaz-

1 Nyolcadiglan ős: Michael Niedermayer 1765–1831 és Veronika Hammer 1769–1847).

dasági hullámozás, a kivándorlás és generációs eltérések nem fékeznek a népeseéet.

X generáció a világháború utáni csökkenés, a nomád, digitális bevándorló kor-szak 1965–1979.

Y eleinte ezredfordulós elnevezéssel, majd hősök, digitális bennszülöttek 1. generációja 1980–1994, a Z generáció a művészek, a netgeneráció, a globális nemzedék, a digitális bennszülöttek kora 1995–2009. Az alfageneráció a 2006 után született, majd újabban a 2010 utáni generáció. (Nemes, 2019)

A nemzedékeket összeköti a generációs egység, a generációkat a közös identitás.

A generációs elméletek számos oldalról vizsgálják a generációk általános jellemzőit. A HR-szakember például a vállalatban betöltött szerepüket, motiválhatóságukat.

Jelen tanulmányomban egy aktuális aspektus, a pályaválasztás szempontjából közelítem meg az egyes generációkat. A pályaválasztást számos tényező befolyásolja, úgymint a családi környezet, a társadalmi megítélés, valamint az, hogy a pályaválasztó milyen örökített vagy jelenben szerzett attitűdökkel rendelkezik. A családtörténet egyéni művelése, a családtörténeti ismeretek átadása a családon, rokonságon belüli nemzedékek közötti kapcsolatok erősítését szolgálják. (Örsi, 2017)

A családom történetén keresztül kívánom bemutatni, hogy az egymást követő generációkban létezik-e családi kereteken belüli generációk közötti tudásátadás, tendencia jellegű pályaválasztás, apáról fiúra örökítés. A korleírást államigazgatási adatokkal és családi narratív emlékezéssel támasztom alá.

A kutatás során archív történeti dokumentumokat, családi krónikákat és elbeszéléseket használtam. A geneológiai kutatás többgenerációs a családban, így több családi ág négy-öt generációs anyagából

dolgoztam. A vizsgálat „környezete” dominánsan a családfa apai – Pankotay – ága, mely nyolcadiglan fellelhető, de bizonyított foglalkozási adatok hat generációból állnak rendelkezésre, generációnként több képviselővel. A bemutatás tárgya a releváns nevelés, oktatás, mint hivatás jelenléte és a generációk közötti fejlődése, tudásátadása a felmenőim között.

Az őcsalád történelmi múltját tekintve bajor (Gersthofen) iparos család volt, mely a törökdülés után a kiüresedett Magyarországra, az akkor Arad-Csanád megyei, ma Békés megyei Elek és környékére 1723-tól behívott német betelepülők valamelyik hullámával érkezett. Az első hullám a pestisjárvány miatt szinte teljesen kihalt, így az 1744-es betelepítést követően már elszigetelten éltek, egymás között házasodtak, nem keveredtek, német szívetet alkottak a négy nyelvű, négyvallású környéken. 1776-tól a „Ratio Educationis” (államilag szervezett köznevelés) lép életbe.

A területen a betelepülők jellemzően néhánytermesztéssel foglalkoztak „meghatározott időre szóló haszonvételben” (Hammer, é. n.). A föld nélkül maradt polgárok mesteremberek lettek, vagy a környékben szabad föld után költöztek. Így jött létre a 25 km-re fekvő Almáskamarás is. Az 1860-as évektől a húszéves kincstártelepítvény-szerződések lejártak, dönteni kellett, hogyan válthatóak meg. Az 1873. évi XXII. tc. kimondta, hogy megválthatók a földek az évi szolgáltatások hússzoros összegével, az iskolák pedig a falvak tulajdonába kerültek hivatalosan is. Arad polgármestere, Arsits Sebők (1815) „minden elemi tanítónak valláskülönbőség nélkül nyolcz hold földet hagyományozott, később ezt megváltották fizetés többlet juttatással.” (Némethy, 1890 a.)

Az 1840-es évektől létesült a pankotai egyházmegyei kerületben Almáskamarás,

ahol már az első évektől (1845) működött iskola. „Már a letelepedést követő első évben építettek iskolát a falu főterén. Ennek helyébe majd 1906-ban építik meg a II. számú új iskolát. Sok gyerek volt, az egytantermű épület szűknek bizonyult. 1850-ben az iskolába járók száma 84 volt, a tanítás német nyelven folyik. 1885-ben épül meg a második iskolaépület. Szintén egy tanteremmel és egy tanítói lakással. A két tanítót a község fizeti, évi 540 Ft-ot kapnak.” (Hammer, é. n. 13. p.)

A betelepítés, majd letelepedési, földmegváltási időszakot a trianoni elcsatolások, az 1930-as évek idegenellenessége, majd a második világháborút követően előbb az oroszok, majd 1946-ban a kényszermunka és kitelepítések tépázták meg kollektív büntetesként (100 év után!). Fokozatosan éreztették, hogy nemkívánatos személyek, így aki maradt is, elköltözött, hogy ne legyen a hatóság szeme előtt.

A családkutatás sehol sem egyszerű, itt a német és magyar írásmód keveredése, elírása, a családokon belüli azonos nevek, a férj, feleség azonos családneve, a becenevek használata (Almási, Elekes,) majd a kényszermagyarosítási hullám nehezítette a valós dokumentumokban az eligazodást. A technikai lehetőségek, az online családfaoldalak csak támpontok, számos adat helytelen, így fenntartással kezeltem és jelöltem. Eleken 1881–1890 között 90 Niedermayer név szerepelt, jellemző magyarosítás a Nemere és a Nádor volt (Banner, 1981). Az őseim az egyházi központi települést, dédapám élethelyét, Pankotát választották magyarosított névnek, kezdetben pankotai Niedermayer, majd Pankotay-Niedermayer, fiai pedig Pankotay vezetéknévvel 1933-tól.

Az apai nagyapai ágon Michael Niedermayer (1765–1831) és Veronika Hammer (1769–1847)* az ismert ősök, gyermekük

N. Fülöp (Philipp) (1791–1875),* aki nőül vette Rozenacker Anna Máriát (1792–1872)* Eleken éltek. Hat törvényes gyermekük született, Joseph 1813–1889; Veronika 1816–1867; Elisabeth 1818–1908; Ádám 1823–1868; Éva 1827–1905; Ádám 1833–1906.

Az első kettő generációnál a foglalkozás nem ismert, állami és felekezeti iskola sem volt a településen, így a kertészkedés csupán feltételezés. A nevek német helyesírással íródtak, és kettő fiút is Ádámnak kereszteltek.

Az első, dokumentummal is alátámasztott ismert tanító a Niedermayer majd Pankotay-családban a legfiatalabb Ádám Eduard Niedermayer (1833–1906). N. Ádám az Elekről kiváló családok egyikének leszármazottja. Nyolc család kezdeti különválásával és letelepedésével alakult meg a település 1840 és 1844 között. Azért is érdekes, hogy Ádám – keresztlevele szerint – már 1833-ban Almáschkamaraschon született. (1820–1840 között szezonálisan, tavasztól őszig éltek a földek melletti kunyhókban, mint szerződéses dohánykertészek.) Ádám Aradon végzett tanárképző főiskolát, számos tanulmányt írt az általa gondozott *Imakönyvek* népszerűségéről, melyben mint római katolikus orgonaművész jegyzi a nevét. Gyűjtötte a sváb–frank énekeket, így a fennmaradt templomi karácsonyi énekek is a nevéhez köthetők. A tanítás mellett ima- és daloskönyvszerkesztőként is utalnak rá. A kor hírlapjai alapján a tanítói, kántori állásokra beérkezett pályázatokat ő fogadta Concursusra.² Karakteréről elmondható, hogy szenvedélye volt a hivatása.

Miért választja egy ifjú³ az 1800-as évek közepén a tanítói pályát?

2 Vizsgálatra, a mai pályázati meghallgatás akkori megfelelője.

3 Bizonyított, de a hivatalos keresztlevél-másolatok nincsenek birtokomban.

Dédunokája, a nagyapám (Dr. P. J.) így nyilatkozott róla: „Megérkeztek az iparos családok, és csak részben kapták azt, amit vártak. Önállóságot kaptak, de nem tudtak a szakmájukban dolgozni, az áttelepültek iparára nem volt szükség, legalábbis nem akkora számban, ahogy ők azt képviselték. Mindemellett dohánytermesztési kötelezettség terhelte őket. Az adott körülményekben a kitörési pontot a továbbköltözés vagy egyéb szakmában való elhelyezkedés jelentette. Mélyen vallásosak voltak az új telepések, és aktívan gyakorolták a hitüket.” N. Ádám tanulmányait az aradi tanárképző főiskolán végezte. Fiatalon Almáskamaráson élt, majd a család visszaköltözött a négy-nemzetiségű Elekre, ahol a megye legnagyobb lélekszámú sváb közössége élt. 1868-ban N. Ádám kántor, kántortanítóként munkába állt az egyházi iskolában. (Dr. Franz, 2018.)

1851-ben Eleken feleségül vette Zielbauer Josefát (1932, Elek – 1870, Elek)⁴ Négy, illetve hat gyermekük született,⁵ 1859-ben Niedermayer Gellért, az ükapám (*Familyseach*).

Összességében elmondható, hogy Niedermayer Eduárd Ádám esetén a pályaválasztás egy kitörési lehetőség volt. Lehetőség arra, hogy intellektuális pályára lépjen, tanulhasson. Nehéz kenyérkereset volt akkor is a tanítói munkakör, de megvalósíthatta azt, amire vágyott.

*

A Niedermayer Ádám fiával közel egyidős Niedermayer Tóbiás neve és írói vénája is a családi narratíva része, Niedermayer Erzsébet vagy Niedermayer Teréz testvé-

rének a gyermeke, így vérrokon, de a pontos adatok kibogozása még várat magára. Mivel pályája releváns e tanulmányhoz, így megosztom az életutát.

Niedermayer Tóbiás 1855-ben Almáskamaráson született (Arad megye). A „gymnasiumot” Szegeden és Aradon végezte. 1871-ben a tanítóképzőbe ment Dévára, s utóbb Máramaroszigetre, hol 1876. szeptember 26-án elemi iskolai képesítést kapott. 1876-ban Aradon lett helyettes az elemi iskolánál, utóbb segédtanító, végre 1878-ban rendes tanító. 1883-ban az aradi polgári iskolához helyezték át. Az alsófokú kereskedelmi iskolának 1884-ben megválasztott tanárkari tagja. Közben a budapesti polgári iskolai tanítóképzőbe ment, ahol a történettudományi szakcsoportból 1884-ben nyert képesítést. Az *Arad és Vidékének* 1881–1882-ben volt tanügyi rovatvezetője és munkatársa, az *Általános Tanügyi Közlöny* belmunkatársa;⁶ álnevei és névjegyei: Almásy T., Lászkai Lajos, T.-, r-s., és y-s⁷. Az Arad Fiúiskola 1888/89-es évkönyvében a következő áll: Niedermayer Tóbiás polgári iskolai rendes tanár.

Jellemzése: „Niedermayer Tóbiás kedvvel tanügyi cikkek megírásában. Minden cikkében van egy-egy eszme, mely nemcsak megfigyelést, hanem terjesztést is érdemel. És így ő folyton magasztos eszmék szolgálatában áll. Ma az iskolai takarékpénztárakért harcol, holnap, a romantizmus által lelkesítve, hazánk történeti regéinek ecsetelésében lelki kedvét; majd pedagógiai cikkeket ír, majd ismét az iskolai

4 Sokféleképpen szerepel neve az iratokban: Ziegler; Jozef; Josepf, Erzsébet, szülei: Sebestyén Zielbauer és Teréz Niedermayer.

5 Ezen adatok nem egyezők, iratokkal alátámasztást igényelnek.

6 Ebben cikkei (1881. Miképen tanítom az olvasást, Buktatás az elemi első osztályban, A földrajzi oktatás alapja és könyvism., 1882. A tanyai iskolák ügye, könyvism. sat.); írt a Kölcsey egyesület Évkönyvébe (1887). Átdolgozta a *Simay István Földíratát* polgári iskolák számára. (Arad, 1887. Négy füzet. Névtelenül).

7 Arcanum Lexikon, 2022

ügy adminisztrációs részével foglalkozik; szóval a modern életnek egyik nélkülözhetetlen publicistáját látjuk benne. Ezekhez hozzá adva, hogy jó kartárs is, a feladatát méltóan megoldó férfiút mutatunk be.” (Némethy K. 1890.b)

Niedermayer Ádám fia, Niedermayer Gellért – üknagyapám – történetét a család nevének Pankotayra magyarosítása kapcsán emlegettük, így ő az egyik legősibb ős, aki a családi szájhagyományban aktívan él. Niedermayer Tóbiás Gellért Márton Almás-kamarás 123. címen született 1859-ben. Apja hivatását választotta azzal a különbséggel, hogy ő nem kántortanár, hanem végzettsége szerint is római katolikus tanító volt. Az első írásos dokumentumok, amelyek szakmájára utalnak, 1884-ben íródtak. Egy 1886-os feljegyzés már megnevezi, hogy a Pankota mezőváros alsófokú ipariskolája szolgálatában dolgozott. Egy, az aradi tankerületi iskolák által szervezett rajztanítói tanfolyamon a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyével állampénztári támogatásból vehetett részt. Üknagyapám megvalósította mindazt, amit a reformkor szelleme nyújtott. A társadalmi munka tőle sem állt távol, a Pankotai Polgári Önszegélyező Egylet mint szövetkezet igazgatója volt.⁸

Pankota 13. századtól ismert település Arad megyében, Aradtól 22 km-re északra. Nagyapám (P. J.) elbeszélése alapján a világosi csata a Pankota melletti mezőkön történt, de a világosi Bohus kastélyban írták alá a feltételt nélküli megadásról szóló egyezményt, így került a történelembe „világosi fegyverletétel” néven. Elbeszélése alapján többféle felekezetnek volt iskolája, jól megfértek egymás mellett. Volt vasárnap is iskola, amit az iparos tanulók látogattak, ha fejlődni akartak (a nem normanapokon). A tanító ebben az időben, ha kellett, ruháról,

cipőről, meleg ételről vagy tanítatásról, mecenatúráról, nem egyszer a családokról is gondoskodott. Összetett feladatuk volt a tanításon túl.

Az iskolák helyi fejlődése, alakulása, a törvényalkotási változások az előző életutakban tetten érhetők. Az eseményekről így ír az Arad megye tanügyi történetét 1890-ben feldolgozó könyv:

„A mai értelemben vett népiskola a reformáció szüleménye, úgy külföldön, mint hazánkban, Magának az egyháznak eszméje s isteni tisztelete hozta magával a népiskolák felállítását. Az egyház ugyanis, a latin holtnyelv helyett, a nemzeti nyelvet tette mindenütt az isteni tisztelet nyelvévé, minélfogva szükségessé vált – annak megértése végett – a nemzeti nyelv szabályszerű elsajátítása s az azon közlött vallásos és erkölcsi eszmék felfogása, megértése.” (Németh, 1890.) „A gyülekezetek alakulásával tehát, karöltve járt az iskolák felállítása, mert protestáns szempontból az iskola az egyház előcsarnokának vagy veteményes kertjének tekintetett. Protestáns elvek szerint egyház és iskola egymással elvállhatatlan egybeköttetésben állanak; egyik a másikat feltételezi.” (Némethy, 1890.b) Pankotay nagyapám szerint az iskola az anyaszentegyház leánya, belőle lett, fejlődött, majd önállósodott, de mint leánygyermek gondoskodik róla végig. Az épülő iskoláknál nem egyszer a tanári fizetést is az épületre fordították, hogy időre kész legyen.

Az iskolafejlődés Pankotán a következőképp alakult őseim életútja alatt:

„Pankotán, (Ó-Pankotán) 1782-ben II. József császárnak Mária Terézia királynő intézményein alapuló rendeletéből egy úgynevezett »scola nationalis trivialis« nyílt meg. 1787-ben ezen intézet kincstári iskolává alakulván, a ludi magister, vagyis a katolikus kántor vezetésére bízott. 1819-ben egy második osztály, 1868-ban pedig ugyan-

8 Központi Értesítő, 1884 (9. évfolyam), 52. szám.

csak a hitközség terhére egy harmadik osztály is nyitattott. 1842-ben egy helvét vall. iskola, 1869-ben izraelita iskola is keletkezett. 1888-ban egy nyilvános óvoda létesült, de alkalmas óvónő hiányában szünetel. A kegyelmes kegyúrnő (Sulkovszky Ida herczegnő) a hitközség hozzájárulásával a r. k. iskolánál még egy negyedik osztályt alapít. A görögkeleti román iskola a jelen század elején alapítottatott. Szathmáry Géza pankotai plébános a pankotai iskolai könyvtár javára 660 frt-ot adományozott, kijelölje azt az ösvényt, melyen a lelkeseknek haladnia kell, hogy az egyházat az iskolával szoros összeköttetésbe hozza. Almáskamaráson 1 iskola 267 gyerekekkel, Elek 1 iskola 487 gyermekkel, Pankotán 8 iskola 531 gyermekkel.” (Némethy, 1890.b)

Egyedi iskolákból adódóan az osztályozás fokozatok szerint történt: 1. kitűnő, 2. nagyon jó, 3. nagyon kielégítő, 4. a lehető legjobb, 5. jó, 6. eredmény teljes, 7. dicséretes, 8. a tavalyihoz képest haladást mutat, 9. gyenge, 10. valamivel jobb. E sokféle osztályozásból kifolyólag az iskolaszék osztályozási fokozatokat állapított meg, de időszzerű volt a törvényi szabályozás is. (Némethy, 1890.b)

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1848-ban a „közös” (tehát felekezetközi) iskolákat tekintette alapnak, addig 1868-ban a népiskolák rendszerét. Ez ideig még egyetlen állami vagy önkormányzati népiskola sem volt az országban! Az 1860-as években kinyilvánította, hogy a városok, mint iskolapártfogók lépjenek fel. Eötvös új törvényjavaslatával megszületett Magyarország első népoktatási törvénye, az 1868:38 tc. Európa több országát megelőzte: Angliában 1870-ben, Olaszországban 1871-ben törvénykeztek az általános tankötelezettségről. Eötvös községi iskolák létesítését csak ott rendelte el, ahol nem működtek egyházi népiskolák. Felfogása

szerint a „monopolizált állami közoktatás távol áll a szabadság eszméjétől”. Eötvös nemzetiségi toleranciáját jelzi, hogy a törvény kimondja: minden gyermeket anyanyelvén tanítsanak a népiskolában. Az 1868-as törvény szerint az oktatás nyelve a tanulók anyanyelve – amennyiben ez „a községben általános nyelvek egyike”. A magyar nyelv államnyelvvé tétele és terjesztése egy soknemzetiségű államban indokolt törekvés volt. 1879-től valamennyi népoktatási intézményben kötelező tantárgyként bevezették a magyar nyelvet. Eötvös halála után sógora, Trefort Ágoston folytatta miniszteri munkáját, aki 1872-től Sopron országgyűlési képviselője. Arad megye, azon belül az Arad kerületi tanítók egylete sokat tett a magyar nyelv tanítása érdekében, így a tanítók ünnepi ülésén 1883-ban örömmel jelentették Trefortnak: „Nincs már a megyében tanító, ki magyarul ne tudna.” (Németh, 1890.) Trefort biztosította a tanárok önművelését, külföldi ösztöndíjakat. Intézkedett a tanítók nyugdíjáról és ötvenkénti 10%-os korpótlék bevezetéséről. Elősegítette tankönyvek írását, megalapozta a szemléltető oktatást.

N. Ádám, Tóbiás és Gellért is élt az önművelés lehetőségével, írói vénájuk az utókornak is fennmaradt.

A törvény az ország területén húsz tanítóképzőről, lányok számára „tanítónő képező intézetek” létesítéséről rendelkezett. Itt a képzés ingyenes volt, s időtartama három esztendő. Erről Trefort (1888) így nyilatkozott: „tekintetbe véve a napról napra érezhetőbbé vált tanítók hiányát, a leány növendékek és kisebb fiúgyermek tanítására kizárólag nők alkalmaztassanak. Hát miért nincs férfi-tanító? Azért nincs, mivel a kormány a fizetéseket erélyesen nem szabályozta. És így sok falusi tanító inkább vasúti örnek csapott fel, csakhogy anyagi helyzetén javíthasson. Szomorú, de való!”

(Arad-Csanádi Egyesült Vasutak) „Midőn mi magyar nevelőnőket fogunk képezni, leányaink számára új munkakört nyitunk, melyet eddig többnyire idegenek foglaltak el. Tudom, hogy társadalmunk minden rétegében vannak lelkes magyar nők, kik bírják a magyar nyelvet és érdeklődnek a haza ügyei iránt. De nekünk ennél többre van szükségünk. Mi azt kívánjuk, hogy a magyar nőben legyen az a közszellem, melytől áthatva azonosítsa magát az ország lételemével, felvirágzásával; ne akarjon egyéb lenni, de követve az angol vagy francia nők példáját, ő magyar nő akarjon maradni.” (Trefort, 1888)

E treforti kívánalmaknak teljességgel eleget tett üknagyanyám, Óriás Julianna tanítónő,⁹ akit 1888-ban üknagyapám, Niedermayer Gellért¹⁰ néven vett nőül házassági levelük alapján Pankotán. Házasságukból született dédapám, ifjabb Niedermayer Gellért Vendel Geyza (1889, Pankota – 1957, Szombathely) és testvére, Ilona.

Üknagyanyám testvére, üknagybátyám,¹¹ Óriás György (1856–?), a gyulafehérvári várban iparosember¹² és felesége, Turóczy Ágnes (1843, Kézdivásárhely) egyéves korától nevelt gyermekük dr. Óriás Nándor, aki matuzsálemi kort élt meg. 1886. október 24-én született Gyulafehérváron Turóczy Nándor néven, és 1992-ben, 106 évesen hunyt el Kaposváron.

Óriás Nándor önmagát ismeretközlő professzornak tartotta, akinek elsődleges

feladata az ifúságnak a jogász hivatás megbecsülésére és lelkiismeretes szolgálatára való nevelése. Diplomáciai érzéke, színes előadókészsége mellett nagyon szigorú is volt. Nem tűrte a késést, sokszor mondogatta: „az idejével mások ne gazdálkodjanak”. Így ha látogatóba ment a rokonság 10 órára, akkor 10 óra előtt 5 perccel még nem nyitott ajtót, de 10 óra után 10 perccel sem, mert megvárattad – emlékezett rá nagyapám.

Tartalmas életútja volt a tanulmányok szempontjából is. Hétévesen folyékonyan olvasott, kilencéves kora előtt karkedzémennyel, mindjárt a harmadik osztályban kezdte a gyulafehérvári katolikus főgimnáziumot Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyével. (2914/1895 sz. V.K.M. szám) 17 évesen érettségizett, végbizonyítványa már nem Turóczy, hanem Óriás névvel van kiállítva. Ez idő alatt Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök segédje, íródeákja kormányzati ügyekben. Latin mellett ógörögül, magyarul és németül is beszélt. A püspök hatására a bécsi császári és királyi tudományegyetem hittudományi karán teológiát tanult, a bécsi Pazmaneumban három évet töltött, de nem szerette, így középiskolai tanárnak tanult a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen latin történelem szakon, párhuzamosan a budapesti jogi karon alapvizsgázott. Jogi végzettségét a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen fejezte be államtudományi (1911), majd jogtudományi (1913) doktorátussal. 1912 tavaszán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Bárdossy László későbbi miniszterrel segédfogalmazó, majd ösztöndíjas Szászországban, ahonnan 1914 őszén – az egri érsek felkérésére – az Egri Érseki Jogakadémia római jogi tanszékére kerül „nyilvános rendkívüli” tanárnak. Egyetemi státusza mellett az Egri Római

9 1865–1937, Szombathely, Szent Márton temető. Tíz testvérből a hetedik. Óriás Julianna apja Óriás György gyulafehérvári foghúzásra szakosodott borbély, Benedeken tisztartó (1814–1889, Kocsánd), anyja Barabás Katalin (1834, Gyergyószentmiklós – 1909).

10 A gyulai Szent Kereszt Koleratemetőben (Erkel Ferenc családi temetkező helyén) temették el 1912-ben.

11 Szülei Óriás György és Barabás Katalin, Óriás Julianna testvére, tíz gyermekből ő a második.

12 1869-ben beiratkozott a gyulafehérvári főgimnáziumba. Helvét vallású.

Katolikus Fiú Felsőkereskedelmi Iskola igazgatói tisztét is betöltötte. Majláth Gusztáv püspök külön engedélyével világi tanítóként az erdélyi püspöki papnevelő intézetben végez kánonjogot.¹³ Majláth püspök gyermekeként terelgette, karrierjében támogatva őt egyházi és magánvagyonából.

A családi emlékezet szerint már a doktorálás előtt állt, amikor valaki elkezdte firtatni, hogy melyik egyházmegye küldte a tehetséges jogászt az intézetbe, hová is fog visszakérülni? Mikor kiderült, hogy világi ember a végzős jelölt, „nagy tanácskozás” volt, hogy mi is legyen? Mit lehet, mit nem? Végül is a józan ész azt mondta, hogy ha már felvettük, idáig szép előmenetellel eljutott, végezzen, így 1919-ben doktorált kánonjogból.

1930-ban a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen magántanári címet szerzett. 1939-ben hagyta el Egert, és a pécsi jogi kar római jogi tanszékét vezette, majd a kar dékánja lett. Felajánlották számára a kolozsvári jogi kart, de hűséges maradt Pécshez.

Ma is aktuális, örök érvényű idézet tőle: „A látszatát is el kell kerülni annak, hogy az egyetem mintegy »diplomagyárként« funkcionáljon, előtérbe kell helyezni ezen a szinten is az oktatást, így »az egyetem tehát elsősorban iskola lesz ismét, amelyben nemcsak kutatják és hirdetik, de tanítják is a tudományok igazságát.« Elengedhetetlen továbbá, hogy az elméleti oktatás mellett a gyakorlati élet kérdései is a korábbiaknál nagyobb figyelemben részesüljenek. Az egyetemeknek ezért a műveltség és az elméleti ismeretek mellett, nem ezek helyére és nem is a rovásukra, de bizonyos fokú gyakorlati készséget is el kell sajátíttatniuk a hallgatóikkal.” (Pókecz Kovács, 2016)

Az egyetem a háborús időket az ő diplomáciai érzéke és kommunikációs készsé-

ségének köszönhetően vészelte át anyagi nehézségek nélkül, de a hétköznapiakban is kiválóan alkalmazta nem mindennapi előadói képességét. Nagyapám mesélte – aki ez idő tájt tanult az egyetemen, de orvosi karon –, hogy a tanterem helyett szabadban, valós helyszíneken, piacon, szegényebb lakóterületeken, vagyis terepen elemezte diákjaival az aktuális környezeti beszélgetést jogi szempontból, de irodalmi művek jogászai feldolgozása is kedves volt számára. Mint mondta: nem csak tanult, de művelt, hazafias érzelmű fiatalság szükségeltetik. Diákmenzát, nyári egyetemet, közös étkezéseket szervezett. Könyvét főként egykori diákjainak szánta, mely „televíziómentes hétfői olvasmányul” logikus gondolkodásmódot követelt meg a vizsgázóktól. Nagyon sokat adott a szép magyar beszédre, a szabatos kiejtésre. Megkívánta, hogy a vizsgázó minden helyzetben feltalálja magát, mert álláspontja szerint „egy felkészült és jó jogásznak nem elég csak szó szerint visszaadni a tananyagot, bebiflázni a tankönyvet, hanem meg kell tanulnia jogászai módon is gondolkodnia”. (Pókecz Kovács, 2016)

1955-ben jobboldali nézetei miatt nyugállományba helyezték. Ekkortájt nősült meg. A közel harminc évvel fiatalabb feleségéről az 1980-as években, közel százévesen, így nyilatkozott nagyapámnak: „Elkapkodtam a nősülést. Margit megöregedett (70 éves lehetett), így én járok a boltba.” 1986 februárjában 100. születésnapja alkalmából II. János Pál pápa a Szent Gergely Lovagrend parancsnoki fokozatával tüntette ki. A tiszteletére tartott jogi konferenciára meghívták, melyet el is fogadott és beszédet is tartott. Egy vele még dolgozó kolléga felvetette: tudjátok, hogy fog előadni? Nem értették a felvetést, de kiderült, mikor szóba hozták. Hogyan máshogy adnák elő, mint latinul, hiszen ez a tudományom nyelve. 1992-ben megkapta a Magyar Köztársaság

¹³ egyházjog

Zászlórendjét, Pécs városa díszpolgári címmel tüntette ki, számos emlékhely mellett a pécsi jogi karon működik a róla elnevezett Óriás Nándor Szakkollégium.

*

A dualizmus korában fejlődött a felsőoktatás, a polgárosodás egyre több értelmiségi szakmát kívánt. Niedermayer Gellért Veldel Geyza névre keresztelt dédapám a papi pályára készült, végül az orvosi egyetemen végzett. A Budapesti Tudományegyetem ekkor katolikus hittudományi, jog- és államtudományi, orvostudományi és bölcsészettudományi karokból állt. Az ő pályaválasztása bár eltér, mégis köthető a pedagógusi pályához. Orvosi tanulmányait követően, mint a budapesti gyermekmenhely másod-orvosa tartott egészségtanórákat is (Belügyi Közlöny, 1913). Így ismerkedett meg dédanyámmal, milotai Kondor Magdával (1894, Budapest – 1952, Szombathely),¹⁴ aki állami tanítónőként dolgozott az intézményben. Magda 1912-ben végezte el a Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítónői Képzőiskolát. Először, mint magántanárnő (zongora), majd a magyar királyi igazságügyi miniszter felkérésére egy budapesti szigorított javítóintézetben nevelői és felügyeleti munkát látott el.¹⁵ 1915-ben összeházasodtak, Budapesten a X. kerületben laktak. Mindössze két évvel a találkozásuk után kitört a háború. Ifj. dr. Niedermayer Gellértet orvosi szolgálatra kötelezték, és távozott a frontra. A háború alatt Gellért kapott egy előléptetési lehetőséget, és a háborúból már Szombathelyre tért haza, ahol a Szombathelyi Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely főorvos-igazgatója lett.¹⁶ Magdus gyönyörű nő volt, precíz és szigorú. Míg férje a háborúban teljesített szolgálatot, ő min-

dennapos várandósan – modern szóval élve – menedzselte családjuk áttelepülését Szombathelyre. A háború utáni mindennapjait négy fiúgyermek nevelése mellett egyesületi tevékenysége töltötte ki, nem tért vissza a pedagóguspályára. Az első világháborút megelőző időszakban minden negyedik-ötödik nő dolgozott, ezt is csak a családalapításig tették. (Fónagy, 2014) Magdus is megfelelt ennek a tendenciának. Ifj. Niedermayer Gellért a gyermekmenhelyi feladatok mellett a város híres, elismert gyermekorvosává vált. Az intézet 1950. január 1-jén Megyei Gyermekkórházzá alakult. Ettől kezdve az ápolási és gondozási munka mellett már a gyógyítás került előtérbe. Ma is élnek azok az egykori gyermekbetegek, akik jó szívvel mesélnék róla, emlékeznek rá. A város jótékonsági, civil életében is előjáró, Pankotai Niedermayer Gellért dr. menhelyi igazgatóként ír róla az 1932-es sajtó. (Arató, 1933) A Szombathelyi Emerikánus Konvent priorja, KALÁSZ¹⁷ állandó meghívottja, az akkor szerveződő Autómotor Sportegyesület tagja.

Agilis, hivatásában elkötelezett és a végletekig elfoglalt volt, így Magdus mamára hárult minden, a család életével kapcsolatos feladat. Velük lakott 1937-es haláláig anyósa, Óriás Julianna. Gyermekei tanulmányaira nagy hangsúlyt fektetett, megcsillogtatva nevelőnői, tanítónői tapasztalatait és szigorát. Négy gyermeke közül hárman éltek meg a felnőttkort. Gellért (1918–1997) jogász lett, vállalatnál látta el a feladatot, Ferenc (1919–1983) elektromérnök-kutató és József (1922–2016), a nagyapám orvos-fogszakorvos.

Ferenc életútja példázza a kor jellemzőit. Középiskolai tanulmányait a kőszegi katonai reálgimnáziumban végezte, ahonnan német (sváb) származása miatt nem volt lehetősége az előrelépésre. A vezetéknevük

14 Szülei Milota Kondor Ferenc és Jagiczka Mária, egyéb felmenők családi genealógiában.

15 Családi dokumentumok.

16 Belügyi Közlöny 1918. kinevezési közlés.

17 Katolikus Lányok-Asszonyok Szövetsége.

magyarosítása mellett döntöttek. Mivel olyan nem lehet, hogy egy fiú ne az apja nevét viselje – ahogy ifj. Niedermayer Gellért mondta – a fiúk nevét származásukra utalva 1933 áprilisában Pankotayra, az apa, Gellért nevét pedig Pankotay-Niedermayerre módosította. Mint Pankotay Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián végzett hadnagyként, idővel századosi rangot kapott. A történelem sodrában kétkezi gyári munkás lett, sokat és sok helyen dolgozott, hogy bizonyítson, így a múltja feledésbe merülhetett. „Fiatalon az Orion gyárban két munkakört (munkafázist) látott el, s elérte, hogy dupla bért is kapjon érte” – emlékezett nagyapám. ’56-ban elhagyta az országot, hátrahagyva gyermekeit. Magyar elektromérnök diplomáját nem fogadták el, így újra diplomázott Belgiumban ottani magyarok és az egyház támogatásával, majd Ferenc áttelepült Amerikába és villamos elektromérnökként a NASA kereteiben az akkor alakuló Research Triangle Parkban (RTP–1959) kamatoztatta nagy elektrotechnikai tudását és hatalmas munkabírását. Relceigh Wake Countryban lakott North Carolinában. Miután a munkájában sikeres lett, tudását oktatóként megosztotta és tanított a Nord Carolina State Universityn a villamos és számítástechnikai Tanszéken elektrotechnikai tárgyakat. Munkatársai, tisztelői 1983-as halálakor megalapították a „Frank T. Pankotay Memorial”¹⁸ alapítványi ösztöndíjat az elektrotechnika területén jól teljesítő hallgatónak, melyet évente ítélnék oda a kar azon hallgatójának, akinek kapcsolata van a RTP-vel.¹⁹

Nagyapám, dr. Pankotay József (1922–2016) pályaválasztása is sokat elmond a korról és a szeretetről, családi légkörről. Azt mesélte, mivel sokat volt az iskolai szünetekben Sopronban,²⁰ bányajogász szeretett volna lenni az akkori Soproni Egyetemen, amit elő is vezetett a családnak. Magdus mama rövidre zárta a kérdést. „A bátyáid nem lettek orvosok, jogász már van! Valakinek tovább kell vinni apád szakmáját. Orvos lesz!” És a nagyapám orvos lett. Nem volt ellenvetés, nem lehetett olyan, hogy nem sikerül. Klebelsberg Kunóhoz köthető (1924) reálgimnáziumi formában, a szombathelyi Faludi Ferenc Reálgimnáziumban végzett, majd elment a pécsi Erzsébet Tudományegyetemre és még az oroszok megszállása előtt elvégezte. A fiúk a történelem viszontagságaiban jól helytálltak, ami Magdus mama erős kezű, jó átlátó képessége nélkül nem valósulhatott volna meg. Őket is elérte a háború és a kitelepítés, kimenekítés, vissza-telepítés.

Gellért és Magda gyermekei esetén nem volt pedagógiai életpálya, de pedagógiai tevékenység Ferenc által igen, így a veterán generációban is van a Pankotay ágnek oktató képviselője.

A pedagógiai vonalat a veterán generációban Brenner nagyanyám ága jelentette számos jeles pedagógussal, nevelővel.

Dédnagybátyám, Brenner József három gyermeke a papi pályát választotta, így az ifjúsággal való foglalkozás, nevelés végigkísérte életüket a hitoktatás és a lelki nevelés révén. A fiatalon vértanúhalált halt Boldog Brenner János (Szombathely 1931–1957) szeretett a fiatalokkal foglalkozni. Brenner László Tóbiás (1930–2005) Brenner József emlékezése alapján különleges tehet-

18 <https://ece.ncsu.edu/scholarship/frank-t-pankotay-memorial-scholarship/>. Utolsó letöltés: 2021. 01.

19 Research Triangle Park.

20 A mai Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar épületében, akkor Pénzügyi Palota, vendég gyermekként.

séggel bírt, később tanult meg járni, előbb beszélt, s ami különleges volt, összetett fogalmakat könnyedén kimondott, mindenki csodálkozására. Tudós típusként gyakorlati munkákkal nem foglalkozott. A győri szemináriumban az előjáróság a növendékek közül Brenner Lászlót választotta ki főduktornak, legfőbb vezetőnek. Hatalmas tudása és nyelvismerete révén nagy tekintélyt vívott ki a társai előtt. Az újmisést püspöke Fertőszentmiklósról helyezte. Közben tanulmányi szabadságot kapott, hogy a Budapesti Központi Szemináriumban teológiai tanulmányokat folytasson. Itt licenciátust szerzett. László nagy lelkesedéssel a hitoktatást minden évfolyamon maga végezte. Külön gondja volt a felnőtt ifjúságra, akik az általános iskolából kikerültek. A fiataloknak hetente tartott oktatást a plébánián, ahová még a szomszéd plébániákról is eljöttek. Keresett szónok volt, sokfelé hívták alkalmi ünnepekre és lelkigyakorlatokra. Felnőtt továbbképzőkön is sokat tanított, többek között Szombathelyen, Sopronban és Kőszegen. Egy ideig a soproni hitoktatóképzőn is oktatott. Mindezek mellett maradt ideje arra is, hogy képezze magát kedvenc tudományágában, a nyelvészetben. Számtalan nyelven beszélt, a szláv nyelvek mindegyikén, misézett és társalgott, írt olvasott lengyel, holland, horvát (crobót), román, német, angol francia és latin nyelven. Édesapám emléke szerint 26 nyelven tudott, csak nem volt módja mindezt kipróbálni élesben. Igazi nyelvzseni hírében állt.

Brenner József (1935–) jelenleg Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan nagyprépostja. 2011-től nyolc évig a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Boldog Gizella Szeminárium spirituálisja.

Dédanyám, Brenner Jánosné Pohl Irma (1903–1989) a háború utáni időszakban nagyon csekély nyugdíjat kapott, így megélhetését nyelvtanításból fedezte. Németórákat

adott, így a mai 55–65 éves szombathelyi értelmiség nagy része nála tanult nyelvet. Tehát már itt megjelent az időskori pedagógiai pályaválasztás mint kényszerpálya.

Nagyapám és nagyanyám ismerkedésének origója a közös francia magántanár volt. A kornak megfelelően már gyerekkorban fontos szerepet kapott a több nyelv ismerete. Nagyanyám, dr. Pankotay Józsefné dr. Brenner Marietta (gyógyszerész) iker-testvérei (öccsei), János és Vilmos²¹ a családi hagyományok alapján (hat generáció) építészek lettek, mindketten a Budapesti Műegyetemen szerezték oklevelüket, de életük az oktatásban teljesedett ki.

A családi ág gyökerei átnyúltak a határon, mindenki kétnyelvű volt. Magyarul és németül egyaránt anyanyelvi szinten beszéltek és írtak, de a francia nyelvet is birtokolták.

Brenner János és Vilmos hihetetlenül hasonlított egymásra, a képességeik nemkülönben. Ebből adódóan rengeteg anekdota keringett róluk. Saját bevallásuk szerint tanulmányaik végén már egyikük sem tudta pontosan, hogy ki, melyik tantárgyból volt vizsgázni a másik helyett is. De felnőttként is előfordult, hogy János helyett Vili ment el külföldre előadni, s a hallgatóság csupán annyit kommentált: „Valahogy ma máshogy beszélte a francia nyelvet, kedves János.” Diplomájuk megszerzése után elváltak útjaik. János maradt Budapesten, mint városépítész-főmérnök, majd a Drezdai Egyetem hívását követve tanszékvezető professzorként átköltözött az NDK-ba.

Dipl. Ing. Architekt Brenner Vilmos (1927–2011) építészmérnök, író, a Höhere Technische Bundeslehranstalt tanára volt Grazban. Önálló tervezőépítész, hites mérnökszakértő, a bécsi Oktatásügyi Minisztérium konzulense művészettörténeti oktatás körében, és tanügyi főtanácsos.

21 Többek között a Vasi Szemle rendszeres szerzői.

Az osztrák–magyar történelmi kapcsolatok kutatója, több kitüntetés tulajdonosa, négy akadémista gyermek édesapja, nekem a nagy-nagybátyám.

Vilmos az állami építőiparban dolgozott, 1956-ban feleségével, Bartha Máriával és gyermekeivel (Anna-Mária és Kriszta) Ausztriába menekült. Vili rövid látogatózkodás után Grazba indult, ahol végzett mérnökként, perfekt német nyelvtudással, közvetlen és jó modorral a menekült magyar diákokat segítő osztrák szervezetek munkáját segítette. Az építésügyi főiskolán tanársegédi pozícióból intézte a Rockefeller ösztöndíjasok ügyét. Merészsége és önbizalma, valamint az időközben elért sikerek buzdították arra, hogy az 1960-as évek közepén megpályázzon egy biológianári állást a grazi „Ortwein-HTL”-en.²² Ezt meg is szerezte, holott minden mást a világon jobban tudott és szeretett, mint a biológiát, de családja biztos eltartása érdekében kénytelen volt biztos munkát vállalni és óráról órára úgy előkészíteni a tananyagot, hogy mindig egy órával előnyben legyen a hallgatókkal szemben. A kockázatvállalás kifizetődött. Egy rövid év elmúltával már azt tanította, amit szeretett és tudott is. Jó harminc éven át volt a művészettörténet-oktatás koronázatlan királya. Érthető módon analizálta a történelmi, kulturális és építőművészeti összefüggéseit a közép-európai világnak.²³ Brenner Vilmosnak hihetetlen sokrétű volt az érdeklődése, szinte polihisztornak mondható. Építészettörténeti, művészettörténeti és vadász szépirodalmi témában számtalan publikációja és könyve jelent meg mind magyar, mind német nyelven. Olvasottságát, műveltségét

hátrahagyott könyvei, írásai tanúsítják. Szépírói képességét 1984-ben a vadászélményeiről megjelent könyvének kitüntetésével ismerték el Németországban, a Deutscher Jagdschutzverband kultúrdíjjal.

„Írásaiban – a közzétettekben és azokban is, melyek még csak a családban és a baráti körben forognak – mintegy vezérfonalként húzódik a tágabban értelmezett pannon terület kultúrájának összetartozása. A mai országhatárokat átlépő maradandó történelmi örökség” – írja róla egyetemi padtársa, életre szóló jóbarátja, Kubinszky Mihály.²⁴ 80 éves laudációjában 30 éves oktatói munkájának elismeréseként az ausztriai művészettörténet-oktatás koronázatlan királyának nevezik.

Az unokák, dédunokák népes hada mellett a burgenlandi erdőkben lapuló nagy- és kisvadak ápolására, esetleges lepuffantására, majd illő módon, baráti körben tartott megünneplésére szeretett időt szentelni – emlékezett rá Kubinszky Mihály.

Vilmos ikertestvére, így szintén nagy-nagybátyám (nagyanyám testvére) Prof. Dr. Brenner János (1927, Szombathely – 1997, Budapest) Ybl-díjas és Hild-érmes építésmérnök, a műszaki tudományok doktora, egyetemi tanár, a Német Városépítési és Területi Tervezési Akadémia levelező tagja. Egyetemről küldött, féltve őrzött távirat ebből az időből:

Címzett: Brenner János

Feladó: ifj. Brenner János

Cím: Szombathely, Brenner János utca

Ifjabb Brenner János az édesapja, idősebb Brenner János által épített szombathelyi Faludi Ferenc Reálgimnáziumban tanult (ma ELTE SEK²⁵ főépülete), majd a József

22 Négy iskolatípus egyesül a sajátos szakterületekkel építési szakterületen.

23 Szentmihályi Mihály és Sas János visszaemlékezése, laudációja. <http://www.gmuonline.net/>. Utolsó letöltés: 2021. 04.

24 Kubinszky M. Egy szombathelyi [...] laudáció.

25 Eötvös Loránd Tudományegyetem, Savaria Egyetemi Központ.

Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen építésmérnöki oklevelet (1949), az ÉKME-n²⁶ városépítési-városgazdasági szakmérnöki oklevelet (1965), 1967-ben a BME-n²⁷ doktori címet szerzett, az MLEE-n²⁸ filozófia-esztétika szakon, a Drezdai Műszaki Egyetemen 45 évesen DSc-fokozatot²⁹ szerzett (1972), disszertációjában környezet problémájával foglalkozik a városépítésben.

A BME Építésmérnöki Kar Városépítési Tanszék gyakornoka, majd tudományos munkatársa (1949–1952). A Drezdai Műszaki Egyetem Városépítési Tanszék vendégprofesszora, majd tanszékvezető egyetemi tanára (1967–1976), a Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Bizottsága tagja (1977-től), az ENSZ (EGB-Genf) Városépítési Munkabizottsága elnöke (1977–1980). Budapest főváros általános rendezési tervének vezető tervezője (1988), a Magyar Építőművészek Szövetségének (MÉSZ) vezetőségi tagja, elnökségi tagja (1964-től), a Magyar Urbanisztikai Társaság tagja, az NDK Építészeinek Szövetsége vezetőségi tagja (1970-től), az NDK Építészeti Akadémiájának szakértője (1971-től). Ybl Miklós-díjas (építészméleti tevékenységéért, 1964), Hild János-émlékérem tulajdonosa (1981).

Legnagyobb keserősége mégis az volt, hogy a drezdai évek után Budapestre visszatérve nem vehetett részt szakmai súlyának és nemzetközi hírnevének megfelelően a BME Városépítési tanszékének oktató munkájában. Pedig ismerői szerint lenyűgöző tudása, átlátóképesége, ismeretanyaga, műveltsége, műhelyteremtő alkata, közvetlensége egy igazi professzor személyiségét testesítette meg.

Azt a családi hátteret, amit magával hozott, egész életére tartást adott neki. Lenyűgöző tudása mellé humor is párosult, édesanyám szerint roppant figyelmes ember volt, nem lehetett nem rá figyelni. Az egyik óráján az volt a feladat, hogy mindenki tervezzen a lakóhelyére egy kórházat. Egy dél-afrikai hallgató is megtervezte ezt, északi műtőablakkal, de nem értette, mi a baj a tervével. Ő a déli féltekén lakott, így délre néző ablakok kellettek volna. Mire a diák: De hát mindig azt tanította professzor úr, hogy északra nézzen! Igen, de nem gondolkodott, azt is tanultuk, hogy miért!³⁰ Empatikus volt a vendéghallgatókkal. Egy vietnámi diák jól tudott németül, míg társai kevésbé. Amikor megtudta, hogy a németül jól tudó vietnámi diák pénzért adja a jegyzeteit a társainak, azonnal eltanácsolta az egyetemről, mondván, ha nincs benne kollegialitás, szolidaritás, később sem tud közösségben dolgozni.

Ismert volt jó nyelvtudása, a német és a magyar mellett angolul és franciául is előadott. Egyszer egy kongresszuson beszélgetett valakivel, amikor odalépett hozzájuk egy külsőre (öltözetre is) afrikainak tűnő fiatalember. Váltottak pár szót, majd az afrikai távozott. Mire a beszélgetőtárs: „János, tudtam, hogy művelt, sok nyelvet beszélő ember vagy, de hogy afrikai nyelveket is ismeresz? Le a kalappal! – mondta elismerően. (Az afrikai fiatalemberrel magyar nyelven beszélt, mert Budapesten volt egyetemi diák.)

Az alma nem esik messze a fájától.

Ifj. Dr. Brenner János (1954, Budapest) okleveles építésmérnök (Drezdai Műszaki Egyetem Építésmérnök Kar, 1976), építés-

26 Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem.

27 Budapesti Műszaki Egyetem.

28 Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem.

29 Magyar Tudományos Akadémia doktora.

30 Az épület benapozásának iránya miatt, a déli oldal a nem napsütött.

ügyi asszesszor (városépítés-magasszintű műszaki közszolgálat) (Frankfurt am Main, 1984), Doctor of Philosophy (PhD, Budapesti Műszaki Egyetem, 1997), és címzetes egyetemi tanár (Budapesti Műszaki Egyetem, 2008), várostervező, építésügyi igazgató, szaktanácsadó.

Szakmai tevékenysége 2007–2017 között³¹ a berlini szövetségi minisztériumban területfejlesztéssel és területrendezéssel foglalkozik, felelőse a német szövetségi kormány 1,1 milliárd euró volumenű városátépítési programjának. 2011-ben a magyar EU tanácsi elnökség és 2007-ben a német EU tanácsi elnökség idejére kiküldött vendégtisztviselő, szakmai tanácsadója Etiópia, Lettország, Litvánia, Magyarország, Mongólia, Szlovénia és Ukrajna építésügyért, településfejlesztésért és rendezésért felelős minisztériumainak. Rendszeres előadója a szombathelyi TIT³² Urbanisztikai Nyári Egyetemének. Szakmai elismerései: 1996-ban Építéstudományi Egyesület (ÉTE) tiszteletbeli tagság, 2013-ban a Magyar Urbanisztikai Társaság (MUT) Hild János díja. Címzetes egyetemi tanár a Budapesti Műszaki Egyetemen 2008-tól, így számos előadása mellett a pedagóguspálya is élete része lett. Napjainkban a BME szociológia és kommunikáció tanszék óraadója.

A baby boom-generáció, a klasszikus Ratkó-gyermekeknél a pedagógia a Pankotay-ágon is fellelhető. A jogász Dr. Pankotay Gellért gyermekei, Kné P. Á.³³ (1952–) a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola elvégzésével a MTESZ³⁴ oktatásszervezőjeként

maradt kapcsolatban a tanítással, oktatással. Férje, K. F. (1965–) a BDTF tanári diplomáját jelenleg a szombathelyi VMSzC³⁵ Puskás Tivadar Szakképzési Iskolában kamatoztatja szakmai tanár, szakoktató, gyakorlati oktató, osztályfőnök és munkaközösség-vezetőként. Ifj. P. G. felesége Pné K. A. szintén a BDTF-en végzett matematika-testnevelés szakon, mely hivatást gyermekei születéséig gyakorolta.

Dr. Pankotay József orvos-fogszakorvos leánya, Edina Marietta (1945–) az építészvonalat képviseli, fia, Ifj. Pankotay József (1952–) a baby boom-generáció képviselője. József mint kazánbiztos, műszaki biztonságtechnikai szaktanácsadó, főtanácsadó ment nyugdíjba. A 2000-es években elvégezte a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolát feleségével, Cs. Mártával (1964–). Az ő esetükben a motivációt a pályaváltás, az újabb kihívások és az előrelépés jelentette.

Egyikük esetén sem a pedagógia lett a fő munkavállalásuk, de a tanulmányaik sikeres befejezése után mellékállásban mind a ketten tanítottak. József a felnőttképzésben tart szakmai kurzusokat, Márta a főiskola, majd az egyetem elvégzése után eleinte egyetemi előadásokat tartott, ma már a versenyszférában dolgozik.

Ifj. Pankotay József unokahúgai a Ratkó-unokák, vagyis az X generáció képviselői. S. E. és Dr. S. V. is követik a pedagógiai gyökereket. „E” a tanári végzettséget Szegeden szerezte, és lakóhelyén működő szakgimnáziumban tanít idegen szaknyelveket (németet és angolt). Benne is megvan dédanyja szigorú, de jó nevelői készsége. Az ő esetén a pedagógusi pálya tanulmányaiból és a pálya iránti érdeklődéséből eredt. „V” állatorvos lett, tanulmányait követően az egyetemen tanársegédként dolgozott, így ő

31 BMI: Szövetségi Belügy-, Építés- és Hazaügyi Minisztérium területfejlesztési és -rendezési elvi kérdések főosztálya helyettes vezetője, Berlin.

32 Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület.

33 Élő, nem közszereplő személyek monogrammal szerepelnek.

34 Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége.

35 Vas Megyei Szakképzési Centrum.

ötvözte a családi pályaválasztási hagyományokat (orvos-pedagógus) egy személyben. Az ő esetében elsődlegesen az állatorvosi pályaválasztás volt tudatos, a doktori tanulmányok során szerzett tapasztalatok és az óratartási kötelezettség, amelyek a katedrára sodorták. Stipendiumos hallgatókat oktatott, tanítványai elismerően beszéltek róla és a tudás átadásának színvonaláról.

*

Pankotay Fruzsina Magda, e sorok szerzője, az Y generáció képviselője, igazi digitális bennszülött, ahogy a generációját nevezik. Selmeci diák szellemben végezte Sopronban a közgazdasági tanulmányait, ahol doktori végzettsége után hivatásának választotta az egyetemi katedrát, tanársegédként oktat, közgazdász pedagógus, lean folyamatfejlesztő, minőségbiztosítási belső auditor, vagyis az életen át tartó tanulás gyakorlati megvalósítója.

Az ági nagy családi találkozók, ahol több tucat rokon, 3-4 generáció van jelen, már ott vannak az X, Y, Z és alfa generációk, köztük számos pedagógus, vallási iskola igazgatója, gimnáziumi nyelvtanár, vagy épp egyetemi kutató, így tanító-oktató tagokkal, s számtalan anekdotával átszőtt családfát láthatunk, történetet hallhatunk például Zmertych Ivánról, aki a londoni American International University Richmond belsőépítészeti kar motorja volt, Bakos professzorról, aki Ausztráliában volt dékán szintén építészeti területen, vagy Teoman Hassantól, aki a milánói Johns Hopkins Egyetem dékánja volt.³⁶

*

A család tanító, oktató vonala a történelemmel együtt változott. A kántortanítótól a tanítón és tanáron át a professzorig nyomon követhető a generációknak átörökölt példák. Egyre nagyobb részt vállaltak a közélet

ügyeiben, társadalmi feladatokban, civil szektorban. Az elemzés rávilágított, hogy a kommunikatív véna, a szónoki, a tan-
könyv- és cikkírói, de a szépirodalmi tehetség is fellelhető a generációk munkásságában a kezdetektől napjainkig. Tudatosan vagy tudat alatt, de érvényesültek a családi minták, egyik generáció a másiknak átadva tudását. A folyamatos önképzés, tanfolyamok, majd a lehetőségekkel és a kor változásaival újabb és újabb tanulmányok, képzettségek a család természetes attitűdje. A Niedermayer–Pankotay család történetén – e pedagógiai szeleten – végigtekintve a szerződéses betelepített dohánykertész fiából lett kántor, kántortanítótól generációkon fejlődve, átörököltve eljutunk a jelen kor egyetemét végzett professzoraiig, a feleségek tanítónő, majd állami tanító képzettségétől az egyetemi katedrát választó női Y generációig. A nyolc generáció története, a bemutatott életutak végigkísérik a földművesből, kisvárosi létből a nagyvárosi polgárrá lett egzisztenciákat. A tehetséget az egyházi kántortól tovább örökölték, a kegyezés közoktatási eseményei, a reformkor tanügyi változásai, a 20. század történelmi viharai, a jelen kor bizonytalansága a tehetséggel és a túlélő képességgel párosulva kiérdemelte a tudás biztosította elismerést, tekintélyt. Bármely generációt nézem, a tenni akarás, a fiatalokkal való foglalkozás, a talpra állás, a több nyelven beszélés közös családi vonás. Az egyéni pályaválasztásoknál megmutatkozik a család szerepe és ereje. A gyermekek pályaválasztásánál egyrészt az apáról fiúra öröklítés; másrészt a több lábon állás okán más és más a szakma választása, s így, ha kell, egymás támogatása (orvos, jogász, mérnök); harmadrészt az azonos tanulmányok, de más földrajzi, politikai környezetben érvényesülés is jelen van generáción belül és nemzedékeken át is.

36 Feleségek révén családtagok Brenner-ágon.

Az életen át tartó tanulás, tanítás a fenti életutak alapján generációkon át tartó tanulás, tanítás. Bizonyítva lett a mondás, miszerint az alma nem esik messze a fájától, s ez a fa már közel kétszáz éves.

Felhasznált források

Internetes források:

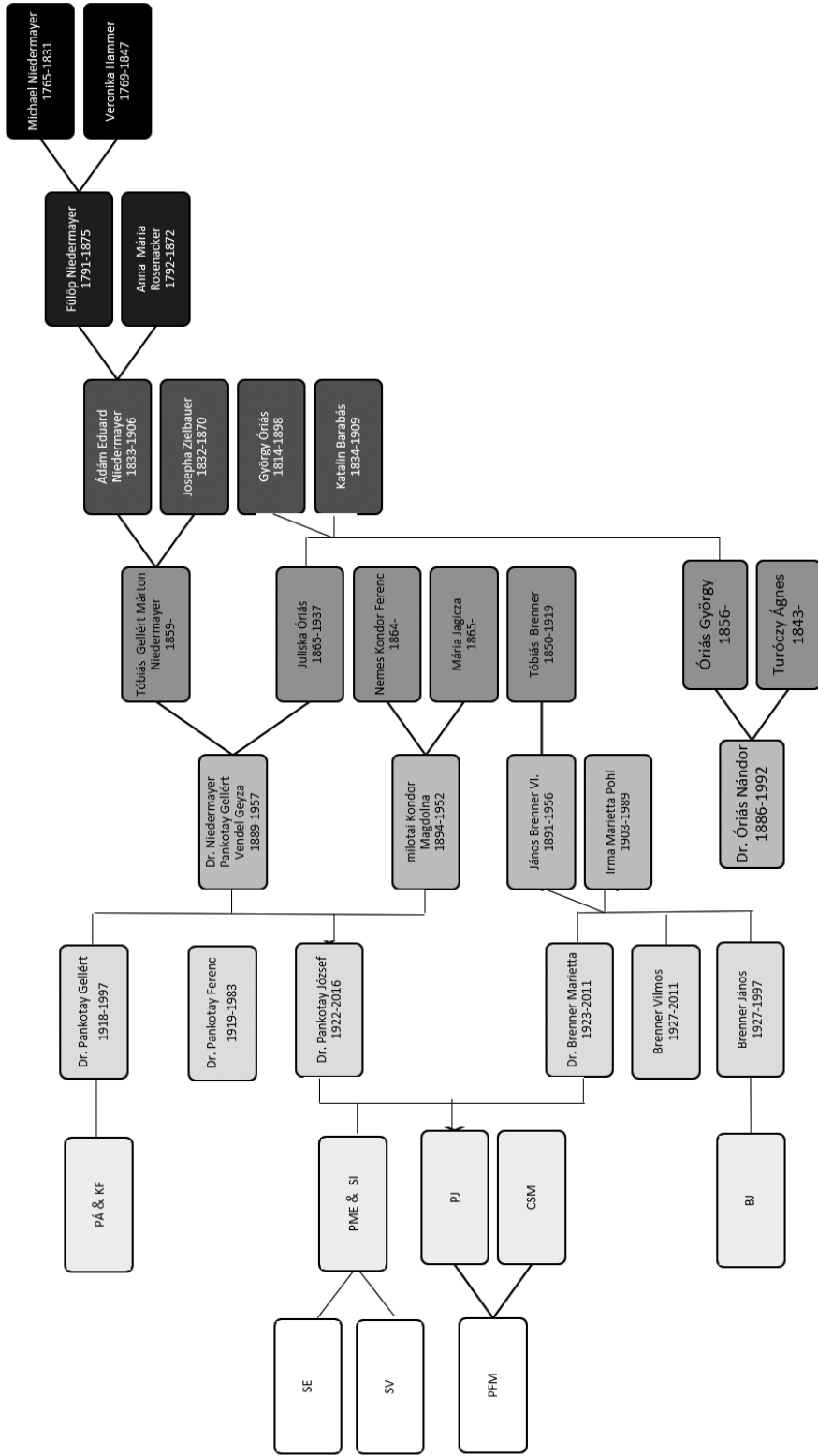
- Arcanum Lexikon: Niedermayer Tóbiás
<https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/n-9BA34/niedermayer-tobias-gD3C2/> Utolsó letöltés: 2022. augusztus.
- Belügyi Közlöny. (1918). old.: https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/BelugyiKozlony_1918/?pg=0&layout=s.
- BELÜGYMINISTERIUM, M. K. (1913). Belügyi Közlöny,
https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/BelugyiKozlony_1913/?pg=0&layout=s.
- Franz, M. (2018). Forrás:
<http://www.edition-musik-suedost.de/html/niedermayer.html>.
- Fónagy, Z. (2014). „Úrilánynak nem illik kenyeret keresni” – Dolgozó nők a boldog békeidőkben.
https://mindennapoktortene.blog.hu/2014/09/14/noi_munkavallalas_kezdek.
- Örsi Julianna (2017) Nemzedékek tudásának átadása-átvétele a vérségi közösségekben.
https://hajnalkor.hu/files/rendi_es_polgari_021.pdf. Utolsó letöltés: 2021. április.
- Szentmihályi Mihály és Sas János visszaemlékezése, laudációja.
<http://www.gmuonline.net/>. Utolsó letöltés: 2021. április.

Folyóirat:

- Komár, Z. (2017) *Generációk akkor és most*. Új Köznevelés 2017, 73. évf. 8–9. szám.
- Pókecz Kovács Attila (2016) Óriás Nándor és a római közjog – A 130 éve született professzor emlékezete; Scriptura Évfolyam, 2016. II. szám.

Szakkönyv:

- Banner, Joseph: 1981 Német személyek Elekben
https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/beitrag_e_zur_volkskunde_der_ungarndeutschen/1981/pages/021_deutsche_personennamen_in_elek.htm
- Hammer, Szabina (é. n.): Almáskamarás története. I. K., Almáskamarás.
- Központi Értesítő, 1884 (9. évfolyam), 52. szám.
- Nemes, Orsolya (2019): Generációs mítoszok, HVG Könyvkiadó, Budapest.
- Némethy Károly (1890) a.: Aradváros Tanügyi története I. kötet, Arad, Réthy I és fiai Kiadó.
<https://bibliotecaarad.ro/wp-content/uploads/2019/10/N%C3%A9methy-K%C3%A1roly-I.pdf>
- Némethy, Károly (1890) b.: Aradváros Tanügyi története II. kötet Arad Réthy I és fiai Kiadó.
<https://digital.bibliotecaarad.ro/files/original/506a57ff3637b31c1e1db7124ad57bcf8d988af3.pdf>
- Trefort Ágoston (1888): Beszédék és levelek, Méhner Vilmos Kiadó, Budapest.
http://mtda.hu/books/trefort_agoston_beszedek_es_levelek.pdf
- Arató István (1933): A kőszegi Gyurácz Ferenc Ág. Hitv. EV. Leánynevelőintézet értesítője; XXXIV Évfolyam. Római Frigyes Könyvnyomda, Kőszeg.

Családfarészlet (Forrás: a Szerző)

BIERNACZKY SZILÁRD

Emberevés vagy rabszolgavadászat?

MEGJEGYZÉSEK EGY TÖBB ÉVSZÁZADOS
AFRIKAI TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉRDŐJELRE PONTOT
HELYEZŐ KÖNYV KAPCSÁN*

Jared Staller – a magyar Afrika-kutatást, név szerint Magyar László, Torday Emil, Vajda László, Ecsedy Csaba, Sebestyén Éva, Sárkány Mihály és jelen írás szerzője munkásságát is érintő – könyve ugyan címében elsősorban az afrikai kannibalizmusra irányítja a figyelmet, azonban újszerű feltárási, értelmezési kísérletei főleg a közép-afrikai (kongói, angolai) történelemkutatás egyik igen neuralgikus – a 16. századtól akár a mai napig elnyúlóan tisztázatlan – pontjára, az úgynevezett *jaga* (ejtsd: dzsaga)/*imbangala/bambata* jelenség-komplexumra irányulnak. Mindemellett történelmi elemzéseiben hangsúlyosan helyet kap a rabszolgaság korai jelenségének a számbavétele is. Mi több, egy fejezetben külön kitér a mára igencsak kettős – negatív, és egyúttal igen pozitív – megközelítéssel körülvett Njinga vagy Nzinga, Matamba törzsi állam királynőjének történelmi szereplésére. A szerző, aki mellesleg a texasi Houstonban működő St. Francis Episcopal School bölcsészeti intézetének (Humanities) a vezetője, azzal a szándékkal fogott e kornak és jelenségeinek a számbavételébe, majd elemzésébe, hogy az 1500–1600-as évekből fennmaradt írott (európai) források, a szóbeliségben megőrzött ismeretek, illetve az első és második generációs meg-

közelítések birtokában (mint harmadik generációs kutató) új irányt szabjon az afrikai történelem e sajátos és igen nagy figyelmet kapott darabjának értelmezésében.

De hát kik is ezek a *jagák*? David Birmingham tanulmányában (1965) *vándorló népek* nevezi őket, akik részben a *luba* hódítók elől Angolába menekülő és ott a hosszú életű Kasanje államot megalapító, és utóbb magukat *imbangalának* nevező *lundák*hoz csapódtak. Birmingham hivatkozik Jan Vansina elemzésére (1963), aki viszont nagyrészt a szájhagyományokra támaszkodva kísérli meg rekonstruálni az egyébként talán a leghosszabb ideig fennálló afrikai törzsi állam, Kasanje régi (1583–1620) történetét. Vansina egyik tanulmányában (1966), amelyben a lundák és a jagák kongói és angolai invázióival foglalkozik, korabeli portugál források alapján egyértelműen megjelöli 1569-et, mint a jagák első előbukkanásának évét, amikor is egy portugál katonai erő kiszorította őket a kongói királyságból, így Angolába, a Kwango völgyébe vándoroltak el.

Vansina mindemellett a Birmingham által korábban idézett tanulmányában (1963), megelőlegezve napjaink felfogását, azt állítja Antonio Cavazzi, az ovimbundu királynő, Nzinga hittérítő gyóntatója terjedelmes memoárjára (1687) mint kútforrásra hivatkozva, hogy

„...a jagák nomád fegyveres hordák voltak, akik fosztogatásból éltek. Közép-Afrikából érkeztek, és 1568-ban léptek színre

* Jared Staller: *Converging on Cannibals. Terrors of Slaving in Atlantic Africa, 1509–1670* (Konvergenciák a kannibálokról. Rettegés a rabszolgaságtól, 1509–1670), 2019, Athens, Ohio University Press, 256 old. (Africa in The World History-sorozat)

először. Ebben az évben átlépték a Kwangót, és kifosztották San Salvadort, a Kongói Királyság akkori fővárosát. A kongói király a portugálokat hívta segítségül, és Francisco de Gouvea hadra kelt, majd hatszáz katonát felsorakoztató seregével felszabadította a királyságot. A jagákat körülbelül 1572 körül teljesen szétszórták és kiűzték Kongóból, akik utóbb szétszéledtek Angolában, néhány hordájuk pedig felvette az imbangala nevet. Minden forrás egyértelművé teszi, hogy a jagák számos önkéntest fogadtak örökbe azoktól a népektől, akiket lerohantak, és egy generációval később sok helyi harcost magukba olvasztottak. Aligha kétséges, hogy Kasanje lakóit jagáknak tekintették.” (Vansina 1963, 358. old.)

A *kilombo* kifejezés, amely később annyi zavart és félreértést eredményez, itt még nem bukkán fel, legfeljebb csak egy törzsi vezető, *Kalunga kaKilombo* személyneve kapcsán Vansina az említett kifejezést az adott terület (*kilombo* = provincia, mai jelentése: megerősített, sövénnnyel vagy fátörzsekből tákoltt kerítéssel védett tábor) alkirálya megnevezéseként értelmezi. Joseph C. Miller, Vansina egyik kiváló tanítványa, aki a később jeles történeti munkaként megjelentetett és a *mbundu* államok történetével foglalkozó disszertációjával (1976) doktorált, sajátos gyökerét kutatta fel a szónak. Szerinte a kifejezés, amely a 16. században a *kulembe* beavatási társaságába tartozó férfiakat jelölte, lényegében egy korábbi, igen kegyetlen főnök, Kinguri ellenében keletkezett (Miller 1972, 560–561. old.), jöllehet az *ambundu* (a *mbundu*, ma *ovimbunduként* jelölt államalkotó angolai népcsoport nyelve) eredetű szó legjobb tudomásunk szerint utóbb annak a megerősített tábornak a megjelölésére szolgált, amelyet számos funkciójában (például a rabszolga-kereskedelmi karavánok alkalmi táborhelye) Magyar László is többször

említ könyvében akár ’tanya’ értelemben is (1859).

Miller említett tanulmányában (1972) a korabeli forrásokból és az általa gyűjtött szóbeli hagyományokból felépít egy menetrendet 1563-tól Kasanje törzsi állam 1618-ban történő megalapításáig (Miller 1973, 568. old.), miközben a *jagákra/imbangalákra* vonatkozó írott forrásokat jelentősen kibővíti portugál forrásokkal. Másik tanulmánya (1973) viszont szinte megelőlegezi mindazt, ami az ezúttal ismertetni kívánt monográfia legfőbb célkitűzése: megkezdni annak az európai mitológiának a lebontását, amely a jagákat a keresztény pokollal, ördögökkel hozta kapcsolatba, akik gyilkolnak, rabolnak és emberhúst esznek. Sőt, a portugál Korona politikai manipulációs képességeit bizonyítva, mintegy a rabszolga-kereskedelem igazolásaként, ezt a közép-kongói rablásból magát fenntartó törzsi-etnikai képződményt (Duarte Lopez 16. századi helyszíni beszámolójából kiindulva) összehozták a kor más hasonló afrikai jelenségeivel, így például olyan *titokzatos afrikai belvilágban élő és erőszakos vademberekkel*, mint a mozambiki Zambézi-vidék *zimbo* vagy *zimba*, a keresztény abesszin császárt, a négust veszélyeztető *galla* (ma *oromo*) vagy a Sierra Leone-ban felbukkant *szumbe* vagy *mane* etnikai képződményeinek tagjai (már a 17. század elején, Battell brit kalandor tengerész beszámolója alapján), akikről ráadásul azt állították, hogy kapcsolatban állnak egymással (Miller 1973, 122–123. old.).

Legjelesebb afrikanistánk, Torday Emil így ír erről – jóval előbb persze, hogy a kérdést a modern tudomány eszközeivel az említettek feszegetni kezdték:

„A hosszú pusztító háborúról ezen a vidéken ugyan mit említhetünk, amelyet azok a Jaga-hordák viseltek, akik 1558-ban betörttek Kongóba, és több mint száz éven ke-

resztül feldúlták azt és az összes szomszédos országot. Kik voltak ezek az emberek, akiknek fosztogatásai a Kongó torkolatától a keleti Zambéziig terjedt, egészen délre, Benguela határáig? Azonosították őket az abesszíniai *gallákkal*, a kilimandzsároi *wacsagákkal*, a Sennaar-i *fundzsikkal*, a Sierra Leone-i *مندekkel*, az angolai *imbangalákkal* és *bayakákkal*, a Kongó–Zambézi-vízválasztó *badjok*jaival és a közép-kongói *batekékkel*. Abban a monográfiában, amelyet az antropológiai szakirodalom nem tartalmaz, fáradságos és tudományos kutatás, a leg gondolatossabb őszinteséggel párosuló műveltség jegyében néhai Avelot százados arra a következtetésre jutott, hogy ők a *maszájok* leszármazottai! Nem kisebb tekintélyek, mint Dapper és Van Wing atya kijelentik, hogy ők ebben anziksznak számítanak, és hajlandó voltam őket követni mindaddig, amíg a korai portugál, olasz és egyéb szakirodalmak jelentős átolvasásával járó kutatómunka nyomán kötelességemmé lett megváltoztatni a nézeteimet. Eredetileg a jagák lehet, hogy az anziksz (Bateke) egy hordája vagy hordái voltak, akiket a Kongóval támadt válsághelyzet következtében elszakítottak országuktól, és akik mindig úton lévő emberekké lettek; eközben számos törzsből az otthonukból elűztek mind többen csatlakoztak hozzájuk, vagy külön bandákat alkottak, utánozták módszereiket.” (Torday 2018 [1931], 16–17. old.)

E sajátos, különféle etnikai elemekből összeverődött, majd egyes csoportjaiból államot alapító (Kasanje) etnikummá formálódó nép(csoport) kapcsán az alábbi kútforrások szolgálnak a legfontosabb információs bázisul:

CAVAZZI DA MONTECUCCOLO,
Giovanni Antonio

1687 *Istorica descrizione de' tre' regni Congo, Matamba et Angola sit-*

vati nell'Etiopia inferiore occidentale e delle missioni apostoliche esercitateui da religiosi cappuccini, a cura di Fortunato Alamandini da Bologna, Bologna, Giacomo Monti, 934 pp. (modern portugál nyelvű kiadása: Cavazzi de Montecuccolo, João António: 1965, *Descrição Histórica dos Tres Reinos de Congo, Matamba, e Angola*, trans. Graciano Maria de Luzguzzano, 2 vols., Lisbon.) (használt kiadás: reimprimatur, 1690, Milano, Agnelli, 790 old. – lásd az interneten)

LOPEZ, Duarte – PIGAFETTA, Filippo de
1591 *Relatione del Reame di Congo et delle Circonvicine Contrade Tratte dalli Scritti e ragionamenti di Odoardo Lopez Portoghese*, Roma (új faksimile kiadás: Lisszabon, Agencia Geral das Colónias, 1949-1951) (magyar fordítása: A Kongó Királyság és a szomszédos területek leírása, ford. Rubint István, AHU MATT, 2018, pp. 1–95. old., No. 000.002.732, <http://afrikatudas-tar.hu>)

RAVENSTEIN, E. G. ed.

1901 *The Strange Adventures of Andrew Battell of Leigh, in Angola and the Adjoining Regions*, reprinted from „Purchas his Pilgrimes”, London, Hakluyt Society, 210 old. (eredeti kiadás: Samuel Purchas: *Purchas His Pilgrimage, or Relations of the World and the Religions observed in all Ages and Places discovered from the Creation unto the Present*, London, 1613)

Duarte Lopez portugál kereskedő volt, akit a lényegében portugál vazallusnak számító Dom Alvaro I., Kongó keresztény valású, bár afrikai származású uralkodója annak jó tízévnnyi afrikai tartózkodását követően 1578 körül VI. Sixtus pápához küldött követségbe Rómába, ahol megismerkedett Filippo Pigafetta humanistával, ki nek utóbb tollba mondta élményeit. Az emlékirat szövege egyébként Rubint Istvánnak a portugál változatból készült fordításában megtalálható az OSZK MEK elektronikus gyűjteményében (is).

Andrew Battell, akit a források és a mai kutatás is kalandor tengerészként tart számon, 1590–1610 között Angolában, majd Loangóban tartózkodott, és igen kíváncsi lévén erre a *jaga* csoportosulásra, megközelítőleg 16–20 hónapot töltött el velük. Hazatérve Angliába elbeszélte a történeteket, s a hosszabb időn át folytatott interjúból Samuel Purchas káplán, aki egy tengermelléki faluban élt, s hallgatta a hajósok történeteit, érdeklődése középpontjába állította a távoli népeket és világokat: 1625-ben kiadott négykötetes gyűjteményéhez könyvnyi terjedelmű utazási beszámolót formált a Battell-interjúból.

Giovanni Antonio Cavazzi da Montecuculo viszont mint kapucinus misszionárius 1654-ben érkezett Angolába. 1660-ban látogatást tett a Matamba-i uralkodó, Nzinga királynő udvarában, majd két évre rá visszatért, amikor is a királynő keresztény hitre tért. A nyolcvanon túl lévő királynő egy évre rá meghalt, de Cavazzi 1665-ig még Matambában tartózkodott. Végül 1667-ben visszatért Rómába, s megírta első terjedelmes beszámolóját. 1673-ban mint a kapucinus misszió prefektusa ismét Angolában találjuk, de 1677-ben hazatért, s papírra vetette második életrajzát. Első könyvét csak halála után, 1687-ben adták ki, második könyve viszont csupán a 20. században jelent meg.

A közép-afrikai történelemnek ezen epizódja körül a bonyodalmak azonban az újabb tudományosságban tovább szövődnek újabb és újabb kutatások, megoldáskezesések nyomán. Így John K. Thornton, az angolai és közép-afrikai történelem egyik újabb szakértője dolgozatában (1978) a mind gazdagabban feltárt portugál írásos dokumentumokat (főleg a 17. század második harmadának első és második feléből) vonja be elemzésébe. Közben kritikával illeti (megítélésem szerint talán alaptalanul) Miller egyes értelmezéseit, mivel – ahogyan egy későbbi munkájában (1973) is – az imbangalának tekintett jagákat afféle harcias hordáknak tekinti, és kifogásolja, hogy Miller túlzottan is abba az irányba lép, miszerint a jagakomplexum egyfajta európai mitológiateremtés eredménye.

De mit is igyekszik hozzátenni mindehhez Jared Staller? Szerencsés helyzetben vagyunk, mivel a kötet első fejezetében (1–15 old.) saját maga foglalja össze szándékait, elemzési törekvéseit és eredményeit.

Az amerikai történész elmondja, hogy elsősorban Battell *Strange adventures* [Furcsa kalandok] című műve indította arra, hogy szembenézzon az általunk az előbbieken vázolt kérdéskörrel, mivel a brit tengerész emlékezéseit olvasva szembesült az azal, mit jelenthet összetalálkozni egy másfajta világgal, amelyből akár a teljes modern társadalmakban élő emberiség kinőtt. Battell, aki viszonylag huzamosabb időt töltött el a 16–17. század fordulóján a jagák között, lényegében valamiféle irreális szörnyetegeknek írja le őket – természetesen mit sem értve a másféle civilizációk másféle szokásaiból, családi vagy törzsi struktúráikból, gazdasági stratégiáikból, kormányzati mintáikból, vallási meggyőződésükből. A Purchas által lejegyzett kalandok között szerepel menekülés, halálaláz, rabszolgavadászat, csecsemőgyilkosság,

egy gorilla nevelte fiú, egy krokodil, aki egy egész rabszolgacsoportot felzabált, de a gyomrába került láncok súlyától megfuladt, és persze emberevés. Kiegészítőleg megemlítendő, hogy Battell egy olyan portugál rabszolga-kereskedő csoporttal került a jagák közé, akik betársultak a jagák kegyetlenségektől egyáltalán nem mentes rabszolgavadászataiba, egy folyón túli terület kirablásába, gyerekek és öregek legyilkolásába, a felnőtt lakosság rabláncra fűzésébe.

Staller hozzáteszi, hogy mindezt mindenféle érdektelennek tűnő korabeli írásos dokumentumokat követően úgy olvasta, mint afféle csábítóan szórakoztató olvasmányt, akár mint Robert Silverberg, neves *science fiction* szerző regényét (*Lord of Darkness*), amelyben a szerző Battell beszámolóját adaptálta. És persze immár pontos filológiai adatolással kiderül az is, hogy Battell elbeszélését Samuel Purchas anglikán tiszteletes annak hazatérése után valamikor 1607 és 1611 között rögzítette, amelyből kisebb interjúkat tett közzé. Majd újabb beszélgetések nyomán (1613–1614-ben) egy átdolgozott és immár kötetbe szerkesztett változatot jelentetett meg 1617-ben, és azt is továbbfejlesztve 1625-ben adták ki a végleges változatot.

Staller lényegében megpróbálja újraértékelni a forrásokat. Így például felveti azt, hogy Battell vélhetően nem tanult afrikai nyelveket, és jó-rossz (például portugál börtönökben az európai nyelvet valamenynyire elsajátító afrikai) tolmácsokon keresztül érintkezett a jagákkal. Sajátos viszont Staller megfogalmazása, amikor *kilombo* harci közösségekről beszél, jóllehet korábban ő is a kilombót egyfajta mozgó táborként jellemzi. A témakör korábbi szerzőihez hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy a jagák a meghódított területek népeit rabszolgasorba vetették, és mint Battell, elmondja,

azok a harcra kész fiatalok, akik vállalták az életformájukat, belépést nyerhettek a közösségeikbe. Staller törekvéseinek lényegét azonban az adja, hogy a témakör előfutárainak a rabszolga-kereskedelemre vonatkozó megállapításait felerősíti. Mint írja, Angola térsége a 16. és 17. században a rabszolgavadászat rohamainak portyájává vált. Ezekből az erőszakos kezdetekből a későbbi atlanti rabszolga-kereskedelem során formálódott ki az afrikai emberek talán legnagyobb élőingatlan-exportja.

Staller természetesen értékeli a témakör kutatásában részt vevő elődeit, az általunk is említett Jan Vansinát, Joseph C. Millert, John Thorntont vagy Beatrix Heintzet, akik elsősorban a korabeli történelem sokoldalú megközelítését tűzték ki célul, írásos és szóbeli forrásokra támaszkodva, az afrikai életfelfogást értelmezve, és így kevésbé támaszkodtak Battell erősen eurocentrikus beszámolójára. Másrészt megpróbálták tisztázni Battell ellentmondásos állításait arról, hogy kik lehettek a „Jaga”-ák: Guinda-k, Mane-k vagy Sumba-k Sierra Leone-ból, az imbangalák köréből vagy pedig – különösen – jagákból? Modern terminológiával közelítve a kérdéskörhöz: igyekeztek azonosítani ezt a megfoghatatlan harcos bandát a modern kori vagy a történelmi-etnikai csoportokkal. Hadd idézzük Staller talán legfontosabb megjegyzését, amely a kérdéskört véglegesen új megvilágításba hozza, és vélhetően abban rejlik a megoldás, amelyet szerzőnk itt hangsúlyoz:

„Battell beszámolója nem az egyetlen, állítólag koherens Jaga-csoport elbeszélést nyújtja. Megjelennek egy Duarte Lopes nevű portugál férfi által írott szövegben is, aki 1578 és 1584 között járt a Kongói Királyságban, két évtizeddel Battell furcsa találkozására előtt, és aki beszámolót adott Rómában egy olasz arisztokrata (*a pápai udvar humanistája* – B. Sz.) Filippo Piga-

fetta számára. A Kongói Királyság éppen a Kongó folyó déli oldalán feküdt, messze északra attól a helytől, ahol Battell találkozott Imbe Kalundulával (*a brit kalandor tenzerész idejében a jagák főnöke* – B. Sz.). Lopes azt állította, hogy a történetében szereplő jagák 1568-ban, körülbelül egy évtizeddel azelőtt, hogy a helyszínre érkezett, még messzebb, északkeletről támadták meg Kongót. A kongói királyok a területükhöz közelre tették a jagák tartózkodási helyét. Ráadásul körülbelül harminc évvel Battell után az angolai portugál látogatók, mint például a jezsuita Giovanni Antonio Cavazzi da Montecuccolo, aki a matambai Njinga, magát jagának valló királynő körül töltötte idejét, terjedelmes, első személyűnek tűnő elbeszéléseket írt történelmükből. Szerinte Njinga hatalomra kerülése részeként egy ideig átvette a jagák katonai és kulturális gyakorlatát, beleértve a kannibalizmust is, majd végül élete alkonyán áttért a katolicizmusra. A jagákkal kapcsolatos kutatás első generációjának elfogyott a mondanivalója, miután a történetek összes csoportja azonosíthatónak tűnt, és a tudósok megállapították, hogy a »Jaga« etnikai csoport helyett a jaga (kisbetűs »j«) a mozgó portyázás és hadviselés stratégiája, vagyis bárki, aki a Kongó folyó környékén él, adoptálhatja azt, és sokan ezt is tették, mivel a rabszolgaság káosza mindenütt fellángolt.” (Staller 2019, 5. old.)

Nézzük meg az ismertetésre szánt kötet egyes fejezeteinek tartalmát!

A kötetnek a bevezetőt követő első elemző fejezetében Staller azt igyekszik bizonyítani, hogy a Battell-féle információk tele vannak félrevezetésekkel és megtévesztésekkel, amelyek elsősorban az eurocentrikus látásmódból, másrészt a korai európai–afrikai érintkezések lehetetlenségéből (lásd nyelvek, európaiak gazdasági érdekei: a rabszolgaszerezés, alkalmi együttműködés

stb.) származnak. Így szerzőnk egyik fő törekvése itt nyer megfogalmazást, miszerint bár nem zárja ki az emberhúsevést, de annak valóságos körét jóval szűkebbre szabja, mint főleg a korabeli Európa, de még a korábbi kutatások is. Szerinte legtöbb esetben a kannibalizmus csak a félelemkeltés eszközüül szolgált a foglyul ejtett emberek körében, miközben az európaiak számára a rabszolgaság indoklásául, amint ezt számos más forrásból és különböző világtájakról is ismerjük. (Bence Áron 2016-ban megjelent *Híradások a tupi indián rituális emberevésről a 16. századi Európában* című dolgozata például kimutatja, hogy a dél-amerikai indiánok rituális emberevésének Európába eljutott ismeretanyagából hogyan került a boszorkányüldözés vádpontjai közé az emberevés is.)

Staller ezen a ponton azt állítja, hogy a rabszolga-kereskedelem vélhetően felszabadította a jagákat az emberevés gyakorlatából, hiszen gyümölcsözőbb volt a foglyokat eladni, mint megenni. Jóllehet szerinte a rabszolgaság viszont az európaiak kannibalizmusa volt.

A kötet történelmi áttekintést nyújtó következő fejezetében az 1509-ben a portugálok hatására megalapított Kongói Királyság történetét veszi górcső alá szerzőnk, természetesen a saját maga által elemzett problematika tükrében. A katolicizmusra hittérített kongói afrikai király, I. Afonso áttéréseivel jelentős előnyre tett szert az általa uralt, illetve a Kongói Királyságon kívül eső, környező más területeken élő népekkel szemben. Ugyanakkor azt követelte mindazoktól, akik kapcsolatba kívántak lépni vele, hogy vegyék fel a katolikus vallást. Mindenki mást a gonosz megtévesztésének tartottak, és így szabad út nyílt a rabszolgaszerezésre, amelyet ugyan – súlyos belső viszályok miatt – 1520-ban I. Afonso betiltott, de 1542/1543-ban végleg szankcionált.

I. Afonso uralkodása idején és még néhány évtizeden keresztül a rabszolga-kereskedelem törvényesítésébe a kannibalizmus még nem került be indokként, az csak (akár az említett dél-amerikai példa módjára) később, vélhetően főleg a jagák felbukkanásával lett a kelléktár része.

A következő fejezetben Staller a már említett korai beszámolót, Duarte Lopez emlékiratát elemzi. A portugál kereskedő olyan 1568-ra időzített állítólagos eseményeket tár fel, amelyek szerint titokzatos betolakodók elűzték Mbanza Kongó nevű fővárosukból a portugálok által elismert királyt, feldúlták a vidéket, és széles körben folytattak emberevést. Majd a közeli São Tomé szigetről érkező portugál egységek verik ki őket, és helyezik vissza helyére a kongói uralkodót. Amint szerzőnk írja, ez a feltételezett esemény – amely egyes kutatók szerint teljesen légből kapott – az olasz változatot összeállító Pigafetta kezében teljesen eltorzult: a jaga betolakodókat vad, keresztényellenes kannibálok paradigmikus csapatává minősítette át az európai szellemi körökben. A jaga kifejezés, a vele összekapcsolt túlzó, hamis információk hatására, mind az afrikaiak, mind az európaiak számára egyoldalú beavatkozásokat tett lehetővé a politikai, hatalmi és gazdasági törekvések, különösen pedig a rabszolgaság területén.

A negyedik fejezet a kannibalizmus azon vonásait elemzi, ahogyan a 17. század első két-három évtizedében az angolai Luandától nem messze a szárazföldön működő imbangalacsoportok a kannibalizmust alkalmazták. Sok afrikai kereskedett a Luandában vagy a régi Benguelában (a Kuvo folyó közelében) lakó portugálokkal és luzo-afrikaiakkal. Ezekbe a tranzakciókba egyre inkább beletartoztak a rabszolgák, és egyre több afrikai dolgozott ki különböző módszereket a foglyok megszerzése érdekében, hogy el-

adják őket borért és más, a portugálok által kínált áruért. A népesebb etnikumok, mint a mbundu- és az imbangalacsoportok többsége, foglyokat ejtett eladásra kisebb rablóhadjáratok során, majd néhány imbangalacsoport szisztematikus, terrorista erőszakhoz folyamodott. Katonai technológiákat és stratégiákat formáltak, erőszakosan toboroztak gyermekkatonákat számuk fenntartása érdekében, elrabolták mások helyi erőforrásait, csecsemőgyilkosságokra vetemedtek, és a kannibalizmus fenyegetését taktikaként használták áldozataik félelemtől való mozgásképtelenné tételére. Kalundula Imbe, a banda vezetője, akiről Battell szól elbeszélésében, vezette az egyik legdominánsabb imbangalacsoportot. Ők kifejezetten betiltották vagy groteszk módon gúnyosan eltorzították a lakosság, vagyis az újratermelődő közösségek alapvető gyakorlatait, például a gyermeknevelést, az anyaságot és az öskultuszt. Szerzőnk így foglalja össze a jagák üzte kannibalizmust:

„Parancsnokait csak egyéni vitézségük és a csatában elért győzelem alapján jutalmazta. A kannibalisztikus boszorkányok, akik megfordították a közösségeket összetartó gyakorlatot, vagyis például Kalundula csoportja emberevőként és rombolóként tüntette fel magát Angola dezorientálódott világában, mivel az új politikai és gazdasági stratégiák egyre inkább a rabszolgaságra összpontosítottak. A fejezet beszámol arról a rettenetről, amelyet Kalundula Imbe-hez hasonló vezetők okoztak azoknak, akiket megtámadtak, és persze a saját fiatal harcosaiknak. Csapata kifejezetten kannibálként működött a helyi kannibál diskurzusban azzal, hogy kielégíthetetlenül pazarolta a természetes forrásokat, tönkretette a helyi lakosságot, megfordította a rokonságok – ideértve az intézményesített gyermekgyilkosságot is – közösségépítő normatív

gyakorlatát, valamint gyermekeket ejtett fogságba katonának *kilombó*ként ismeretes háborús bandája számára. Az örökös pusztítás e dinamikájának részleteit Andrew Battell angol matróz fűzte hozzá Kalundula állítólagos jaga-antropofágiájához résztvevő megfigyelőként szerzett tapasztalatai alapján.” (Staller 2019, 12–13. old.)

A kötet egyik sajátos szemléletű része az ötödik fejezet, amelyben egy kettős megítélésű afrikai uralkodó kerül az elemzések boncasztalára. Már a fejezet címe is árulkodó: *A kegyetlenség királynője 1629–1655*. Njinga előbb a Ndongo törzsi királyság, majd Matamba mbundu (ovimbundu) etnikai gyökerekkel rendelkező királynője (1583?–1663). Kegyetlenségét, amikor a kannibalizmust taktikaként alkalmazta, arra használta, hogy félelmet keltsen, és politikai hatalmat szerezzen Angolában. „Afrika harcok királynője” arról híresült el, hogy ellenállt a portugál gyarmatosítói törekvéseknek. Imbangalacsoportokat fogadott be és vezetett, ezzel politikai tekintélyt szerzett a hosszú évek óta létrejött portugál katonai hódítástól keletre. Élete utolsó éveiben, mint a portugálok kereskedelmi partnere, amikor kiderült számára, hogy a betolakodók katonai ereje elsöprő mértékű, és hívei elhagyták a jaga harcok életmódot, áttért a katolicizmusra. Míg a korábbi, portugálok elleni csatáit antikoloniális ellenállási harcként ünneplik, az akkori források karrierjének jagszakaszként emlegetik ezeket a tevékenységeket. A harcok Njinga, mint a kannibál jaga képének demonizálása, a portugálok számára az ellene folytatott hosszú katonai harcok hatalmas erőfeszítéseinek és költségeinek igazolására szolgált. Njinga élet-története a valóságban és az olasz misszionárius, Cavazzi elbeszélésében felmutatja a jaga stratégia teljességét. Mielőtt megterne a katolikus üdvösséghez, és ezzel vi-

szonylag békés politikai rendet teremtenie országában, a kannibalizmust használta a félelemkeltés taktikájaként.

A hatodik fejezetben (*Prédikátorok és publicisták 1500–1670 körül*) a szerző azzal foglalkozik, hogyan csapódott le Európában a jagajelenségkör, hogyan vélekedtek a kongói jagabetolakodókkal kapcsolatos pletykákról, illetve hogyan használták fel azokat a reformáció és az ellenreformáció küzdelmének szellemi gyakorlatában, a vallási káosz rendezésére való törekvésekben. Hogyan próbálták az európai prédikátorok és a kiadók a jagakannibalizmust, az *ember-telen* emberek rémisztő történeteit felhasználni az ellenreformáció gyóntatói rivalizálásainak erőszakosságára utalva, az európaiakat sújtó reneszánsz kori intellektuális és politikai förfordulásban. Miként akartak a távoli szörnnyű vad jagák brutalitásának lenyűgöző drámai történeteivel rámutatni az egyetlen és mindenütt jelen lévő Istentől való elfordulás veszélyeire. Ez a törekvés egy (1560-tól 1660-ig tartó) évszázadot ölelt át.

A hetedik fejezetben Staller világtörténelmi következtetésekre jut. Véleménye szerint az ilyen és a modern társadalmakat is érintő mítoszok képződése (hivatkozik a szálemi boszorkányok esetére is) nem egyszerűen a kannibalizmus tényszerű létezését mutatja, hanem közös modern világunk létrejöttének történelmi következménye.

Némileg leegyszerűsítve a dolgot, úgy gondoljuk, Staller könyvének az a legnagyobb eredménye, amely a jaga szó melléknévvé változtatásából következik. Vagyis hogy a jaga életformát jelent, nem pedig népnév. Úgy vélem, ennek a gondolatnak az igazsága kitűnik Magyar László kötetéből is, amikor közreadja a mindmáig legteljesebbnek számító *ovimbundu* eredettörténetet, amelyben az egyébként egyértelműen

mbundu/ovimbundu etnikum akkori tagjai (1848/1849 és 1864 között érintkezett velük honfitársunk) a jagák leszármazottainak gondolják magukat, egyszerűen azért, mivel őket a bátorság és a győzedelmes harciaság jelképeinek tekintik. Lényegében ide vezet Ecsedy Csaba felvetése is, aki Magyar Lászlóval foglalkozó tanulmányában azt állítja, hogy az adott kor és a következő évszázadok gyilkos betörései a területen vélhetően inkább csak az egykor rettegett formáció miatt kötődtek össze folyamatosan a jaga névvel, mögöttük egy sajátos szokás, a bármely törzs új uralkodójának úgynevezett „próbaháborúja” rejtőzhet.

Benyomásunk szerint viszont Staller is, akár Miller, átlép bizonyos tényeken, főleg ami a kannibalizmus kérdését illeti. Elfogadjuk azt a véleményét, hogy vélhetően a jaga csoportosulások harcos bandatagjai messze nem voltak annyira kannibálok (főleg amikor ráébredtek a rabszolga-kereskedelem előnyeire), mint amilyeneknek a korabeli és az azóta is tovább hullámzó európai felfogásban az megjelenik. Viszont ezernyi más konkrét ismeret mégiscsak arra utal, hogy Afrikában, amint az újabb feltárások adatai szerint az egész világon abban a bizonyos Engels körülírta barbárság korában, létezett a kannibalizmus, és nem csak rituális változatában. (Sőt több helyen a nagyvilágban, és így Afrikában is, máig felbukkan ez a felvilágosult társadalmak számára elfogadhatatlan táplálkozási gyakorlat.)

A kannibalizmus világtörténetéről több magyar nyelvű publikáció is rendelkezésre áll (lásd például Rátai 2007, Scott 2018). Mi most mégsem azokat idézzük, hanem két igen látványos afrikai példára hivatkozunk. Bár Magyar László könyvében a legelképseztőbb leírás az, amikor a királyválasztás ünnepével együtt járó emberevést jeleníti meg, ezúttal azonban egy *kimbánda* (va-

rázsló) által lebonyolított manipulatív jogszokás eredményeként halálra ítélt ember sorsát idézzük fel művéből:

„...megragadák s közel álló fához kötözik, s most az eddig inkább furcsa és nevetséges jelenet borzasztó tragoediává változik. Egyik a legdühösebbek közül baltájával a megköttözöttnek nyakán erős vágást tőn, erre az egész gyülekezet rnegrohaná, mint dühös farkas csapat, s a mit csak vad, kegyetlen, bősziült nép rosszat elkövethet, mindazt megtevék a halálra szánt áldozaton. Némelyek fabuzogányokkal fejét törik be, mások a vérző sebekbe a jósló tüzeről vett égő parázst szórának, még mások egész testét keresztül-kasul metélik.

Tovább nem nézhetem a vérengző kannibálok iszonyatos munkáját, borzadva hagyám el az ártatlan vérral mocskolt helyet, hol kéréseim mit sem eszközölhettek a tett meggátlására...” (Magyar 1859, 117. old.)

A másik példa viszont egészen sajátos. William Seabrook amerikai újságíró igen színvonalas utazási könyvéből vesszük az információt (a kötetet Szerb Antal fordította magyarra, 1936). Seabrooknak módjában állott az elefántcsontparti *guérékkel* (vagy másként *gerzékekkel*?) kapcsolatot teremteni, illetve egy olyan szakáccsal, aki (valaha vagy éppen azon időkben is?) az emberhúst készítette el azoknak, akiknek annak fogyasztása engedélyezve volt (Torday munkáiban is olvashatunk arról, hogy többnyire csak a felnőtt férfiaknak volt alkalmuk erre). A szakács főnöke parancsára még emberhúsrecepteket is említett, a kötet szerzője előbb bemutatta az igencsak sajátos emberfigurát:

„...a főszakács öreg ember, elégedetlen természet és most különösen rossz kedvében van. [...] A szakács neve N'lo volt. Nagy, petyhüdt, csúf fickó volt, pofaszakállal és rövid szakállal, mint egy régimódi ír ember; részben kopasz volt, üstökét a homlokába

húzta. Arca szürke krétával volt bemázolva. Réz bokapereceket hordott és nyakáról nagy majombőrzacskó lógott.” (Seabrook 1936, 141–142. old.)

Majd több receptet feljegyzett Seabrook, közülük az elsőt írjuk ide, némi kommentárt is kapcsolva hozzá az amerikai szerző könyvéből:

„A pörkölő módszer – vagyis kisütni a testet egészben szenes gödör fölött, mint ahogy állítólag a csendes-óceáni emberevők teszik, és ahogy a Georgia állambeli farmerek csinálják a disznókkal és ürökkel – N’lo szerint az ő népénél nincsen szokásban. Itt van a szokásos recept a *gueré stew* számára: Vágd fel a húst ököl nagyságú darabokra, és főzd meg nem túlságosan sok vízben, sóval és egészben hagyott paprikahüvelyekkel, »a délelőtt közepétől késő délutánig«. Ha a *stew* már leszállt a fazék fenekére, adj hozzá külön megfőtt rizst. N’lo a többiek élénk helyeslése közt a lelkemre kötötte, hogy a *stew*-ba mindig rizst tegyek, banánnal vagy más főzelékkel nem olyan jó, míg a sült jó minden főzelékkel.” (Seabrook 1935, 143. old.)

Sőt, Seabrook feljegyzéseiben elég nyilvánvalóvá tette, hogy nem csak rituális alkalmakkor fogyasztottak emberhúst:

„...csak Man, Douekoue és Guglio kerületekben, az Elefántcsontpart központi őserdőszakaszában, Francia Nyugat-Afrikában, az elmúlt öt év alatt huszonhat esetben hoztak formális elmarasztaló ítéletet (amit a legtöbb esetben teljes beismerés kísért). Az akár, hogy párdictársaságokról és bűnös gyilkossági esetekről van szó, az áldozatot csak melleleg ettek is meg és a jegyzőkönyvek nem vetnek kellő fényt a szokásaikra vagy lélektanára annak a tisztességes kannibálnak, aki jó étvágygal fogyasztja el erdőben vadászott vagy becsületes küzdelemben elejtett ellenfelét.” (Seabrook 1936, 130. old.)

Amint már érzékeltettük, Magyar László kapcsán a jagakérdés a hazai kutatást is megérintette. Így Torday vagy Ecsedy mellett érintkezik a kérdéskörrel Krizsán László is, bár ő a *kilombo* szó mentén a rab-szolgaság elől menekült afrikaiak titkos táborait feltételezi csupán, amely (már többször is leírtuk) mind a szó, mind a mögötte rejlő történelmi tények, illetve a hagyományos gazdasági-társadalmi és egész egyszerűen praktikus szokások nagymérvű leszűkítését eredményezi. Sebestyén Éva is felveti a jagatémát, de érdemleges megoldásra nem jut, amint erre viszont Sárkány Mihály utal Magyarral foglalkozó dolgozataiban.

Hadd fejezzük be ismertetésünket azzal, amire már tettünk utalást a kor nevezetes uralkodónője kapcsán! Miközben ugyanis Staller az egyik mai legnépesebb, államalkotó angolai etnikai csoport, az *ovimbundu* nem mitikus, hanem történelmileg igazoltan létezett emblematikus elődjét a kegyetlenség királynőjének titulálja, és éppen az írott történelmi források alapján erre minden oka megvan, Njinga (vagy Nzinga) da Matamba alakját Délnyugat-Afrika e nagy államában szinte kultikus tisztelettel veszik körül (akár a zulu Shaka vagy a manding Szungyata módjára), hiszen hatalmas szobrot állítottak neki az ország fővárosában.

Persze ilyen történelmi kétértelműségek bőven találhatók a világtörténelemben. Elég itt talán a hetvenéves szovjet diktatúra retteneteire gondolni, miközben a kultusszal övezett Sztálin bekeretezett fotója – állítólag – mindmáig ott lóg minden hagyománytisztelő grúz család *tisztaszo-bájának* a falán. Nem említve a dél-afrikai zuluk nagyfőnökét, Shaka királyt...

Bibliográfia

BENCE Áron

- 2016 Híradások a tupi indián rituális emberevésről a 16. századi Európában, *Ethnologia*, 1. évf., 14. szám, 374–416. old.

BIERNACZKY Szilárd

- 2014 Magyar László eredeti szövegével, *Magyar Tudomány*, 175. évf., 6. szám, 673–678. old.
- 2018 Magyar László szellemi hagyatékáról. Az elvégzett és el nem végzett kutatási feladatokról születése 200. évfordulóján, *Vasi Szemle*, 72. évf., 5. szám, 523–550. old.

BIRMINGHAM, David

- 1965 The Date and Significance of the Imbangala Invasion in Angola, *Journal of African History*, Vol. 6, No. 2, p. 143–152.

ECSEDY Csaba

- 1969 Magyar László: 1818–1864, *Ethnographia*, 53, 4, 557–564. old. (angol nyelven: An African Hungarian: László Magyar (1818–1864), *Africana Budapest*, 1. szám, 1984, 9–23. old.)

KRIZSÁN László

- 1993 Kilombóközösségek az afrikai társadalmak öngazgatású mikrobázisai a XIX. században, *Vasi Szemle*, 2. sz., 205–219. old.

MAGYAR László

- 1859 *Délafrikai utazásai 1849–57. években*, szerk. Hunfalvy János, Pest, Emich Gusztáv nyomtatása, 464 old. + 8. tábla.

MILLER, Joseph C.

- 1972 The imbangala and the chronology of early Central African history, *The Journal of African*

History, Vol XIII, n° 4, pp. 549–574.

- 1975 Nzinga of Matamba in a New Perspective, *The Journal of African History*, Vol. 16, No. 2, 201–216. old.

- 1976 *Kings and Kinsmen. Early Mbundu States in Angola*, Oxford, Clarendon Press, 312 old.

- 1977 The Imbangala, in: Suzanne MIERS – Igor KOPYTOFF ed.: *Slavery in Africa. Historical and Anthropological Perspectives*, Madison, University of Wisconsin Press, 205–234. old. (Magyar L. kilombók kérdésköre: 212. old.)

RÁTAI János

- 2007 *A Kannibalizmus kultúrtörténete*, Budapest, K. u. K. Kiadó, 545 old.

SÁRKÁNY Mihály

- 2019 Magyar László kutatásainak utóélete a tudomány nemzetközi vérkeringésében, in: Rákóczi István szerk.: *Magyar200. Szombathelyi Tudományos Konferencia és megemlékezés*, Bu

SCOTT, Walter G.

- 2018 *A kannibalizmus története*, Kecskemét, Vagabund, 206. old. dapest, 97–110. old.

SEABROOK, William

- 1936 *Utak a dzsungelben*, ford. Szerb Antal, Budapest, Révai, 267 old.

SEBESTYÉN Éva

- 2008 *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életrajza*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 288 old.

- 2012 Magyar László műve és életútja, in: *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1957-es években*, közreadja: SEBES-

- 2015 TYÉN Éva, Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 7–58. old.
- 2018 A sociedade ovimbundu nos relatórios de viagens do húngaro László Magyar: sul de Angola, meados do século XIX, *História: Debates e Tendências* – v. 15, n. 1, jan./jun., pp. 83–100.
- 2018 Escravização, escravidão e fugas na vida e obra do viajante-explorador húngaro László Magyar – Angola, meados do século XIX, in: Denise VIEIRA DE METRIO, Ítalo SANTIROCCHI, Roberto GUEDES (organização): *Doze capítulos sobre escravizar gente e governar escravo: (Brasil e Angola – séculos XVII-XIX)*, 2018, Rio de Janeiro, Mauad Editora, 291–312. pp.
- THORNTON, John Kelly
- 1978 A resurrection for the jaga. *Cahiers d'Études Africaines*, v. 18, n. 69–70, 223–227. old.
- 1988 The art of war in Angola, 1575–1680, *Comparative Studies in Society and History*, v. 30, n. 2, Apr. 360–378. old.
- 1991 Legitimacy and Political Power: Queen Njinga, 1624–1663, *Journal of African History*, vol. 32, no 1, 25–40. old.
- TORDAY Emil
- 1931 No. 9.: Central Africa, in: *Still-birth and infantile mortality from the social and economic point of view*, Save the Children International Union, pp 1–36. old.
- VAJDA László
- 1951 Magyar László, in: *Nagy magyar utazók (19. század)*, Budapest, Múvelt Nép Könyvkiadó, 75–100. old.
- VANSINA, Jan
- 1963 The Foundation of the Kingdom of Kasanje, *The Journal of African History*, 4, 355–374. old.
- 1966 More on the Invasions of Kongo and Angola by the Jaga and the Lunda, *JAHA*, 7, 421–429. old.
- 2007 On Ravenstein's Edition of Battell's Adventures in Angola and Loango, *History in Africa*, 34, 321–347. old.

FÜLÖP LÁSZLÓ

Gersei Pethő János, Nádasdy Tamás hű szolgája

Ezen írás valójában az „ikertestvére” a Vasi Szemle 2022. évi 2. számában megjelent kisebb tanulmánynak a sok hasonlósága és egyezése miatt: mindkettő levelezés, darabjai ugyanazokban az években, saját kezűleg íródtak, mind magyar nyelven, egy távoli rokon és egy közvetlen családtag tollából. Címzettként ugyanannak a főúrnak, Nádasdy Tamásnak szóltak. Mindkét levélíró ugyanabban a régióban, a Nyugat-Dunántúlon sajátította el az anyanyelvét, ebből következik, hogy szinte teljesen ugyanazokkal a nyelvjárási fordulatokkal éltek írásgyakorlatukban. Nem soroljuk tovább, hiszen mindezen hasonlóságokat felismerik a folyóirat olvasói is, amennyiben egymással összehasonlítják a két ismertetést.¹

Dr. Komáromi András történész-levéltáros 1904-ben a *Történelmi Tár* 1904. évi számában tette közzé gersei Pethő János 49 levelét, amelyeket Nádasdy Tamáshoz írt 1550 és 1562 között.² A missziliseket (valóságos, elküldött levél) kora helyesírásának megfelelően átírta, azaz nem betűhűen közölte olvasóival, ám mindvégig megtartotta azok minden lényeges formai és nyelvi, néha még a helyesírási jellemzőit is. Ezért közlése hiteles és mindenféle szempontú további kutatásra felhasználható. Pethő ennél jóval több levelet írt Nádasdynak. Ő maga is hivatkozik rá, hogy például csak 1558-ban négy levelére nem kapott választ

a nádortól. Ezek a levelek vagy el sem jutottak akkor a főúrhoz, vagy útközben elkallódtak, de még az is elképzelhető, hogy csak nem kerültek be a Nádasdyak irattárába, ezáltal később az Országos Levéltár archívumába sem.

Gersei Pethő minden levelét saját kezűleg írta, sohasem vett igénybe íródeákot. Mindez teljesen érthető, hiszen a tartalmukból kiderül, hogy szinte mindegyik bizalmas történeti, harcászati eseményeket közöl, vagy éppen baráti, családi eseményekkel kapcsolatos. Azt nem tudjuk meg, hogy fiatal korában hol tanult, azonban a dokumentumokból és az életleírásából kiderül, hogy tudott németül és latinul is, alaposan ismerte a Bibliát, tehát tanult ember volt.

Az említett 49 levelet már nagyon sokan felhasználták és idéztek azokból tanulmányokban, könyvekben, főként történészek, hadtörténészek, helytörténéssel foglalkozók, régészek és irodalmárok. Jelen tanulmány most más szemszögből kísérel meg a levelek adatait felhasználni, és azokból olyan részeket kiemelni, amelyekkel ez idáig nem, vagy alig foglalkoztak a kutatók. E három terület a következő: 1. a levélíró életének magánjellegű, apró momentumai; 2. a tágabb családja/családjuk mindmáig bizonytalan genealógiai adatainak kiegészítései, pontosításai; 3. a levélküldő írásbeli nyelvi kommunikációjának néhány nyelvészeti jellemzője. (Azért néhány, mert a jelenségek teljes elemzése külön tanulmány lehetne a nyelvészet iránt érdeklődők számára.)

Mindezek bemutatása előtt ismerjük meg a gersei Pethő családot és magát a le-

- 1 Fülöp László: Mayláth Istvánné, Nádasdy Anna vajdáné asszony. Vasi Szemle. 2022. 2. szám 169–174. p.
- 2 Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz, 1550–1562. 2., bef. közl. Közli Komáromi András. (továbbiakban: Komáromi) = Történelmi Tár, 3. füz. 1904. 266–291. és 400–433. p.

vélíró! Életükből csupán a legfontosabb elemeket emeljük ki, nem szeretnénk a mások által leírt tényeket részletesen megismételni.

A gersei Pethő (sokszor Petheő) család eredetét a Nádasd nemzetségből veszi. E nemzetség (*genus*) a honfoglalás első korszakában élt „Chopon (Csopon) de genere Nádasd” nevű gróf utódaiból több családra ágazott szét. A 14. században vált ki belőle a Nádasdy, a Darabos család, és körülbelül ugyanekkor egy Péter (becézett alakban Pető) fiúsarjtól a később gersei Pethőknek nevezett törzse. Tehát eredetüket nézve a levéli Pethő János és a címzett Nádasdy Tamás időben nagyon távolról, de valójában „rokonok” voltak.³

A két család közül ebben a korban a Nádasdyak voltak a gazdagabbak, vagyonukat Nádasdy Tamás⁴ házasságával még tovább növelték. Rangban is följebb kerültek, főleg azért, hogy ez utóbbi személyt 1554. március 20-án Magyarország nádorává, azaz első emberévé választották. Így adódhatott, hogy gersei Pethő János Nádasdy – és már korábban I. Ferdinánd király (1526–1564) – nemesi szolgája, bizalmas embere, azaz „servitora” lett.

A levéli életéről és családjáról szintén röviden szólunk, megjegyezve azt, hogy főként azon adatokat írjuk le, amelyek a levelei vagy más régi, némely esetben korabeli dokumentumok alapján biztosak. A kétes, bizonytalan elemeket megjegyzéssel ismertetjük az olvasóval.

Gersei Pethő Jánosék heten voltak testvérek. (A csecsemő-, illetve kisgyermekkorban elhunytakról nem maradt följegyzés.)

Apjuk szintén János, aki királyi udvarmester, anyjuk pedig Pósa Zsófia volt. A három lánytestvér a kor szokása szerint kiházásították, s mivel nem vitték tovább a családnévet, a genealógiák csak a férjeiket nevezték meg: Orsolya (∞ Forgách Péter), Margit (∞ Majthényi Bertalan) és Anna (∞ 1. Csáky Ferenc 2. Fánicsy György). A három fiútestvér közül Boldizsárról konkrét adatot nem találunk. Péter 1572-ben zalai alispán, elhunyt 1574 előtt; felesége Csoron Zsófia volt. Gáspárról kissé többet tudunk. Felesége Csoron Anna,⁵ gyermekei Margit, Kristóf (†1600; ∞ Bezerédj Krisztina) és Mihály (∞ Sitkey Anna). Róluk – mármint a három fiútestvérről – a következőket olvashatjuk Bedy Vince tanulmányában: „A gersei Pethők közül kétségtelenül a három testvér, Péter, Gáspár és Boldizsár voltak a legerőszakosabbak...” „...hatalmas rokoni összeköttetéssel és sokszor fegyveres erőszakkal hovatovább rettegett kiskirályai lettek egész Vasmegyének”.⁶

Jánosról, a levelek írójáról tudunk leg többet. 1525-ben született, és 53 évesen, 1578. január 22-én halt meg Bécsben, ott is temették el. Rangjai a következők voltak: Sopron vármegyei főispán, több vár, így például Kassa vár és város kapitánya, királyi főpohárnok, majd kamarás. Ez utóbbi címre a következőt írják a lexikonok: „1. udvari rang, amelyet a király adományozott meghatározott származási és vagyoni feltételeket betöltő nemesnek; 2. előkelő ne-

3 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. (továbbiakban: Nagy) Nádasdy: 8. köt. Pest, 1861. 14–27. p. és Pethő: 9. köt. Pest, 1862. 257–266. p.

4 Nádasdy Tamás: * Buda, 1498 – †Egervár, 1562. június 2.

5 Az ő nevénél kell megjegyeznünk, hogy a Hungaricana portálján több tévedést találunk. A korabeli oklevelek regesztáit vagy pontatlanul fordították le, vagy a magyar szövegbe gépeltek bele hibás adatokat. Például a Csoron név Csórén alakban olvasható, Csoron Anna pedig néhol nem Gáspár feleségként szerepel.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_HL_11/?query=Csorén%20Anna&pg=530&layout=s. (Megtekintve: 2022. június 13.)

6 Bedy Vince: Adalékok a győri ipar történetéhez. Győri Szemle. 12. évf. 1941. 126. p.

mes, aki a király személye körül teljesít szolgálatot”. Őrá mind a két meghatározás illet, minden kritériumnak megfelelt, és valóban a király leghűbb emberei között tartották számon. Egyben kitűnő katona, önfeláldozó és pontos, megbízható szolgálatot ellátó személy volt. A király 1549 áprilisában a testvéreivel együtt (!) bárói rangra emelte. Később elismerésül I. Miksától 1568/69-ben megkapta a Zemplén vármegyei Sztropkó⁷ várát. (Innen ered későbbi leszármazottainak a zempléni nemes családokkal való kapcsolata.⁸) Az első feleségének a nevét nem ismerjük, ő maga sem említi, amikor 1552 végén meghalt. A nyolcadik levelében 1553. január 3-án írja a következő szép gondolatokat Nádasdynak: „...az hatalmas Isten engemet mely csapással megvert, hogy az én szerelmes örek társamat ez világból kivette, kivel bizon az hatalmas Isten engemet meg bódogéjtott meg kizdagéjtott vala...”⁹ Csak hét év elteltével nősült meg újra, második felesége az evangélikus vallású, soproni Zinzendorf Erzse (♾ 1559) lett. Pethő Jánosnak hét gyermeke született. Mivel sem a levelekben, sem a régi okiratokban sehol nincs rá utalás, ezért nem tudjuk, hogy melyiküknek ki volt az édesanyja. János nevű fia és Judit mindenütt adat nélkül olvasható, feltehetően fiatalon elhunytak. Kristóf és Mária – mindketten 1576-ban haltak meg. Gáspár felesége Nádasdy Orsolya volt, utódaikról nem tudunk. Ferenc (1618-tól már biztosan) jászói prépost volt, 1636-ban halálozott el. Gyermekei közül István lehetett a legidősebb, aki 1611-ben ezredesként egy csatában esett el. Az ő felesége a lengyel származású

Kiscaucha Anna volt. (Tíz gyermekük közül a három fiúról egy érdekes esetet közlünk a lábjegyzetben.¹⁰)

A gersei Pethőknek több vármegyében voltak birtokaik, udvarházaik és kúriáik (például Rábakovácsi¹¹ a 18. század második feléig¹²). Ővük volt három kisebb vár: Tátika (ma: Zalaszentőrs része) körülbelül 1437-től két évszázadon át volt a tulajdonukban, Rezi 1427-től és Kemend (ma: Kemendollár) 1403-tól, valamint Keszthelyen az elhagyott ferences kolostorból általuk átalakított végvár. Mindezeket több ízben kifosztották, felgyújtották a törökök (1548, 1589), végül a sok ágra szakadó és lassan elszegényedő család ezek közül többet nem épített újjá, mivel időközben az erődítmények védelmi jelentősége is megszűnt.

Gersei Pethő János a fennmaradt 49 levele többségében harci eseményeket, csatákat ír le. Beszámol a nádornak és általa a királynak a sikerekről, a veszteségekről, a rangos elesetteket név szerint is megemlíti. Sajnos olyanokról is kell írnia, hogy a katonák – és az ő katonái is – hosszabb időn át nem kaptak fizetést, hópénzt (zsoldot), ruhát (posztót),¹³ néha még elegendő élelmet sem. Sok főúr, vitéz neve olvasható a sorokban, valamint az ellenségeké, az árulóké is. Azonban ezeket az adatokat, amint a bevezetőben említettük, a történészek részben már feldolgozták. A továbbiakban

⁷ Ma: Stropkov, város Szlovákiában.

⁸ A 17. században élt Ferenc Perényi Máriát, Barkóczy Sándor özvegyét vette feleségül. Leánytestvérei közül Szusza Barkóczy Ferencnek, Erzse pedig Barkóczy Lászlónak lett a hitvese. Nagy 9. köt. Pest, 1862. 260. p.

⁹ Komáromi: 274. p.

¹⁰ Istvánnak három fia (azaz a levélíró János unokái): Ferenc, Mihály és István ugyanazon a napon, 1614. január 30-án iratkozott be a morvaországi Olmützben az egyetemre. Az esemény további érdekessége, hogy velük együtt lett egyetemi hallgató a volt háziatitójuk is, nemes Nórapi János. Részletesen: Fülöp László: Négy Vas megyei hallgató az olmützi egyetemen. Vasi Szemle. 2018. 3. szám 369–371. p.

¹¹ 1970-től Meggyeskovácsi.

¹² A népes és sok férfitagot számláló gersei Pethő család IV. Zsigmond elhunytával 1766-ban fiágon kihalt. Nagy 9. köt. Pest, 1862. 266. p.

¹³ Talán ebből a korból eredhet a régi magyar szólásunk elsődleges jelentése: Se pénz, se posztó.

csupán azokat az apró elemeket ismertetjük, amelyek az ő életével kapcsolatosak. Nem követjük a levelek keletkezésének időrendjét, hiszen néha egy-egy téma, mozzanat csak pár év múltán kapcsolódik össze. Leveleit a legkülönbözőbb helyekről írta, ezekből csak néhányat említünk, hogy érzékeltesük azt, mennyit „utazott” lóháton, szekérrel, és bármennyire meglepődünk ezen a 16. századi kifejezésen, „postán”, azaz postakocsival: Sopron, Bécs, Linz, Zágráb, Szászsebes, Kassa, Temesvár, Prága, Eger, Kapuvár, Pozsony, és egyetlen levél az egyik birtokáról, Kovácsiból (Rábakovácsi).

A kor szokása szerint a leveleket föltekerték, zsinórral átkötötték és lepecsételték. Gyakori volt, hogy mástól kapott levelet is beletekertek, és úgy küldték tovább a címzettnek. Az akkori technikai körülmények miatt (a papír, a tinta, a lúdtoll minősége) egy-egy hosszabb levél megírása akár fél napot is igénybe vehetett. Képzeltük, hogy a középkori útviszonyok, az időjárási és egyéb nehézségek miatt (vihar, árvíz, török támadások stb.) a levelek milyen sokára érkeztek el a címzettjükhöz (legtöbbször Bécsbe)! Ha a címzett egyáltalán akkor épp ott tartózkodott. Hiszen ő is utazhatott a birtokaira, a családjához, netán épp meghívták egy főúr vagy gyermeke távolban tartott menyegzőjére, esetleg temetésre. A törökök mozgásáról, sikereiről vagy éppen sikertelen támadásairól pedig csak úgy tudtak híreket küldeni az ország távolabbi részébe, hogy előbb a levélírónak kellett értesítést kapnia. Ez bizony néha kének segítségével, máskor tolmáccsal – ahogy akkor ők nevezték: „nyelvvel” – történt személyes találkozás útján volt lehetséges.

A már említett nyolcadik levélben, amelyben a felesége halálát közli, saját magáról is ír: „az gonosz szerencse [szerencsétlenség] mindenkoron egyedül nem jó,

hanem társokat szokott hozni”. Mint leírja, a lova elbotlott, ő pedig leesett róla, és úgy beverte a fejét, hogy doktorai szerint a „guta” megüthette volna. Ezután sokáig lábadozott, de az orvosai megmentették az életét, és teljesen meggyógyult.

Mint Sopron vármegyei főispánnak sok ellensége volt a megyében és magában Sopron városában is. A polgárok 1553-ban még le is akarták váltatni, el akarták tőle venni az ispánságot. Állandóan bántják, elégedetlenek a munkájával, szolgálát elfogják, fenyegetik, hogy megégetik, megölik őket – panaszkodik. Mindennek a valódi okát nem tudjuk meg, csupán annyit ír róla a 23. levélben, hogy: „...mert nyócz sebet csak egy kötéssel akarnak elfödni”. Kéri Nádasdyt, hogy „törvény legyen reá”, azaz szabályozza és ítélkezzék, döntsön ebben az ügyben.

1556-ban Bécsből Szigetvárra ment. Eredetileg nem egyedül tervezte az utat, de mint írja: „[a] német népség készül Szigetbe menni”, de „lassan járnak [...] még most keresnek főzönét és matrácot velek vinni”. Végül szeptemberben maga ért csak oda, felmérte az ottani állapotokat, amelyekről így tudósít, mintegy megérezve a vár leendő elestét: „itt immár semmi reménség nincs Isten után”. Majd közli, hogy Zereány [Zrínyi Miklós] uram Erdődy uramnak adta Rakonok (Körös vármegyében), Monyorókerék, Vörösvár és Csátár (?) nevű erődítményét – mintegy megsejtve előre a halálát.

A 23. levélben összefoglalja Nádasdynak az eddigi életét: születésétől fogva mindeddig „feles” nép (azaz magyar és német) között nőtt fel a fejedelmek udvarában, megszokta az idestova járást, soha nem elégette meg, hogy közben mindenkor többet és többet lászon. És most az élete nem különb a rabságnál, nem nős, nincs háza népe, „ez il ember nilván bódogtalannak találhattja itt magát [...] nóztessen meg te kgd [...] most mint egy fogoly úgy vagyok”.

Hamarosan megszabadult Pethő János e körülményektől, mert a király 1557-ben egy esztendőre kinevezte Kassa várkapitányának. Akkor, amikor felsorolta, hogy mit kér (egyévi fizetést, 400 lovas és 600 gyalogos katonát, élést, muníciót, és ha megszállják a várost, akkor további 4000 emberre élelmet, plusz még ezer katonát), akkor még nem gondolta, hogy milyen rossz, néha kegyetlen év vár rá. A feladatai közé tartozott a környező kisebb erősségek felügyelete, az ellátás biztosítása, a váracs-kák rendben tartása is (Namény, Szerencs, Füged, Tokaj stb.). Csak 600 embert adtak mellé, azok sem kaptak fizetést, így a saját pénzből kellett eltartania őket. Közben az ellenség állandóan támadta, kifosztotta a környéket és a várakat. Végül alig várta az egy év leteltét, azt írja Nádasdynak: „ez tisztelet le akarom tenni” [...] „mencsen ki engemet te kgd innen az purgatoriumból”. Utolsó előtti, Kassáról küldött levelében az egyik csatában való szerepéről bibliai epizódot idézve számol be: „én szent nem voltam, hogy egy számár álla csontjával én magam mind megölhettem volna az ellenséget...”. Ez év decemberi levelét már Szombathelyről keltezi, egy hónap múltán pedig a már említett Rábakovácsiból, az egyik birtokáról értesíti a nádort, hogy a feleségével együtt megy hozzá látogatóba (mint írtuk, 1559-ben újra megnősült). Ezután történt, hogy egy újabb bécsi útja során ötödmagával, más főurakkal együtt Nádasdy kapuvári birtokán szállt meg, ahol nagyon szívesen fogadták őt a társaival együtt, pazarul vendégül látták őket, „ez uton ilen gazdánk nem voltak” – írja. Talán ez az egyetlen olyan levele, amely csak jó hírt tartalmaz. A továbbiakban sok-sok keserűséget olvashatunk tőle. Hazaérve kiderült, hogy az egész háza népe beteg, a tisztartója minden holmiját összeszedve elszökött. (Valószínűleg a pestisjárványról van szó, amelyet

1562-ben a „dög” szóval nevez meg.) A királytól kapott fizetése évi 400 rénes (rajnai) aranyra csökkent, amely szerint egy kántorig¹⁴ (negyedév) sem elég. A soproni polgárok és a vármegyei urak újra támadják a tevékenységét. Szívesen megválna az ispánság terhétől, „nem szoméhoztam én ezt a tisztelet” – írja 1561-ben. Úgy látszik, hogy elkeseredésében kevésbé figyelt oda a levele tartalmára, mert ebben ír egy 26 (!) soros mondatot, amelyet szinte nem lehet kibozgani a bonyolultsága miatt. Ellenségeiről írja: „ha az tenger fenekére vethetnének is, oda vetnének...”.

A család bemutatásánál már szoltunk a három fiútestvére hatalmaskodásáról és erőszakosságáról. A fennmaradt okiratok bizonyítják, hogy bizony a családtagok közt is állandóan dúlt a háborúskodás, a nézeteltérés, mégpedig a várak és a birtokok miatt. Nádasdy parancsára 1561. július 20-a előtti napokban Rezi várában gyűltek össze a Pethő család férfitagjai mindezt megbeszélni és egyeztetni, illetve azt, hogy az erődítményeik fenntartásáról miképp gondoskodjanak. Ebből – a nádornak válaszul küldött levélből – ismerjük meg az akkor élő Pethő férfi családtagok keresztnévét. A rokonsági fokokat természetesen nem részletezi (testvér, unokaöcs és -báty stb.), hiszen az számukra tudott, ismert volt. A Nagy Iván-féle családrajzon mindegyiküknek a neve szerepel: Ambrus, András, Benedek, ifjabb Gáspár, idősb János, ifjabb János, László, Mihály, Péter és ifjabb Péter, azaz tíz személy. A találkozón nem vett részt özvegy Pethő Gáspárné (Csoron Anna), bár a férje révén neki is volt birtokrésze. Megállapodtak abban, hogy önma-

14 A kántor a latin *quatuor tempora*, a szót az egyházi négy böjt elnevezéséből szóösszerántással és torzítással „magyarították”.

<https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Kantor> (Megtekintve: 2022. június 13.)

gukban elégtelenek az ellenség és a lopások ellen megvédeni a váraikat, főleg Keszthelyt, mert nincs elegendő emberük, katonájuk és fegyverük. A levélből kiderül, hogy még egymástól is tartanak, főleg Csoron Annától. (A korabeli peres jegyzőkönyvek szerint erőszakos természetű hölgy lehetett.) Ezért a levélíró János kéri a nádort, hogy válasszon ki egyet közülük, annak adjon hatalmat, hogy a rokonai ne vele, mármint a levélíróval pörölhessenek.

Az ezután írt leveleiben többnyire kisebb és jelentéktlenebb témák következnek az életéből, ezeket csak röviden soroljuk föl.

Sopron városa a saját deákjával dézsmát akar fizettetni. Ilyen nincs egy városban sem, hiszen a város deákja ez alól mentesül. Pethő Jánosnál volt Károly herceg agara, amelyet a nádor keresztúri (Sopronkeresztúr) ispánja elfogott. Az utána küldött szolgát az ispán 25 emberével rútul megverte, Pethő pénzét is elvették tőle, és vasra verték. 1562-ben Linzben járt, ahol nagy drágaságot tapasztalt, és csak guldennel lehetett fizetni. Ugyanitt virágvasárnapon (itt néha húsvétról ír), meghallgatta a gorica(i?) püspök prédikációit, amelyekről elragadtatással beszél: „azt hiszem, hogy a szent lélek szólt ki belőle”. (Különben ez az egyetlen levele, amely vallási témájú.)

A nádor halála előtti utolsó két levelében a családjáról ír. Hazament a feleségéhez, aki egy hónap múlva fog szülni. A kisfia pedig halálán volt az elmúlt napokban (nem tudjuk meg, hogy melyikük). Közli Nádasdyval, hogy „utam fog lenni Tótország felé”, azaz Horvátországba kell mennie. De előtte elviszi a várandós feleségét Hefflainba,¹⁵ s ott hagyja, „...ha az Isten el nem űzi a döggel”, a már említett pestissel.

Ennyit tudunk meg a levelekből gersei Pethő János életéről, családjáról. Természe-

tesen mindezek kevesek ahhoz, hogy a teljes és pontos életrajzát el lehessen készíteni, azonban kiegészítik a családrázokban leírt száraz tényeket, és emberi oldaláról mutatják be a főispánt, a várnagyot.

A tanulmány harmadik részében – ahogy a bevezetőben jeleztük – a 16. század közepén íródott levelek nyelvezetét kívánjuk ismertetni. Mindebből már adtunk ízelítőt az eddigi idézetekben, azonban azokat nem szakítottuk meg nyelvi magyarázatokkal.

Azt nem tudjuk, hogy gersei Pethő hol és kitől tanult meg írni-olvasni, leveleiben mennyi a saját, egyéni írásgyakorlata. Ismert, hogy a magyar helyesírás ebben a korban még nem volt szabályozott,¹⁶ tehát a lejegyzők írásukban nagyon eltérhettek akár vidékenként, akár személyenként a ma elfogadott szabályainktól. Ő is, mint minden 16. századi levélíró¹⁷ teljesen pontatlanul és esetlegesen használja a központozást (vessző, pont), a kis- és nagybetűket. Ezért lehetnek nála akár féloldalas mondatok is, amelyeknek megértése, sőt olvasása is néha komoly akadályokba ütközik. Kedveli a régies szóhasználatot és a szófajok talán már akkor is elavult toldalékolását, valamint ehhez hozzá kell számítanunk a lakóhelye, vidéke nyelvjárási jelenségeinek beépítését a szövegbe. Feltűnően sok olyan szót használ, amelyen három-négy nyelvi jelenséget is elemezhetünk, például: *megtöbbséte* (megsokasítja), *terétül* (terhétől), *tekélettel* (tökéletesen), *bódogéjtott* (boldogított), *kazdagéjtott* (gazdagított), *kengeregvén* (könyörögve).

A magánhangzók közül az i, ö és ü jelölését más hanggal helyettesíti: *héjába*, *ordétott*; *ennen pénz* (önnön = saját), *erekké*;

16 Az első magyar helyesírási szabályzat 1832-ben készült.

17 Leveleinek nyelvi jellemzőit érdemes lenne részletesen összehasonlítani Nádasdy Anna ugyanabban az időben (1542–1562) szintén a nádorhoz írt leveleivel. Lásd: 1. számú hivatkozás.

15 Höfleín, település Pozsony és Bécs között.

velek, izen, mieljék (műveljék). A mássalhangzóknál az *n*–*ny*, *l*–*j* (*ly*) felcserélése a jellemző: *bizon, reménlek; il* (ily), *segéllye, mordál*. A zöngés hang helyett zöngétlent használ egyes szavakban: *kazdag, foklyom* (foglyom), *örek*; a melléknévi középfokú alakat röviden írja: *gonoszb idő, legszükösb, ördög*; a szó eleji mássalhangzó-torlódást föloldja: *ispányolok* (spanyolok), *istrázsa*. Sok esetben nem alkalmazza az írásban jelölt teljes hasonulást: *ezben, azra, uramval, szemvel*.

Az archaikus szavak minden típusára találunk példát. Az elavultak között olyanokat is használ, amelyek más korabeli dokumentumokban nem, vagy nagyon ritkán olvashatóak: *ingen* [ejtsd: ingyen] = egészen, hiába; *nám* (íme, hiszen), *kacola* (kanca, nöstény ló), *hazul* (otthonról), *maradék* (utód), *mind éltig* (mindedig, mindig), *aszszonyállat* (nő) stb. Az előfordulások számában ezt követik a formai archaizmusok, melyeknek legtöbbszörrel találkozunk a korabeli irodalmi művekben is: *szüből* (szívből), *bátor* (bár, bárcsak), *talám* (talán), *kenig* (pedig), *kettei* (ketten), *soholt* (sehol), *tészen* (tette), *esméig* (ismét), *ujontan* (újból), *vadnak* (vannak). A jelentésbeli archaizmusok közül már jóval kevesebbet olvashatunk: *szükös* (kevés), *poroszka* (ló), *legottan* (azonnal – itt időre vonatkozik), *bizodalmas* (bizalmas), *szerelmes* (szeretett), *gyermek ló* (csikó). A levelekben található nyelvjárási jelenségek kimondottan a Nyugat-Dunántúlra jellemzőek, ilyenek: *osztán, ótalom, nyócz, szavok, környül, rolla, közöttök, me-nek, teszen*.

A levelekben az igék és igenevek toldalékolására találjuk a legtöbb példát, főként a múlt idő nagyon változatos használatára. Ez utóbbiból emelünk ki elsőként néhány érdekesebb alakot: *tudá, adá, hagyá, íram, jöve, elüzém, levék, megveretének; siettete, estenek, mentenek fel, ezennel juték meg*

(megjöttem); *szóla vala, ezt vélem vala, voltanak; tém* (tettem). Az igenevek régies használati formája többnyire szó szerkezetekben fordul elő: *nem merek könyörögenem, nem akartam felelnem, el kellett velem vinnem, kengeregvén* (könyörögvén), *nyelvet fogván*. A felszólító módot egészen szokatlanul nagyon sok esetben feltételes módú igealakokkal helyettesíti, fejezi ki: *ne halasztná, izené meg oda, hadná meg és parancsolná meg!* A Nyugat-Dunántúlon írt okiratok szövegében másutt is előfordul, hogy a feltételes mód jele után még egy testesebb igeraggal megtoldja azokat a szavak végén: *akarnája, akarnáják, megoltalmaznájuk*.

Az állandó szókapcsolatok közül főként a vonzatok mai használatától való eltérés nagy számban olvasható a levelekben. Ezek között néhány nyelvjárási alakot is megfigyelhetünk: *félek rajta* (tőle); *lenne szembe* (személyesen találkozna); *reá ment* (element); *ilára ment* (elmenekült); *veszteg legyek* (maradjak); *törvény legyen reá* (szabályozza); *arcul viszem reája* (szembesítem); *visszatéréték arccal reánk* (visszaküldték velünk szembe); *látatot mutattam* (látszatot keltettem); *osztán kegyelmedre jövek* (kegyelmedhez jöttem); *bizalomban bizvást* (titokban – ez egy tökettőzőses szókapcsolat). A mondat értékű frazémák közül párat valószínűleg saját maga alkotott. S ha igen, akkor mindez a nyelvi leleményességére utal: *inkább maradok örök szegényül tisztességgel; betölt volt órája* (meghalt); *verje addig az vasat míg meg nem hidegül; ki nyárban nem takar tuga kgd télben miképen bánkodik; két nap eloszol onnand* (két napra elmegy).

Ritka eset, hogy két szót körülírással helyettesít egy-egy mondatban: *gonosz szerencse* (szerencsétlenség), *az én nem barátom ott vagyon* (ellenségem). A névszók használatában, toldalékolásában kevesebb

a maitól való eltérés (nem számítjuk ide a már említett régies szavakat és a nyelvjárási rageltéréseket: -ból~*bul*, -tól~*tül*). Ilyen az élettelen tárgyakra utaló *azki* vagy az *ki* (ami), illetve a hová kérdésre felelő *Győrré* (Győrbe) ragos főnév.

Felvetődik a kérdés, hogy a levelekben miért olvashatunk ilyen sok archaikus elemet. Ismert tény, hogy a régi, így a 16. században keletkezett írott szövegeink is mindig jóval korábbi nyelvállapotot rögzítettek az akkor beszélt köznyelvinél. Gondoljuk végig: ha például egy fiatalember tíz–húsz éves korában tanult meg írni, a tanítója pedig lehetett 30–40 éves, aki szintén körülbelül húsz évvel korábban tanulta meg a betűvetést, akkor már 40–50 évnyi különbségről van szó. És ha az elsőként említett fiatal megérte a 60–70 éves kort, akkor már közel egy évszázadnyi ez az eltelt időszak. Továbbá feltételezhetően az illető egészen a haláláig az ifjú korában elsajátított írásgyakorlatot követte. Még akkor is, ha a mindennapi életben már egy fejlettebb, némileg megváltozott beszélt nyelvi formát használt. Így lehetett gersei Pethő esetében is, fennállhatott nála az írott és beszélt nyelv közötti lényeges különbség, eltérés.

Végül a tegezés-magázás¹⁸ problémáját is érdemes megfigyelni a levelekben. Mint fentebb már említettük, Nádasdy és Pethő még ha időben nagyon távolról is, de vérbeli rokonok voltak. Mindketten gazdag, nemesi származású, az udvarnál, az országban, a megyékben különböző tisztségeket töltöttek be, tehát rangot viseltek. A korban – fő-

leg a nemesi származású férfiak között – elterjedt volt a kölcsönös tegeződés. Ennek ellenére a levélíró legtöbbször magázza a nádort. (Bár ezt a formát nevezhetnénk inkább udvarias tegezésnek.) Sohasem szólítja másként, csak a második személyű Kgd, te Kgd, Nsgd, te Nsdg rövidítéssel, azonban a mondatot a magyar nyelvre jellemző egyes szám harmadik személyű, magázó igealakkal folytatja. Meg kell jegyeznünk, hogy a főúr körülbelül 27 évvel idősebb volt a levélírónknál. Néha azonban határozott tegezés is akad a mondatai között, például: „magad nem mentél volna tovább”. A magázódás valószínűleg nem elsősorban a címzett életkorának, hanem inkább a rangjának szólt. A levelek írója mindenütt megadta a tiszteletet: már írása első, megszólítást tartalmazó mondatában, a szövegben több alkalommal, majd az aláírásában, és a mindig latin nyelven történt címzésben, ahol következetesen felsorolja a nádor összes többi rangját is. Igazi hűségéhez, tiszteletadásához, önzetlen szolgálathoz nem férhet kétség – mindezt bizonyítja az itt bemutatott közel fél száz fennmaradt levele.

Gersei Pethő János a tanult, több nyelvet beszélő nemes úr nemcsak bizalmas híreket közvetítő követ, nemcsak kiváló katonamester, hanem a nádor valóban „mind éltig” hű szolgálója is volt. Bizonyára sohasem gondolt arra, hogy levelei közel fél évezred után nyelvtörténeti dokumentumok és források lesznek a 21. század kutatói számára.

18 A Wikipédia szerint a valódi magázódás csak a 18. század elején kezdődött hazánkban.
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Megszól%C3%ADt%C3%A1s>.
 (Megtekintve: 2022. június 13.)

GÁL JÓZSEF

A szombathelyi képzőművészeti élet kezdetei, 1899–1919

2. RÉSZ

1910

1910. április 17-én a népszerű Neogrády Antal 70 képét, olajfestményeket, akvarelleket – kisebb és nagyobb méretűt – állított ki a vármegyeháza dísztermében. Az eseményről mindössze néhány mondatos hírral tudósított a *Vas megyei Napló*: „*Akik ott voltak, elragadtatással nyilatkoztak a minden ízében magas színvonalon álló képkiallításról. A művész legszebb képeit állította ki Szombathelyen, ahol az utóbbi években ilyen válogatott kollekció nem volt látható.*”¹ A *Vasvármegye* tudósítása jóval részletesebb. A Herbst Géza alispán megnyitotta kiállításon látható képeket azért dicsérte a kritikus, mert azok „*Nem ultramodern színhabarekok bántó színfoltok, hanem harmonikus, költői színárnyalatok, amelyek beszédesebbek, derűs hangulatot ébresztenek [...] és a gyönyörködtető természetet varázsolják élénkbe.*”²

A festőművészt is megszólaltatta a szerző: „*En nem hagyom magam befolyásolni a modernektől. Azt festem, ami engem gyönyörködtet, és úgy festem, amilyennek én látom az életet, a természetet.*”³ A jó festmény a méltató értelmezése szerint „*Csalhatatlan mását adni, a természetnek, a valóznak [...] Neográdynak megadatott ez*

a tehetség.”⁴ Szerinte a szemlélő nem tud betelni szemlélésükkel. Amivel elégedetlen, az a vármegyeháza díszterme, amely alkalmatlan ilyen kiállításokra. A zsúfoltság miatt egyik kép agyonnyomja a másikat. A kiállításról többször is hírt adott a *Vasvármegye*. Április 19-én újra a képek hangulatát említette, és sajnálta, hogy az időjárás is távol tartotta a közönséget.⁵ Az április 21-ei hír ismét a képek napsugaras, derűs hangulatával hívta a leendő vásárlókat. Több vásárló is akadt, de csak Esső Ernőt nevezte meg, aki „*Az egér*” című képet vette meg.⁶ A következő napi hír kevesellte a látogatók számát, főleg a férfiak távolmaradását (?) nehezményezte.⁷ Április 26-án kissé keserűen jegyezte meg, hogy lanyha volt az érdeklődés. Egy hét alatt csak alig másfél százan látogattak meg ezt az érdekes és értékes kiállítást.⁸

A karácsony előtti hetekben Békássy István főispán, a kor másik népszerű festőművészeinek, Szenes Fülöp képeinek kiállítását ajánlotta az érdeklődők figyelmébe. Az eladott képek ára a Fehér Kereszt Gyermekórházat támogatta. A belépőjegy 40 fillérbe került.⁹

A művész alkotásait így dicsérte a méltató: „*Fejlődést nem látunk nála, alkotásai-*

4 Uo.

5 Uo.

6 Neogrády Antal képkiallítás. = Vvm., 1910. ápr. 21. 3. p.

7 Neogrády tárlat utolsó napja. = Vvm., 1910. ápr. 24. 9. p.

8 A Neogrády tárlat után. = Vvm., 1910. ápr. 26. 6. p.

9 Képkiallítás megnyitása. = Vvm., 1910. dec. 13. 4. p.

1 *Rádai Gyula*: Neogrády Antal képkiallítása. = *Vas megyei Napló* (továbbiakban: VmN), 1910. ápr. 17. 2. p.

2 Neogrády Antal kiállítása. Tárlat a megyeházán. = *Vasvármegye* (továbbiakban: Vvm.), 1910. ápr. 17. 6. p.

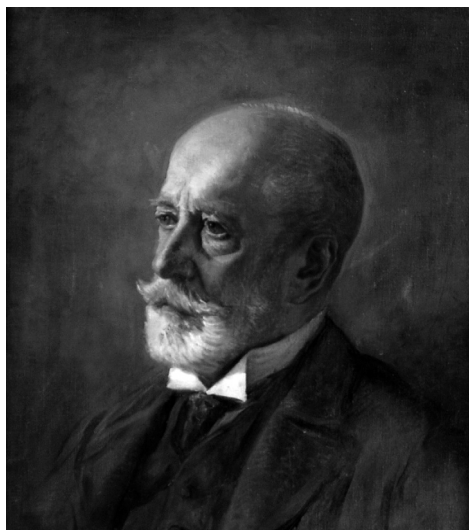
3 A Neogrády tárlat. = Vvm., 1910. ápr. 19. 8. p.

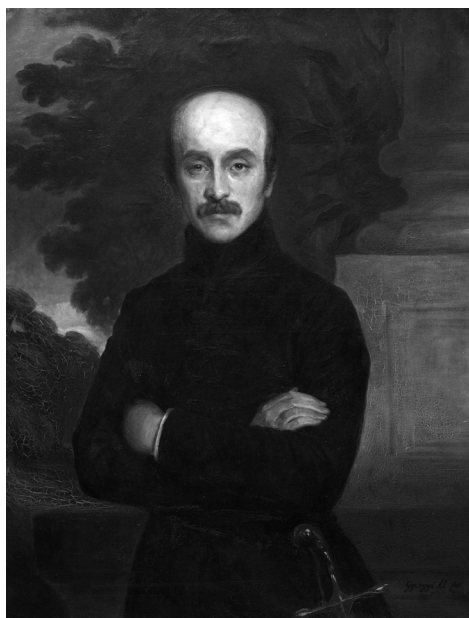
Ismeretlen: Erdődy Gyula képmása
(A Szombathelyi Képtár tulajdona)

ból, mintha kiforrott művészete készen fadakt volna életbe. Az eklektikától olyan távol áll, mint amilyen távol állanak képei mindenki más képeitől, s ha itt-ott látunk nála hatást, utánérzést, az az ő abszolút előadási modorában a hatás, ez az utánérzés egyénisége szoros részévé válik. Pedig nem dolgozik trükkökkel, rafinált hatásokkal, sőt csodálatosan nagy egyszerűsége teszi nobilissá. Nem kolorista, nem dolgozik zord, pezsgő színekkel, de kevés, inkább tompa, pasztell tónusokat ér el, hogy mesteribb színhatás már szinte nincs [...] Nagy leegyszerűsítés, egységes színlátás, biztos, néha előkelő felfogás. Ebben tömöríthető Szenes művészi karaktere.”¹⁰

A megnyitón három, vármegyeszerte ismert urat is bemutatott a napilap. Janovits József mérnököt, a Szombathelyi Zenekezdvelők karmesterét, aki elegánsan,

Erődy Gyuláné: Széchenyi Jenő arcképe
(A Szombathelyi Képtár tulajdona)

Papp Bertalan: Bezerédj István képmása
(A Szombathelyi Képtár tulajdona)

¹⁰ Rádai Gyula: Szenes Fülöp képkiállítása. = Vvm., 1910. dec. 11. 7. p.

szmokingban jelent meg, mert ő tudta, hogy a kiállításmegnyitó ünnep, meg kell tisztelni azt. Müller Ede vállalkozót, Vecsey Györgyöt pedig vadászként, akiről – és más több szombathelyi személyről is – portrét festett Szenes Fülöp.¹¹

A kiállítás alkalmából Gay Frigyes is szerepet kapott. Az arcképfestés tartalmi jegyeit ismertette. Az előadásban elmondta, hogy minden embernek három arca van: egy otthoni, egy társasági és egy megörökítésre való művészi arc. Szólt a portréfestés első lépéseiről: a beállításról, az arcról, amelyen meg kell találni a legjellemzőbb vonásokat is. A szerző élvezetesnek találta a bíró előadását.¹² Gay Frigyes mellett Szenes is tartott előadást a kiállításához kapcsolódóan.

1911

1911. január 26-án ismét csoportos kiállítás nyílt a Kultúrházban. Ekkor 70 képet láthattak az érdeklődők. A kiállítók: Peske Géza, Edvi Illés Aladár, Spányi Béla, Kuskó Béla, Kézdy Kovács László, Bohem Ritta, Markó Ernő, Berkes Antal, Nagy Vilmos, Neogrady Antal, Heyer Artúr, Feszty Árpád, Benes Pál, Pentelei Molnár János, Keményffy Jenő, Deák Ébner Lajos, Koszkol Jenő, Erdőssy Béla, Fejér Sándor, Mányay József, Pataky József, Merrer Géza stb.¹³

Erről a tárlatról már előzetesen elmarasztaló írás jelent meg a Vasvármegye hasábjain. (Ma már nem érthető, miért, hiszen a korszak jelentős festőinek „jelenlétét” ismertette a híradás. Üzleti konfliktus lehetett a háttérben?) A kultúr-

eseményként hirdetett tárlatot értéktelennek minősítette a szerző. A Boros Béla műkereskedő szervezésében rendezett képbe mutatónak nem a kultúra terjesztése, hanem az üzletkötés a célja – írta. Indulatos mondataiból idézek: *„Merjünk már egyszer nyíltan kimondani, hogy egy kéпкиállítas még nem kultúresemény, vagy legalábbis nem minden kéпкиállítas az. Ami nálunk a festészet decentralizációjának címe alatt történik egyszerű és leggyakrabban jó üzlet [...] Nem a festők és festészet megbecsülése ellen emelünk szót, hanem azért panaszkodunk, mert üzletcsinálásnak adnak teret és helyet a kultúra nevében. Itt, ahol a mi földünkben nőtt művészembert (?), alig akarták beereszteni.”*¹⁴

A műkereskedőnek szóltak a következő mondatok is: *„csináljon nagyon sok és nagyon jó üzletet a festők, a műértő képeknek, a szombathelyi polgároknak a saját örömére és hasznára, de ne tegye azt sub titulo (címen) a művészetek terjesztése és ne a kultúra nevében. Talán fölösleges is, mert a népszerű Neogrady és Szenes Fülöp képeket magánúton is megveszik”*¹⁵ – tette hozzá. A műkereskedő természetesen visszautasította a cikk tartalmát.¹⁶

A polémiaiban megszólalt Végh Gyula is, akinek kissé szecessziós hangvételű megfogalmazásában az a kultúresemény, *„ha egy embernek felnyílnak a szemei a kép iránt, ha megerősödik érdeklődése és tudásvágya az élet prózájától távol álló szellemi világ iránt, ha megszomjazik arra a lelki italra, melyet sem politikai meggyőződések, sem száraz tudás, de még vallás se nyújthat a gondolkodó és mélyen érző embernek, hanem egyedül csak a kultúra kiapadhatatlan*

11 *Ridens*: Séta a tárlaton. = Vvm., 1910. dec. 11. 12. p.

12 Gay Frigyes felolvas. Felolvasás az arcképfestészetéről. = Vvm., 1910. dec. 18. 7. p.

13 Kéпкиállítas a Kultúrházban. Művész festmények Szombathelyen. = Vvm., 1911. jan. 25. 3. p.

14 A művészetek terjesztése. = Vvm., 1911. jan. 27. 1–2. p.

15 A művészetek terjesztése. = Vvm., 1911. jan. 27. 2. p.

16 A kultúra terjesztése. Boros Béla nyilatkozik a tárlatról és Ady Endréről. = Vvm., 1911. jan. 28. 4. p.

forrása és annak legüdítőbb, legtisztább színe-java a művészet, és csak kellő szeretettel, kellő komolysággal művelődjünk, becsüljük meg mindenkor és mindenhol a szépet és igazat.”¹⁷ Azzal egyetértett, hogy a kultúra ne üzleti ügy legyen.

1911 augusztusában Gotthárd Sándorné – bizonyára szívességből – vállalkozott arra, hogy egy francia festőművésznő akvarelljeit árusítsa saját lakásában. Azért nem állítja ki, mondta, mert keretnélküliek, így olcsóbban eladhatók. A művészasszony képei odahaza keresettek, az otthoni magas árak feléért vállalta Gotthárdné az eladásukat. Az ajánlás szerint ezek a virágképek „*Geniálisak, rendkívül finomak, egyéniek és mégis igazak*”.¹⁸ Meglepetésre, novemberben a kultúrházban mégis láthatták és vásárolhatták is az érdeklődők olcsóbban, mint Franciaországban. A méltató Egge kisasszony (a festőművész) virágképeinek jellemzőjeként „*az erős aquarell technikát, derűs üdeséget*”¹⁹ nevezte meg. Azt is fontosnak tartotta elmondani, hogy a virágfestés nehéz, „*mert vissza kell adni a virágnak az üdeségét, színét, a virágszirmoknak és a leveleknek az anyagszerűségét*”.²⁰

Az év utolsó tárlata Gillemot Ödöné volt. 1911. december 10-étől láthatták az érdeklődők a vármegyeháza dísztermében. A művészt elsősorban állatképeiről („birkafestő”) ismerték. Festményeinek jellemzője, hogy „*Egyszerű eszközökkel dolgozik, mentes minden lármától és szertelenségtől és ez adja meg képeinek a báját, ami mindenkit megkap.*”²¹

17 Végh Gyula: A művészet terjesztése. = Vvm., 1911. jan. 29. 1. p.

18 Gotthárd Sándorné: Képkiallítás Gotthárd Sándornénál. = Szombathelyi Újság (továbbiakban: SZÚ), 1911. aug. 20. 4–5. p.

19 Kupesky: A nő, mint művész. = SZÚ, 1911. okt. 29. 4. p.

20 Uo. 4. p.

21 Gillemot Ödön képkiallítása. = SZÚ, 1911. dec. 10. 7. p.

1912

1912 tavaszán Homorai Béla Király utcai (23. sz.) üzlethelyiségben Czirjék József képei között válogathattak a látogatók és vásárlók. Az előkelőségek között megjelent Gerliczy Irma a leányával, valamint Békássy István főispán felesége. Vásárolt Brenner Tóbiás polgármester és Vonhoffer Ferenc bankigazgató is.²² A király képe a főgimnázium, míg a hollandiai vitorlást ábrázoló kép Bertalanffy Gyula tulajdonába került.²³

1912

A műtörténeti kiállítás

A 20. századi Szombathely és a vármegye első két évtizedének legjelentősebb kulturális eseménye volt a Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítás 1912. szeptember 22. és október 6. között.

A kiállítás ötlete a Nemzeti Szalon tárlata után már 1903-ban nyilvánosságot kapott. Gerlits Sándor árvaház-igazgató, a dualizmuskori Vas vármegye szociális ügyeinek mindenese, a TEVVE (Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület) titkára javaslata szerint elsősorban a főúri kastélyokban főlhalmozódó kincseket mutassák be a közönségnek és a belépőjegyek hasznából építsenek szanatóriumot.²⁴ Hamarosan már az időpontot is – jövőre – tudatták.²⁵

Az ötletadó neve ezután „vándorútra” indult. Más hír szerint ugyanis az ötlet nem Gerlitsé, hanem Széchenyi Rezsőé, aki

22 Czirjék képkiallítása. = Vvm., 1912. jún. 6. 5. p.

23 Czirjék képkiallítása. = Vvm., 1912. jún. 8. 5. p.

24 Műtörténeti Kiállítás Szombathelyen. = Szombathelyi Friss Újság (továbbiakban: SZFÚ), 1903. nov. 15. 5. p.

25 Műtörténeti kiállítás Szombathelyen. = SZFÚ, 1903. nov. 19. 5. p.

a Kultur-Egyesületet is bevonja majd a rendezésbe.²⁶ 1904. január elején, a városházán megtartott értekezleten Kárpáti Kelemen bejelentése szerint a Kultur-Egyesület már saját maga rendezi meg a kiállítást, a TEVVE-t csak fölkéri a közreműködésre. A tiszta jövedelem 25%-át átengedi a TEVVE-nek.²⁷ A következő hír megismétli a januárit, nevezetesen a TEVVE-t a támogatásra kéri föl Kárpáti Kelemen.²⁸

A Vasvármegye szerint a lap szerkesztője, Kaffehr Béla volt az eredeti ötletadó. 1904-ben Kaffehr javaslata: a belépőjegyek árát „egy jótékonyossági és egy kulturális egyesült között egyenlő arányban osszák szét”.²⁹

Kaffehr a hírek szerint felsorolta mindazokat a főnemeseket, akiknek kastélyát számos, páratlanul értékes műalkotás díszítette, és ezek nagy részét az 1912. évi műtörténeti kiállításon láthatták is az érdeklődők. Nyár elején már arról szólt a hír, hogy az ősz folyamán meg is nyílik a kiállítás, amelynek előkészületei folynak.³⁰

A csaknem egy évtizedre elszunnyadt ötlet 1912-re ébredt föl, és az esztendő őszén meg is rendezte a Vasvármegyei Kultúr-Egyesület a vármegye első, országos jelentőségű, csak a Vas vármegyében található műkincseket bemutató, számos személyt és intézményt megmozgató tárlatát, a „Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítás”-t.

1912. szeptember 22-én nyílt meg a „Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítás” 91 kiállító 2000 (1292 számú tárgy) műtárgyának bemutatásával. A kiállított tárgyak zöme magánember, főként a vármegyei főnemesség, illetve vallásfelekezet, intéz-

mény tulajdona volt. Figyelmet érdemelt a módosabb polgárok, értelmiségiek jelenléte is, igaz, ők csak egy-két műtárggyal szerepeltek.³¹

A kiállítást nagyszabású propaganda előzte meg. A megnyitó előtt több mint egy hónappal Végh Gyula a kiállítás célját, koncepcióját, a bemutatandó műtárgyakat, azok tulajdonosait ismertette. Fontosnak tartotta cikke elején kijelenteni, hogy a kiállítás „nem lesz szoros értelemben vett történelem, még kevésbé szorítkozik Vasvármegye múltjára”.³²

Hangsúlyozta, hogy a kiállítás programja „felöleli a vármegye területén testületek és magánosok tulajdonában talált régiségeket, képeket, szobrokat, bútorkat, szöveteket, porcelánokat és fegyvereket, ékszereket, használati és fényűzési tárgyakat, amennyiben ezen tárgyak valódi műbeccsel bírnak, de tekintet nélkül használatukra és történeti vonatkozásukra”.³³ A műtárgyak nem szorítkoznak csak a hazai, még kevésbé a vármegyei eredetükre. Indoklása szerint „A jobb és tökéletesebb mesterművek nem nélkülözhetők a hazaiak érdekében, kivált nálunk, hol utóbbiak, amazokhoz képest minőség tekintetében sem.”³⁴ Majd hozzátette – sajnos elenyésző, csekély szerepet játszanak azok (ti. hazaiak).

A kiállított tárgyak tulajdonosai csak Vas vármegyeiek. A megszorítás okai technikai és anyagi. A kiállítás iránti érdeklődést és támogatást így is igazolta, hogy jóval több műalkotást ajánlottak fel az érdeklődők,

26 Műtörténeti kiállítás Szombathelyen. = SZFÚ, 1903. dec. 4. 5. p.

27 Műtörténeti kiállítás. = SZFÚ, 1904. jan. 6. 5. p.

28 Műtörténeti kiállítás. = SZFÚ, 1904. márc. 1. 5. p.

29 Kultúrtörténeti kiállítás Szombathelyen. = Vvm., 1904. jan. 6. 3. p.

30 Előkészületek a kultúrtörténeti kiállításra. = SZFÚ, 1904. jún. 9. 1. p.

31 A Vasvármegyei műtörténeti kiállítás katalógusa. Szerk. Csányi Károly. [Szombathely], 1912. (továbbiakban: Csányi, 1912.) VII–XVI. p. A kiállításról részletesebben: Tóth Kálmán: Az 1912. évi Műtörténeti Kiállítás. In: „Utcanév sem jár énnekem...” Emlékezés Verebi Végh Gyulára, 1870–1951. Szerk. Bajzik Zsolt. Szombathely, 2001. 51–79. p.

32 Végh Gyula: Mit akar a műtörténeti kiállítás? = Vvm., 1912. aug. 18. 4. p.

33 Uo. 5. p.

34 Uo. 5. p.

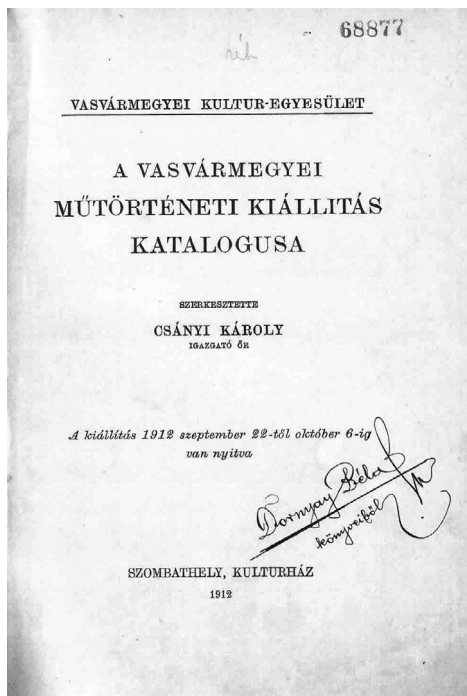
mint amennyit a rendezők el tudtak volna helyezni a múzeum termeiben, ezért kényeszerültek korlátozni a jelentkezők számát.³⁵

Egy hónap múlva Ujházy Ede a kiállítás megnyitása előtt személyesen hívta meg Zichy János kultuszminisztert, Náray-Szabó Sándor államtitkárt és Székely Ferenc igazságügyi minisztert.³⁶

A megnyitás előtti napokban pedig a Vasvármegye három alkalommal ismertette a legérdekesebb tárgyakat. Szeptember 19-én elsősorban az egyházak jelentős műkincseit.³⁷ Másnap a porcelánokat és ékszereket mutatta be,³⁸ 22-én pedig a különlegességeket, például egy állítólagos 14. századi festményt, amely rokka mellett ábrázolta Szűz Máriát; Zrínyi Ilona rózsaszín párnahéját; két Canaletto-képet; Batthyányi Iván négy plasztikáját, amelynek egyike V. Károly király mellszobra.³⁹

A bemutatott műtárgyakat kilenc csoportba sorolták a rendezők. A leggazdagabbak szám szerint: I. A festmények és szoborművek (1–187) darab, majd II. Egyházi szerek és kegyeleti tárgyak (188–346.). A továbbiak: III. Bútor és fafaragás (347–398); IV. Szövetneműek (399–422); V. Öntárgyak (423–450) VI.; Cserép-, porcelán- és üveg-tárgyak (451–610); VII. Ötvösművészeti tárgyak (611–707); VIII. Különféle tárgyak (708–869); IX. Fém-tárgyak (870–889).⁴⁰

A megnyitó ceremónia Lajos bajor király és felesége, a kiállítás védnökei – akik nem tudtak személyesen jelen lenni – üdvözlétével kezdődött, amelyet Békássy István fő-

A műtörténeti kiállítás katalógusának
belső címlapja
(A Berzsényi Dániel Könyvtár tulajdona)

ispán olvasott föl. Ezt követően protokolláris beszédet mondott Széll Kálmán miniszterelnök, Székely Ferenc igazságügyi miniszter és Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója. A beszédek után Miske Kálmán, Végh Gyula, Csányi Károly múzeumigazgató és Ujváry Ede vezetésével megtekintették a tárlatot. A megnyitón megjelentek a vármegye előkelőségei: az Erdődy, Batthyány, Szécsényi grófi családok, Hatvani Béla báró, a Chernel, Végh, Radó, Bezerédj családok; a város nobilitásai: Ernuszt József, Brenner Tóbiás, Feldmann Bódog, Egán Alfréd és mások is. A kiállítás megtekintése után Mikes püspök ebédre látta vendégül őket.⁴¹

⁴¹ Séta a kiállításon. Műtörténelmi érdekességek. = Vvm., 1914. szept. 22. 7. p.

³⁵ Uo. 5. p.

³⁶ Meghívások a kiállításra. = Vvm., 1912. szept. 15. 6. p.

³⁷ Séta a kiállításon. Műtörténeti érdekességek. = Vvm., 1912. szept. 19. 1–2. p.

³⁸ Séta a kiállításon. Műtörténeti érdekességek. = Vvm., 1912. szept. 20. 3. p.

³⁹ Séta a kiállításon. Műtörténeti érdekességek. = Vvm., 1912. szept. 22. 7. p.

⁴⁰ Csányi, 1912. 1–96. p.

A látogatók között számottevő volt a diákok száma, a zárás napján a soproni katonatiszti leánynevelő intézet, a székesfehérvári főreáliskola, a körmendi állami polgári leányiskola, a kőszegi felsőbb leányiskola, a komáromi bencés főgimnázium, a zalaegerszegi főgimnázium, a kőszegi polgári lányiskola diákjai jelentek meg, valamint a szombathelyi középiskolák közül azok, akik még nem látták.⁴² A zárás utáni értékelés szerint a világ sajtója is fölfigyelt a rendezvényre, amelyre nemcsak a civil érdeklődők, hanem szakemberek is érkeztek: Bécs, Berlin, München, Nürnberg, Lipcse, Hamburg, Párizs és London múzeumigazgatói.⁴³

Az elszámolás szerint 16 ezer korona nyereséggel zárult a tárlat, melyet 10 883-an tekintettek meg. A rendezők határoztak arról, hogy Lajos bajor királynak albumot állítanak össze köszönetképpen a kiállításról. Köszönet illette Miske Kálmánt, Végh Gyulát és Széchenyi Rezső gróf főrendezőjét. Határoztak arról is, hogy a nyereséget a vármegye műtörténete monográfiájának megírására fordítják.⁴⁴ Valószínű, hogy a mű nem készült el.

1912

A műtörténeti kiállítás után hamarosan, 1912 decemberében újabb nyílt a vármegyeházán. Ezen a bemutatón Neogrády Antal, Stein János, Lotz Károly, Hány Gyula, Edvi Illés Aladár, Koszkol Jenő és Vastagh György alkotásait mutatták be az érdeklődőknek. Az előzetes híradásban a méltató G. G. elsősorban Vastagh Gyuláról, a műkereskedőről írt, ezt a tudósítása címében

is kiemelte. Az „előkelő anyaga öröndetes csalódással tölti el azokat,”⁴⁵ akik korábban csalódtak a tárlatokon. „Ennek a gyűjteménynek nívós voltát elvitatni nem lehet [...] Vastagh nagy szaktudással válogatta össze a közönség ízlésének is megfelelő tetszetős dolgait. Itt minden egyes darab műtárgy bemutatásával a műkereskedő két fontos és szép missziót teljesít. Ő, ki szakértelmével hivatott fiatal tehetségek felfedezésére [...] és csak márkás, elismert nevű emberek munkáit hozza, törekvése a minőség dolgában teljesen megbízhatót tud nyújtani.”⁴⁶ Vastagh György két alkotását említette: a *Kalotaszegi leányt* és a *Cigány-gigerlit*. Szép alkotásoknak nevezte ezeket. Később a kiállítók alkotásait is megismertette a leendő vásárlókkal, akik 128 alkotás közül választhattak. Legtöbben tájképeiket hozták el a bemutatóra. Indoka egyszerű: a magánlakásokat elsősorban tájképekkel díszítették/díszítik tulajdonosaik. A kiállított képek nagy része tájkép. Benczúr Béla, az Iparművészeti Iskola tanára, erdei hangulatot idézett. Dittrich [Adolf] témája a tenger. Edvi Illés Aladár, Erdőssy Béla, Koszkol Jenő és Neogrády Antal is tájképeket hozott. Neogrády „már az egész Kárpát-medencét megfestette”, Juszko Béla pedig a határon túli helyeket, így az Adriát, Velencét és a szárguldo ménest is. Kézdi Kovács tájképei is hangulatosak, csakúgy, mint Hány Gyula miniatűr tájképei, Innocent Ferenc és Tolnay Ákos témái a női portrék, Éder Gyuláé az amorettek. Margittai Tihamér vidám flörtölést, a szerelem humorát, Németh Bertalan falusi és tanyai életképeket küldött a tárlatra. Bachmann Károly miniatűr csendéletei, Stein János női aktjai, mitológiai jelenetei tették változatosabbá a bemutatót. Id. Vastagh György portrékat, ifj. Vastag

42 A műtörténeti kiállítás... = Vvm., 1912. okt. 6. 9. p.

43 V.: Zárás után. = Vvm., 1912. okt. 6. 1–2. p.

44 A műtörténelmi kiállítás elszámolása. = Vvm., 1912. okt. 20. 4–5. p.

45 G. G.: Képek a megyeházán. Vastagh Gyula képkiallítása. = Vvm., 1912. dec. 1. 6.. p..

46 Uo. 7. p.

György állatszobrokat hozott. Wolf [Károly] alkotása pedig egy clown (bohóc).⁴⁷ A vásárlásról ekkor nincs hír.

1913

1913 tavaszán ismét nagyszabású kiállításnak adott otthont a kultúrház. Március 8-án jelezte a Vasvármegye a hamarosan nyíló kiállítást.⁴⁸ Másnap ajánlotta is az „ízlésesen, nagy művészi szakértelemmel összeállított, stílszerűen dekorált kiállítás anyagát meg nézni s nyugodt lélekkel állíthatjuk, ilyen szép, magas nivójú tárlat még nem volt a városunkban”.⁴⁹ A szakembereket dicsérte, akik válogatták a bemutató anyagát. A „nem nagy, de igazán érto” közönség előtt Herbst Géza alispán nyitotta meg a kiállítást. A művészeket Ujváry Ede kultúrthanácsnok, Babits István gyógyszerész és Egan Adolf MÁV-üzletvezető is köszöntötte.⁵⁰

A híradásokból megtudhattuk, hogy valóban a kortárs képzőművészet jeleseinél alkotásai közül válogathattak az érdeklődők. Nevezetesen: Kézdi Kovács László, Zorkóczy Gyula, Németh Béla, Markó Károly, Feszty Árpád, Neogrady, Markó Károly, Koszta Emil, Szepessy Kuszka Jenő, Pap Emil, Munkácsy, Herrér Cézár, Béli Vörös Ernő, Mednyánszky László, Rudnay Gyula, Szontág Tibor, Istváffy Gabriella, Bálint Árpád, Pállik Béla, Molnár János, Miklóssy Ödön, Hollós Károly, Margittay Tihamér, Máriássy Matyko, Kádár, Kalicza, Ott [Zoltán], Kasznár [Jenő], Berkes Antal, Siligai Ferenc.

A képvásárlásról: Kézdi Kovács László, Zarkóczy, Német és Markó Károly képeit már megvették, Feszty Árpád, Herrér Cézár, Szepessy Kuszka és Pap Emil képeire még alkudtak.⁵¹

1913. szeptember 28-án újra számos jeles festőművész és Istók János szobrász 96 alkotását láthatta a kultúrházban a megnyitón megjelent „igen előkelő szép asszonyok és szép lányok csoportja”. A hangulatot Nyári Rudi zenekarának muzsikája teremtette meg. Újszerű módon mutatták be az alkotásokat. „A nagyterem közepén drapériával bevont utcák között vannak föl akasztva. Ezek a művek egy igen válogatott artisztikus csoportot alkotnak.”⁵²

Két nap múlva mind a Szombathelyi Újság,⁵³ mind a Vasvármegye⁵⁴ felsorolta a kiállító művészek nevét és néhányuk alkotását értékelte is. Náray Aurél és Pap Emil munkáit mindkét lap kiemelte. A Vasvármegye Rudnay képeit is a legjelentősebbek közé sorolta, A korsós asszony „erőtéljes, nyugodt formaérzékkel van megrajzolva. Színben, tónusban annyira klasszikus mű, hogy a cinquecento művészek vásznaira gondol önkénytelenül a néző.” Náray képeiről a Szombathelyi Újság így számolt be: „Náray művészi fejlődése annyira rohamos, hogy leggazdagabb reményekre jogosít a dagadozó művészi ereje.” A Vasvármegye szerint Náray Aurél teljesen eredeti festésmódja a legnagyobb magyar piktorok sorába emeli. Mindkét kiállított képén a zseniális vázlat szerűség, a könnyed, biztos festékfelrakás annyira lenyűgözi a nézőt, hogy a művészi hatás alól alig tud szabadulni. A korszak

47 V. Gy.: Séta a múkiállításán. = Vvm., 1912. dec. 5. 2. p.

48 Képkállítás. = Vvm., 1913. márc. 8. 5. p.

49 Képkállítás. = Vvm., 1913. márc. 9. 5. p.

50 A képkállítás megnyitása. = Vvm., 1913. márc. 11. 5. p.

51 Képvásár. = Vvm., 1913. márc. 16. 8. p.

52 Képek a kultúrházban. A képzőművészeti kiállítás megnyitása. = Vvm., 1913. szept. 28. 8. p.

53 Képkállítás a kultúrpalotában. = SZÚ, 1913. szept. 30. 3. p.

54 Vernisage a kultúrházban. = Vvm., 1913. szept. 30. 3. p.

népszerű festőjének, Feszty Árpádnak az almat áruló oláh menyecskét ábrázoló képét viszont sablonosnak találta a Szombathelyi Újság, a Vasvármegye pedig csak éppen a felsoroltak között említette őt. Szontág Tibor „képei – a „Szombathelyi Újság” szerint – annyira újszerűek, festőiek, hogy feltűnik a közönségnek.” A kiállító művészek közül többeknek egy-egy mondatos dicséző értékelést adtak. Vannak közöttük olyan művészek is, akiknek alkotásaival már korábban is találkozhattak a szombathelyiek. A további kiállítók: Pap Emil, Kézdi Kovács László, Siligai Ferenc, Berkes Antal, Miklóssy Ödön, Zorkóczy, Máriássy Matyó Sándor, Istvánffy, Hollós Károly, Molnár János, Neogrady, Ott Zoltán. Kádár Béla, Vass Béla, Istók János, Kalicza [Erzsébet], Farkasfalvi, Szepesi Kuszka Jenő, Vágó. A tárlat számos látogatója között volt Mikes János püspök, a Miske házaspár, dr. Boda János kanonok. Este Nyári Rudi sétahangversenyt rendezett.⁵⁵

1913 decemberében Ferenczy Károly – a nevezetes Ferenczy ikerpár Noémi és Béni apja – és fia, Valér több mint 100 képét hozta el a vármegyei háza dísztermébe.⁵⁶ Így méltatták: „Friss és új színek harmóniájában él. Intenzív látása lehetőleg a tiszta természet visszatükrözője. Sohasem unalmas. Ettől megóvja elelensége, témáinak gazdagsága és közvetlen ecsetje [...] Speciális alkotásai vannak az alföldi magyarok és a mezőkövesdi matyók életéből. Különösek mezőkövesdi képei valósággal élnek [...] Tájképein finom hangulat fogja meg a szemlélőt, nem pacsmagolja a hatásvadászó foltokkal, hanem megérezvén a tárgyakba kapcsolódó hangulatot, a táj lelkébe beleszövi az egymásba simuló színekbe. Néhány virágcsendélete a legcsalékonyabb illúziót kelti. Nagyon finom

hangulatok rezegnek interieurjein, amelyek pompás miliőket adnak.”⁵⁷ A „lanyhább vásárlókedv miatt erre az alkalomra felére csökkentette”⁵⁸ a képek árát.

1914

1914-ben a világháború kitörése előtt néhány héttel (1914. június 13.), a zene- és a képzőművészetet is támogató jeles intézményében, a Sabaria Szállóban nézhették meg a magyar piktúra reprezentánsainak alkotásait. Ezen a tárlaton is a magyar képzőművészet kiválóságai: a nagybányai és kecskeméti művésztelepek, valamint néhány független festő is szerepelt. A kiállítók közül a jelentősebbeknek a Szombathelyi Újság méltatója a következő művészek munkáit tartotta: Iványi Grünwald Béla, Bednár János, Munkácsy Mihály, Szinnyey Merse Pál, Csapó Jenő, Tibor Ernő (40 képpel!), Zord Arnold, Pállya Celesztin, Keményffy Jenő, Glatler Gyula, Dudics Andor, Déry Béla, Sass Ferenc, Herrér Cézár, Körmendi Frim Ervin, Batthyány Gyula. A tárlat egyértelmű célja a vásárlásra ösztönzés. Ekként: „Az egész kiállítás érdekes, értékes gyűjteménye a modern festőművészet javaibeli dolgainak, amelyeket a vidéknek először van alkalma látnia ilyen együttesben.”⁵⁹ (Az előzményeket olvasva kiderül: dehogy először! GJ) Nem felejtette el hozzátenni: a képek ára is a legminimálisabb.

A Vasvármegye a kiállítók sorában említette még Réti István, Mednyánszky László, Mányay József, Ferenczy Károly és Ferenczy Valér, Perlott Csaba Vilmos, Orbán Dezső, Berki Jenő nevét.⁶⁰

⁵⁷ Uo. 3. p.

⁵⁸ A Ferenczy kéпкиállítás utolsó napja. = SZÚ, 1913. dec. 16. 5. p.

⁵⁹ Kéпкиállítás a Sabariában. = SZÚ, 1914. jún. 13. 4. p.

⁶⁰ Kéпкиállítás a Sabaria Szállóban. = Vvm., 1914. jún. 13. 9. p.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Ferenczy Károly kéпкиállítása a vármegyei háza dísztermében. = SZÚ, 1913. dec. 12. 2. p.

A *Vasmegyei Napló* méltatójának is Iványi Grünwald és Bednár nyerte meg legjobban tetszését. Iványi Grünwald: Velenice és a fürdés című alkotásáról: „A művész teljessége áll előttünk, benne fejlődése tetőpontján és tónusra, színre, levegőre egységesebb képe aligha van.”⁶¹ Bednár: Rokokó és akt című képéről: „túllendült már a kritika határán, csak a művész elismerését és a néző bámulatát adhatjuk neki.”⁶² Dicsérőleg olvasható még Körmendi Frim Ervin, Csapó Jenő, Illencz Lipót, Batthyány Gyula, Glatter Gyula neve. A *Vasmegyei Napló* beszámolt a vásárlókról is. Réti Jenő bőrkereskedő Csapó Jenő, Rosenberg Pál vaskereskedő Keményffy Jenő, Engel Géza vasútmérnök, Németh Gyula, Körmendi Frim Ervin, Illenz Lipót, Iványi Grünwald festményét pedig Brietfeld Dezső vásárolta meg.⁶³ Másnap Németh Béla alkotása Káldy Imre pénzügyi tanácsos tulajdona lett.⁶⁴

A *Vasvármegye* recenziójának is megnyerte tetszését Bednár János Merengő aszszony című képe. „Az antik keretben foglalt kép olyan leheletszerűen finom, a szürke márványos színek annyi árnyalatban pompáznak rajta, hogy a fokozó jelzőknek, minden egymásba halmozása se tudná visszadobni, ami a piktor lelkéből a vászonra csuklott.” (sic!)⁶⁵ (A festmény nem szerepel az eladottak között.) A cikk szerzője dicsérte Ferenczy Károlyt és Valikát! (helyesen Valéért), Sass Ferencet, Pállya Celesztint, Orbán Dezsőt, Perlott Csaba Vilmost, Iványi Grünwald Bélát is.⁶⁶

61 Festőművészek tárlata a Sabariában. = VmN, 1914. jún. 16. 1. p.

62 Uo.

63 Uo.

64 Képkiallítás a Sabariában. = VmN, 1914. jún. 17. 2. p.

65 Tárlat a Sabariában. Vasi művészek a legelső közt. = Vvm, 1914. jún. 16. 4. p. Vasi művészként egyedül csak Knebel Rizát említette a szerző.

66 Uo.

A *Vasvármegye* híradása is nyilvánosságra hozta a vásárlók nevét és a képek árát is. Réti Jenő bőrkereskedő Csapó Jenő két képét 800, Rosenberg Pál vaskereskedő Keményffy Jenő Lidón című alkotását 1000, Frim Ervin Muskátli 800, Németh Béla Vásár 75! (valószínű 750 GJ), Illenz Lipót Merengés című képeit. Utóbbi ára 400 korona. Engel Géza Iványi Grünwald Virágszedésért 100, Breitfeld Dezső Illenz Lipót Fonoasszonyáért 400 koronát fizetett.

Elismeréssel szólt a város közönségéről is, aki, ha háború van, akkor is támogatja a művészetet. „idén már hat tárlat tarolta (!) végig a várost.”⁶⁷ (Az évi tárlatok számát kissé eltúlozhatta a szerző. GJ)

1916

A háború alatt a képkiallítások sora erősen megritkult. A jótékonyági akciók szintén. 1916 júniusában azonban jelentkezett mégis egy jótékonyágának nevezett program. Zeller Mihály 25 festményét hozta el a Széll Kálmán utca 8. sz. üzlethelyiségbe. A képek szolid értékelése: „kedvesek, hangulatosak, technikájuk ügyes és perspektívájuk is jó”.⁶⁸ A 40 filléres belépőjegyek felét ajánlotta fel jótékonyági célra. A képek sorsolás útján kerültek az új tulajdonosokhoz. Három képet fő-, 22-t melléknyereménynek tekintett. A sorsolást jótékonyági hölgyek és a TEVVE vezetői ellenőrizték. A sorsjegyeket Gerlits Ilona, Gerlits Sándor, a vármegyei árvaház igazgatójának kislánya húzta ki.⁶⁹

67 Uo.

68 Képkiallítás jótékony célra. = Vvm., 1916. jún. 4. 5. p.

69 Képsorsolás a Vörös Kereszt javára. = Vvm., 1916. jún. 20. 3. p.

1917

1917. június 3-án Harmath Miksa budapesti műkereskedő⁷⁰ „a legnemesebb festőművészek” képeit hozta el a Sabaria Szállóba. A festők közül azonban csak azoknak a neve olvasható, akiktől már vásároltak. Ismét gyarapította képgyűjteményét a jeles építész, Weiss Oszkár, aki Glatz Oszkár, Müller Ede, Boemm Ritta, Heyer Artur és Jámbor Lajos alkotásait; Magyar Benő pedig Kéző Kovács László, Istvánffy Gabriella, Molnár Z. János, Pállya Celesztin képeit vette meg.⁷¹ A kiállítás sikerességét igazolta, hogy kétszer is meghosszabbította a kiállítás idejét.⁷² Az érdeklődés kielégítésére Harmath műkereskedő újabb 50 képet hozott a fővárosból – Ujváry Ignác, Margittay Tihamér, Olgyay Viktor, Zorkóczy Gyula és mások alkotásait.⁷³ A meghosszabbított kiállítás június 17-én zárult. Az eladott képeket nem nevezte meg híradás.

1918

1918 karácsonyán a szerző „rendes képkiallítást” szorgalmazott Szombathelyen. Indoka, hogy a rendes kiállítás helyett csak néhány bolt kirakatában kínálják – magas áron – képeiket a festők. Ráadásul nem is tartja alkalmasnak a kirakatokat a képek bemutatására. A kíváncsiak László⁷⁴ kirakatában Vass, Geits⁷⁵ B. Kreutz M., Ruff⁷⁶

üvegesében Miklós Gyula, Berger⁷⁷ óráséban pedig egy kezdetleges festő (?) munkái láthatók.⁷⁸

1919

Három hónap múlva, 1919 márciusában ismét kirakati kiállítást nézhettek a szombathelyiek. Újdonságként grafikusok plakátjai is megjelentek. Újra láthatták Miklós Gyula képeit, akinek „művészetében nagy-szerűen érvényesül a rögtönzés és a gyorsaság”. Berger órás kirakatában föltételezhetően ugyanannak a festőnek a képei jelentek meg, mint karácsony előtt, de most: kevesebbé utasította el a kritikus. Rózsa csendéletét azonban annyira rossznak minősítette, mint amilyen drágának. A csendéletfestésben jeleskedő Bozzay Ödön három képe közül kettőt már meg is vásároltak. A László kirakatában látható Terplán két virágcsendélete is dicséretet kapott. A grafikusok: Görög Ferenc a Vakok estélyét hirdető plakátját, a Kemény⁷⁹ divatárus kirakatában kifüggesztett Pogány Aladár, Dienes Valéria előadására hívó plakátjáról is elismerően írt. A Stirling-drogéria⁸⁰ kirakatában látható karikatúra is megnyerte a kritikus tetszését. Hiányolta viszont, hogy „Szombathelyen még nem igazán érvényes a művészet [...] Jó lenne, ha valaki pályakép űzné a festészetet.”⁸¹

⁷⁰ Művészi képtárlat. = Vvm., 1917. jún. 3. p.

⁷¹ Képkiallítás a Sabariában. = Vvm., 1917. jún. 7. 3. p.

⁷² A képkiallítás iránt... = Vvm., 1917. jún. 13. 3. p.

⁷³ Képkiallítás a Sabariában. = Vvm., 1917. jún. 15. 3. p.

⁷⁴ László Ignác kárpitozott bútor, vas- és rézbútor kereskedő, Erzsébet királyné u. 21. A felsorolt üzletek (75–76., 79–80. sz. jegyzet) a mai Fő tér területén voltak találhatóak.

⁷⁵ Geits Sándor utódai divatáruháza, Erzsébet királyné u. 18.

⁷⁶ Ruff János üveg- és porcelánkereskedő, üvegcsiszoló, tükörfoncsoló, Szentháromság tér 13.

⁷⁷ Berger és Társa órás-, rádió-, gramofonboltja, Király u. 1.

⁷⁸ Képkiallítás! Kritika. = Vvm., 1918. dec. 25. 7. p.

⁷⁹ Kemény József úridivat, Erzsébet királyné u.

⁸⁰ Stirling Lajos drogéria Erzsébet királyné u. 34.

⁸¹ (F.): Kritika. Szombathelyi kép- és plakátminták. = Vvm., 1919. márc. 29. 3. p.

FESTŐISKOLÁK

A kultúra folyamatosságának – így a képzőművészetnek is – alapvető követelménye az utánpótlásról való gondoskodás. Az elemi népiskolai törvényben csak a felsőbb népiskolában és a polgári iskolában volt kötelező tantárgy a rajztanítás, ott is csak másik tárgyhoz kapcsolódva. A felsőbb népiskolában a szépíráshoz (63/b §), a polgárban pedig a „*mértannal összhangzatba véve*” és a szépíráshoz kapcsolva (74/q §),⁸² de ez nem pótolhatta azt a magasabb szintű képzést, amelyre a festésben, a rajzolásban tehetségesebb fiatalok, illetve szüleik körében igény volt. Igazolja ezt az alkalmanként a városban megjelenő festők oktatómunkája iránti „kereslet,” akik hosszabb-rövidebb ideig vállalták a tanítást.

A tanító vándorfestők bizonyára már a 19. század végén Szombathelyen is megjelentek. (Ezek felkutatása a napilapok hírei között még feltárássra várnak.) A 20. század elején először azonban csak 1908 nyarán adott hírt a sajtó. Jelentőségét a város kulturális fejlődése szempontjából is azért tartotta fontosnak, mert mindazok, „*akik magukban tehetséget éreznek, itt fejleszthetik technikájukat, tehetségüket izmosíthatják*”.⁸³ A két fiatal művész, Sass Ferenc és Faragó Márton vezette festőiskolába sokan jelentkeztek, főleg lányok. A tehetségesebbek közül kiemelte Greisinger Ilonát, Knebel Terézt – aki Knébel Riza néven Szombathely ismert festő- és fotóművésze lett –, Bárány Erzsébetet, Cserta Mariskát és Margitot és Cserta Kálmánt, Demofleé Sándort, továbbá Schlaffer Imrét.⁸⁴ A két hónapos idő-

tartamú festőiskola zárása a két művésztanár, Sass Ferenc és Faragó Márton, illetve a tanítványok kiállításával fejeződött be.⁸⁵

1910

A későbbi híradásokban is „festőiskola” címmén hirdették a tanfolyam/iskola megnyitását. Az iskola életéről, az oktatás tartalmáról, módszereiről azonban szinte semmi, vagy csak alig akad információ. A propaganda érdekében elsősorban a festőművészt mutatták be a hírek, dicsérve eddigi és mostani alkotásait, akiket bizonyára kevesen ismertek a vármegyeszékhelyen.

1910 januárjában Egyed Kálmán szombathelyi születésű, Münchenben tanuló festőművész a városi bérpalotában (bérház, ma: Főtér 1.) Rumi Rajki Istvánnal közösen nyitott műtermet. A beszámoló szakértőkre hivatkozva írta, hogy portréi és tájképei látván „*nagy jövőt jósolnak neki*.”⁸⁶ A tanítványokról nincs hír.

Áprilisban visszatért Egyed Kálmán⁸⁷ és újból várta a jelentkezőket. Ekkor azonban csak egyetlen tanítványa akadt, az íróként, festőként is jól ismert vasi bíró, Glay Frigyes. A híradás szerint a nagyon szerény megjelenésű fiúban (23 éves) nyoma sincs annak a bohémságnak, amely az új generációt jellemzi. A méltató néhány műtermi képet is bemutat. Két alkotása: egy-egy fotelban ülő nőt ábrázol, akiket végtelen finoman jelenít meg. Látható még egy erőteljes férfiarc és két gyermekportré is. Az alkotások a fiatal művész „*rátermettségét*

82 Az 1868/XXXVIII. törvénycikk a népiskolai oktatás tárgyában. In: *Eötvös József: Kultúra és nevelés. Tanulmányok, cikkek, beszédek.* Bp., 1976. 361–388. p.

83 A szombathelyi festőiskolában. = Vvm., 1908. aug. 9. 8. p.

84 Uo.

85 Faragó és Sass képkiallítása. A növendékek portréi. = Vvm., 1908. okt. 7. 2–3. p.

86 Festőműterem Szombathelyen. = Vvm., 1910. jan. 18. 5. p.

87 Dr. G.: Látogatás egy műteremben. = Vvm., 1910. ápr. 7. 3. p.

és a nagyon erős és biztos meglátási képességét. [...] Ahogyan ő lát – írja – az nem természetellenes, sőt egyedül is kizárólag a természetet láttatva nem ad mást vissza, mint a jól meglátott vonalakat és színeket.”⁸⁸ A szerző megszólaltatta a művészt is. A szájába adott idézet azonban nem „a végtelen szerény fiút” mutatta. Ezt mondta: „Nekem ambícióm a nehéz és művészi értékű koncepciók alkotása, s ha ez a kép nem is fog tetszeni az ájtatos manóknak, elértem célo-mat, a l’art pour l’art.”⁸⁹

Egyed Kálmánt követően – márciusban – egy másik festő, az 1908 augusztusában már oktatótt Sass Ferenc⁹⁰ szándékozott újból festőiskolát nyitni. Munkásságáról két fővárosi lap kritikáit idézte a Vasvármegye. Budapesti Hírlap: „Erősen neomodern, de céltudatosan és tudással.” Magyar Hírlap: „A sík felület művésze, akinek legtöbb dolga egyenesen kikívánczik a keretből, hogy megfelelő falakon, mint freskó applikáltassék. Nyugodtan harmonizált, egységes tónusokban tartott, dekoratív vásznak az övéi, sőt apró vázlaiban a legfinomabb impressziókat is dekorációvá stilizálja.”⁹¹ Tervei szerint a hónap közepén megnyitja az iskoláját. A megnyitásról azonban – föltételezhetően – a jelentkezők hiánya miatt, nem volt hír.

Az 1911 májusában kezdődött a Haute-lisse festészeti⁹² megnevezésű kiállításról és hozzá kapcsolódó tanfolyamról adott hírt a sajtó. A szó jelentése a sajtó híradása szerint a festészetnek⁹³ az az ága, amely „Nem

kíván különösebb tehetséget, mindenki minden előismeret nélkül rövid idő alatt megtanulhatja.”⁹⁴ A terjesztője a berlini Ulbach Ede. Május 31-én azonban már új tanfolyam kezdődött – jelentette egy hirdetés.⁹⁵ Június 15-én pedig Kőszegen kezdi meg az oktatást a „mester.”⁹⁶ A tanfolyamok sikerét igazolta az a tény, hogy még két újabb tanfolyamot hirdetett a szervező. (Arról nem szólt a híradás, hogy a technikát – szövőszék, fonal – ki biztosítja.)

1914

Legközelebb azonban csak négy év múlva jelentkezett az új festőtanár, a Photo klub nagytermében oktató Szentmiklóssy Zoltán. Ezúttal is előbb a művész saját alkotásait és személyiségét dicsérte a szerző. Csöndes, visszahúzódó embernek tartja, aki „néhány hónap alatt egészen szombathelyi lett [olyan, aki kiesik] minden irány iskolájából éppen ezért alkalmas a tanításra, mert modorosság mentes, tiszta hangulatú festményei kitűnően fegyelmezett ecsetre és melegen érző művészlélekre vallanak... szelíd lélek békéje ömlik el minden alkotásán.”⁹⁷ Portréfestőnek is kitűnő, már több szombathelyi családban készített portrékat. Iskoláját főleg ambiciózus diáklányok és elsősorban hölgyek keresik föl. Köztük Köhler Irénke, Madotto Helén, Takács Bözsi, Volnhoffer Ilus és egy fiatalember is, Stirling Pisti.⁹⁸

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Festőiskola Szombathelyen. = Vvm., 1910. márc. 2. 2. p.

⁹¹ Uo. A megjelenés idejét nem közli a lap.

⁹² A Hautelisse festészeti kiállítás a kultúrházban. = Vvm., 1911. máj. 18. 5. p.

⁹³ A tájékoztatás hibás, mert nem festészeti, hanem a gobelinkészítésnek egyik válfaja. „Általában gyapjúfonalból, ritkábban selyem- vagy fémszállal együtt szőtt képes szőnyeg. Készülhet fekvő (blasse lisse) és álló (haute lisse) szövőszéken.” <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gobelin> (Megkintve: 2021. november 10.)

⁹⁴ A Hautelisse festészeti kiállítás a kultúrházban. = Vvm., 1911. máj. 18. 5. p.

⁹⁵ Hirdetés. = Vvm., 1911. máj. 31. 5. p.

⁹⁶ Híradás. = Vvm., 1911. jún. 15. 5. p.

⁹⁷ (ta): A szombathelyi művészkolónia. Szentmiklóssy mester és tanítványai. = SZÚ, 1914. ápr. 26. 5. p.

⁹⁸ Uo.

1917

1917 nyarán Pogány Aladár elemi iskolai rajztanár hirdetett tanfolyamot június 15-ei kezdéssel, felnőtteknek. Helyszíne az Erzsébet-laki saját műterme.⁹⁹

1919

1919 januárjában ismét művészetet oktatók jelentkeztek: a müncheni Kornberger Zelma és Grete. A programban jelzett három hónapos tanulás alatt kelmefestés, valamint mindenfajta fa- és textilművészeti tárgy előállítását kívánták megtanítani a jelentkezőket az Erzsébet királyné utcai László-ház második emeleti műtermében.¹⁰⁰ Az indulást február elejére hirdették, az elindulásról – hamarosan a Tanácsköztársaság eseményei miatt is – azonban később, a hírek között már nem olvasható tudósítás.

ISMERETTERJESZTÉS

A város képzőművészeti kultúrájának megalapozása a művészeti ág törvényszerűségeinek legalább elemi ismereteit igényli. (Ezt a célt is szolgálták/szolgálhatták a festőiskolák.)

E törekvésnek legfőbb szószólója Végh Gyula volt, aki szerint erre elsősorban a múzeumi képtár van hivatva Szombathelyen, és Vasvármegyében is ápolni és [ezáltal is] fejleszteni a nemzeti kultúrát.¹⁰¹

A képkultúra megalapozásához Végh fontosnak tartotta az alkalmi tárlatok mellett állandó kiállítások rendezését is, mert

az alkalmiak csak felületesen képes befolyásolni az ízlést. Az állandó kiállításra azért lenne szükség, hogy egy-egy képhez többször is visszatérve alaposan tanulmányozhassák és összehasonlíthassák azokat a nézők. Hiszen a színek és formák harmóniáját is tanulmányozhatják.¹⁰²

A napi sajtó kiállítás-méltatásai között ugyanis kevés olyan írás akad, amely a mai értelemben vett műkritika kívánalmainak megfelel. Néhány ilyen ismertető írás azonban némi eligazítást ad. Kaffehr Béla, Szép Lajos, Radnai Gyula méltatásai sorolhatók ide. A többi – e témával foglalkozó írás – zöme valójában vásárlásra ösztökélő reklám, hiszen az leggyakrabban nem több mint a kiállított alkotásokat dicsérő jelzőkkel bemutatni. A vásárlást szolgálták azok a híradások is, amelyek a közvélemény szemében mértékadó személyiségek – Esső Ernő, Brenner Tóbiás, Weiss András és mások – képvásárlását ismertették.

A szombathelyi képzőművészeti klasszikus ismeretterjesztés Végh Gyula 1908-tól kezdődő szerepvállalásával kezdődött, és sajnálatosan rövid ideig tartott. Végh nem írt műkritikát, de – egy-egy alkalommal – ha szükségesnek tartotta, megszólalt az újságban is. Ezek a megjegyzései is már egyértelműen az ismeretterjesztést szolgálták. Például egyik alkalommal a kultúresemény fogalmát értelmezte.¹⁰³ Még korábban, 1910-ben válaszol a múzeumi programot bíráló „Uri kultúra” című írására.¹⁰⁴ Végh értelmezés: „*Én csak egy kultúrát ismerek, azt, mely szó ma elfogadott értelemben több az általános iskolázottságnál, egyoldalú műveltségénél, több a felületes*

⁹⁹ Rajztanfolyam Szombathelyen. = Vvm., 1917. jún. 3. 6. p.

¹⁰⁰ Iparművészet. = Vvm., 1919. jan. 30. 4. p.

¹⁰¹ Végh Gyula: A szombathelyi képtár. = Vvm., 1908. okt. 4. 1. p.

¹⁰² Végh Gyula: A szombathelyi képtár. = Vvm., 1908. okt. 4. 2. p.

¹⁰³ Uő: A művészet terjesztése. = Vvm., 1911. jan. 29. 15. p.

¹⁰⁴ Uri kultúra. = Vvm., 1910. nov. 13. 1. és 4. p. A 2. és 3. oldal számozása kimaradt. (GJ)

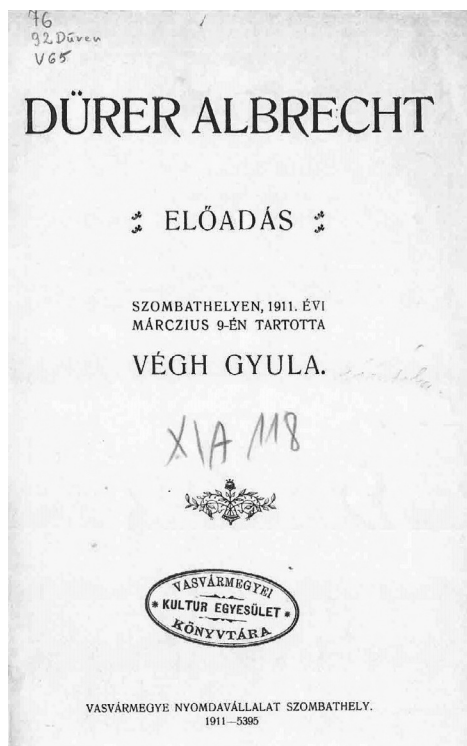
máznál és független az öltözéktől, uraskodástól, de úrrá teszi azt aki benne él [...] Ennek a magasabb fokú, sokoldalú műveltségnek a gondozását tűzte ki a Kultúregyesület [...] Igaz, hogy a kultúra elnyerése, sok előtanulmányt, fáradságot igényel csakis ott élhet természetes életet ahol a mindennapi egzisztenciában gyökerezik.”¹⁰⁵

A képtárigazgatói tisztról való lemondása ellenére sem zárkózott el a segítettől. Ennek legfőbb megnyilvánulása az 1912. évi műtörténeti kiállítás rendezői teendőinek támogatása.

1911-ben pedig művészettörténeti előadás-sorozatot vállalt a kultúrházban. A márciusban tartott első előadása – amelynek hallgatói elsősorban a vármegyei értelmiségiek – ugyancsak a művészet fogalmának értelmezésével kezdődött. Ezt érintette már 1910-ben a múzeum programjának bírálatára adott válaszában.

Az előadását ismertető írás Végh Gyulát idézi: Két vélemény alakult ki a művészetről: „A művészet közkinccs, a legmesszemenőbb demokrácia. A művészet a legartisztikusabb fogalom, a kiváltságosok legkorlátlanabb uralma. A tudósító az előadásából azt érzekelte, hogy Végh nézete az artisztikum körébe tartozik. Majd részletezte az előadást, amelynek középpontjában Dürer művészete állt.”¹⁰⁶ Az előadás írásban is megjelent.¹⁰⁷

A következő – áprilisi – előadásának témája az ízlésfejlesztés jelentősége. Ennek is fontos eleme az ismeretterjesztés, „amely nemcsak érdeklődést kelt a művészetek iránt, hanem irányít, vezet, tanít, ízlést nevel”.¹⁰⁸ A szerző szerint előadása értékét

Végh Gyula Dürer előadásának nyomtatott változata. Belső címloldal
(A Berzsenyi Dániel Könyvtár tulajdona)

nagyban emeli, hogy ismertetéseit olyan „finomsággal fogja át az általános művészeti elvek tanítása, amely szinte észrevétlenül adja az utasításokat, hogy mit szemléljünk a képen, miket keressünk, és mit hogyan szemléljünk”.¹⁰⁹ Fontosnak tartja hangsúlyozni a megtanulható ismereteket, a művészet iránti általános érdeklődést, a műízlés kialakulását, az ítélőképesség fejlődését, azokat a tényezőket, amely elősegíti az igazi műpártolást, a művészetek iránti áldozatkészséget is.¹¹⁰

105 Végh Gyula: „Úri kultúra”. = Vvm, 1910. 1910. nov. 17. 1. p.

106 Végh Gyula a művészetről. Előadás a kultúrházban. = Vvm., 1911. márc. 10. 3–4. p.

107 Végh Gyula: Dürer Albrecht. Előadás Szombathelyen, 1911. március 9-én tartotta Végh Gyula. Szombathely, 1911. 18 p.

108 Művészeti zsurok. = Vvm., 1911. ápr. 7. 1. p.

109 Uo.

110 Uo.

Végh Gyula előadás-sorozata május 24-én folytatódott a holland művészet ismertetésével. A kiállításon Balla Ede, a budapesti művészet iskola jeles tanárának képmásolatait is láthatta illusztrációként az érdeklődő közönség. A képeket május 29-ig a múzeumi könyvtárszobában lehetett megtekinteni.¹¹¹ Előadása nemcsak a holland festészet remekműveiről adott áttekintést, hanem az előadót is ismét értékeli, amelynek hatására „A közönség nemcsak megismeri, hanem megszereti a művészetet és ez olyan eredmény, ami keveseknek adatott meg azok közül, akik élelőszóval terjesztik a művészet kultuszát.”¹¹² Az előadás-sorozat folytatásáról nincs híradás a vármegyei sajtóban. Lehetséges, hogy megkezdtek az 1912. évi műtörténeti kiállítás előkészületeit, amelyben Végh Gyula meghatározó szerepet vállalt.

Utószó

A város képzőművészeti életének – a zenei, az irodalmi, ismeretterjesztői programok – megszervezéséhez hasonló személyiség ismereteim szerint nem akadt a század első két évtizedében. Kaffehr Béla, a történeti képtár kezdeményezője, az első programok szervezője 1907. április 30-án 52 éves korában meghalt.¹¹³ A feladatot tovább vivő Verebi Végh Gyula csak két-három évig vállalta az irányítást, 1917-ben pedig az Iparművészeti Múzeum igazgatója lett, így a munkája is a fővárosba hívta. Nemcsak szervező, de tekintélyes festő sem élt

ebben az időben a városban. Az 1903-ban tervezett Képzőművészeti Társulat megalkotása kudarcba fulladt.¹¹⁴ Igaz, ekkor már néhány, később országosan is ismert fiatal képzőművész jelentkezett: a szobrász Rumi Rajki István és Esső Erzsébet, a festő Egyed Kálmán, Czencz János, Knebel Riza, de közülük csak Knebel Riza maradt Szombathelyen. Az idősebb generációt képviselő rajztanár, Vass Béla, Fábián Gyula, Pogány Aladár is részese volt a képzőművészeti élet formálásának is, de valójában csak az 1919-ben újjáalakult Kultur-Egyesületben¹¹⁵ bontakozott ki.¹¹⁶ Az 1910-es évtized fordulóján megkezdődött aktivitást a háború megakasztotta.

Melléklet

A dolgozatban (mindkét részben) szereplő művészek névsora

Allegri, Antonio 1489–1530
 B. Kreutz M.?
 Bachmann Károly 1874–1920
 Badics Ottó ld. Baditz Ottó 1849–1936
 Bálint Árpád 1870–1914
 Balló Ede 1859–1936
 Barabás Miklós 1810–1898
 Batthyány Gyula 1887–1959
 Bednár János 1886–1932
 Béli Vörös Ernő 1882–1922
 Benczúr Béla 1877–1941
 Benczúr Gyula 1844–1920

111 Végh Gyula előadása. = Vvm., 1911. máj. 21. 8. p.

112 A hollandi festőművészet. Végh Gyula előadása a kulturházban. = Vvm., 1911. május 25 4. p.

113 J. G.: Kaffehr Béla meghalt. = SZFÜ, 1907. máj. 1. 2. p. Kaffehr Béla április 30-án a városi közgyűlésen lett hirtelen rosszul, de a jelenlévő orvosok sem tudták megmenteni.

114 Gál József: A szombathelyi képzőművészeti élet kezdetei, 1899–1919. 1. rész. = Vasi Szemle, 2022. 4. sz. 453–454. p.

115 A Vasvármegyei Kultur-Egyesület nevének írása a lapokban többféle változatban – egyesület, egylet, nagy vagy kis kezdőbetűvel, kötőjellel, kötőjel nélkül – szerepel.

116 A Kultur Egyesület ülése. = Vvm., 1919. szept. 12. 1. p.; A Kultur Egyesület nagygyűlése. = Vvm., 1919. szept. 19. 2. p.

- Benes Pál 1867–1932
 Beregi Sándor 1876–1943
 Berkes Antal 1874–1938
 Berki Jenő?
 Bihary Sándor 1855–1906
 Boemm Ritta 1868–1948
 Bosznay István 1868–1948
 Bozzay Ödön 1870–?
 Bruck Lajos 1846–1910
 Bruck Miksa 1863–1920
 Buchard Bélaváry István 1864–1933
 Canaletto, Antonio 1697–1768
 Czencz János 1885–1960
 Czirjék József 1875–1943
 Csapó Jenő 1873–1954
 Deák Ébner Lajos 1850–1934
 Déry Béla 1868–1932
 Dittrich Adolf 1875–1945
 Dudics Andor 1866–1944
 Dürer, Albert 1471–1528
 E. Karinthy Ada, ld Karinthy Ada, E.
 Éder Gyula 1875–1945
 Edvi Illés Aladár 1858–1927
 Egyed Kálmán 1887–?
 Erdei Viktor 1879–1945
 Erdődy Gyuláné Széchenyi Emilia
 1866–1928
 Erdőssy Béla 1871–1928
 Esső Bözse 1883–1954
 Fábián Gyula 1884–1955
 Faragó Márton 1880–1947
 Farkasfalvi Péter?
 Fejér Sándor 1876–1915
 Fejérváry Erzsi 1887–1980
 Ferenczy Károly 1862–1917
 Ferenczy Valér 1885–1954
 Feszty Árpád 1856–1914
 Giay Frigyes 1864–1953
 Gillemot Ödön 1869–1912
 Glatte Gyula Ármin 1886–1927
 Glatz Oszkár 1872–1958
 Gothard István 1869–1948
 Görög Ferenc?
 Greisinger Ottó
 Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona
 1861–1935
 Háy Gyula 1864–1941
 Herrer Cézár 1868–1919
 Heyer Artúr 1872–1931
 Hollós Holczér Károly 1873–1967
 Homorai Béla?
 Horváth Handel Elemér 1881–1911
 Illencz Lipót 1882–1950
 Innocent Ferenc 1859–1934
 Istók János 1873–1912
 Istvánffy Gabriella, Rainerné 1875–1969
 Iványi-Grünwald Béla 1867–1940
 Jámbor Lajos 1884–1954
 Juszó Béla 1877–1969
 K. Spányi Béla 1852–1914
 Kádár Béla 1887–1956
 Kalicza Erzsébet 1876–1943
 Kalmár Elza 1876–1956
 Kardos Gyula 1857–1908
 Karinthy Ada, E. 1880–1955
 Karinthy Elza 1878–1930
 Karlovsky Bertalan 1858–1938
 Kasznár Ring Jenő 1875–1931
 Katona Nándor 1864–1932
 Kelety Gusztáv 1834–1902
 Keményffy Jenő 1875–1920
 Kernstock Károly 1873–1940
 Kézdi-Kovács László 1864–1942
 Kiss Zoltán?
 Knébel Ferenc 1835–1910
 Knébel Riza 1889–1963
 Knopp Imre 1867–1945
 Konek Ida 1856–1942
 Koszkol Jenő 1868–1935
 Koszta Emil?
 Kovács Mihály 1819–1892
 Körmenid Frim Ervin 1885–1939
 László Fülöp 1869–1937
 Liezen-Mayer Sándor 1839–1898
 Ligeti Antal 1823–1890
 Lotz Károly 1833–1904
 Magyar Mannheimer Gusztáv 1859–1937
 Mátyai József 1875–1952

Máriássy Matykó Sándor 1872?
Markó Ernő 1868–1945
Markó Károly 1793–1860
Mayer Sándor 1882–1966
Mayer Benőné?
Mednyánszky László 1852–1919
Mendlik Oszkár 1871–1942
Merrell Géza?
Miklós Gyula?
Miklóssy Mutscheinbauer Ödön 1884–1942
Molnár Z. János 1880–1960
Munkácsy Mihály 1844–1900
Murillo, Bartolomeo 1618–1682
Nádler Róbert 1858–1838
Nagy Vilmos 1874–1953
Náray Aurél 1883–1948
Németh Béla Bertalan 1872–1934
Németh Gyula 1892–1959
Neogrády Antal 1861–1942
Neogrády Antal ay Tihamér 1859–1922
Nyilassy Sándor 1873–1934
Olgyay Viktor 1870–1929
Orbán Dezső 1884–
Ott Zoltán 1881–1953
Pállik Béla 1845–1908
Pállya Celesztin 1864–1948
Pap Emil 1884–1955
Pataky József 1857–1922
Pentelei Molnár János 1878–1924
Perlott Csaba Vilmos 1880–1955
Peske Géza 1859–1934
Poll Hugó 1867–1931
Pörge Gergely 1858–1930
Raffello, Sansio 1483–1520
Rembrandt von Rijn 1606–1669
Réti István 1872–1945
Roskovics Ignác 1854–1915
Rubens, Peter Paul 1577–1640
Rubovics Márk 1867–1947

Rudnay Gyula 1887–1957
Rumi Rajki István 1881–1941
Sass Brunner Ferenc 1882–1963
Seemanné Vörös Erzsébet 1864–1940
Siligai Ferenc 1873–1924
Skuteczky Dénes 1850–1921
Solymossy?
Stein János Gábor 1874–1944
Szegedy Béla?
Székely Bertalan 1835–1910
Szenes Fülöp 1863–1944
Szentmiklóssy Zoltán 1878–1917
Szepesi Kuszka Jenő 1885–1948
Szikszay Ferenc 1870–1908
Szinnyey Merse Pál 1845–1920
Szontágh Pál 1873–1930
Telepy Károly 1828–1906
Terplán?
Tibor Ernő 1885–1945
Tolnay Ákos 1861–1942
Tóth István 1861–1934
Tölgyessy Artúr 1853–1920
Török Jenő 1880–1957
Tull Ödön 1870–1911
Újváry Ignác 1860–1927
Vágó Pál 1853–1928
Vajda Zsigmond 1860–1930
Vass Béla 1872–1934
id. Vastagh György 1834–1922
ifj. Vastagh György 1868–1946
Verebi Végh Gyula 1870–1951
Velazquez, Rodriguez 1599–1660
Veronese, Paolo 1528–1588
Wolf Károly 1869–1946
Zorkóczy Gyula 1873–1932
Zeller Mihály 1859–1921
Zemplényi Tivadar 1864–1912
Zichy Mihály 1827–1906
Zord Arnold 1887–1957

Köszönöm Mayer Lászlónak (levéltáros), Tóth Kálmánnak, Mészáros Irénnek (Savaria Múzeum), Prejczér Paulának (főiskolai adjunktus), Spiegler-Kutasi Nikolettának (Berzsenyi Dániel Könyvtár), Heckmann-Kiss Ágnesnek (Szombathelyi Képtár) a dolgozat megírásához nyújtott segítségét.

Az újságcikkek a kiállító művészek nevét többször csak vezetéknévükön jelölik. (A ma

már közismertek – például Zichy, Munkácsy, Benczúr, Lotz – azonosítása egyszerű.) A felsoroltak közül azonban sokan ma már ismeretlenek, vagy csak szűk körben ismertek. A gyakori vezetéknévűeknek – Németh, Kiss – a lapok híradásai nem mindig közölték a keresztnévét, másokét „elírták”, így a mellékletben megadott keresztnév vagy személynév is esetleg téves lehet.

CSISZÁR ZOLTÁN

A történelmi Kemenes-vidék ómagyar településnevei

AZ ALSÓ-KEMENESHÁT TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA

1. RÉSZ

Bevezető

A történelmi Magyarország ómagyar kori helynévanyagának feltárása és komplex történeti-névtani vizsgálata nem tekinthető lezártnak. A „látszólag megoldott” eredetű szavak mögött rejlő névtani zsákutca veszélyére, és az ezekkel való szembenézésre már Hadrovics László¹ felhívta a figyelmet. Benkő Loránd² szerint szükséges lenne, hogy a tudomány szintjén időről időre történjen meg a régebbi nézetek kritikai felülvizsgálata.

A korai történeti szempontú földrajzi adatok pontosítását Györffy György kezdte meg az Árpád-kor történeti földrajzára vonatkozó nagyszabású munkájában (1966–1988). Sajnos a régi Vas vármegyét a kiadott négy kötet nem érinti. Az ómagyar kor helynévanyagának módszeres nyelvi vizsgálata a 20. század végén Magyar Névarchívum néven új kutatási program indult.

Az utóbbi negyedszázadban az adatfeldolgozás lehetősége a digitalizációnak köszönhetően jelentősen kibővült. A hazai helynévanyagra vonatkozó korai jelentős művek (pl. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (1894), vagy akár Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1988) készítésének idején a középkori Magyarország levéltári for-

rásainak digitalizált adatbázisa még nem létezett. A személynévi helynevek beazonosítása is jelentősen egyszerűsödött – Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtára (2004) bár nem öleli fel a kor teljes személynévanyagát, mégis új lehetőséget teremtett.

A 20. század utolsó éveitől az Árpád-kori Magyarország vármegyéiről (Győr – 1998, Abaúj és Bars – 2001, Bodrog és Borsod – 2001, Bihar – 2007, Ugocsa – 2022) több történeti-etimológiai szótár is megjelent, új megközelítést alkalmazva az ómagyar kori helynévanyag feldolgozása és nyelvi leírása tekintetében.

Jelen munka a Vasi Szemle LXXIV. évfolyamának 4. számában közölt *Kemenes* című névtörténeti tanulmány folytatásaként, a most Alsó-Kemeneshátnak nevezett kistájra (történelmi Kemenes-vidék) vonatkozóan kísérli ezt megtenni.

Az adatgyűjtés a Magyar Nemzeti Levéltár középkori oklevéltárának és a középkori okmánytárának állományaira terjedt ki. A feldolgozás a feltételezhetően lakott helyekre (*villa* 'falu'; *possessio* 'birtok, földbirtok'; *praedium* 'majorság, puszta'; *terra* 'föld, birtok') vonatkozik. Nem tartalmazza a bizonytalan olvasatú okleveleket, a személynévi hivatkozású településnevek közül pedig csak a bizonyíthatóan a térséghez tartozók kerültek feldolgozásra.

1 Hadrovics László: Jövevényszó-vizsgálatok. = Nyelvtudományi Értekezések, 1965. 50. sz. 3. p.

2 Benkő Loránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1998. 111. p.

3 Hazai okmánytár (továbbiakban: Hazai okmánytár), 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 38. p.

A szótár felépítése

A szótár a történelmi Kemenes-vidék helyneveit szócikkos formában tartalmazza. A szócikkek felépítése lényegét tekintve a történeti-etimológiai helynévszótárak gyakorlatát veszi alapul, az attól való eltérések a *Vasi Szemle* szerkesztési sajátosságaihoz és az előzetes kapcsolódó közlemények gyakorlatához igazodnak.

A szótár két részre osztott, az első fejezet a jelenleg is meglévő és a jól lokalizálható már nem létező településeket, a második fejezet pedig a már nem létező bizonytalan lokalizációjú településeket tartalmazza. Az első rész a településeket földrajzi helyzetük alapján a Kemeneshát északkeleti végétől indulva az óramutató járásának megfelelő sorrendben, a második rész pedig alfabetikus sorrendben tartalmazza. A szócikkek általában három egységből állnak. Az első részben a kiemelt címszót a hely rövid azonosítása-lokációja, majd pedig az adatközlő rész követi, a második rész az etimológiai és a névszerkezeti elemzést, a harmadik pedig némely esetben a megjegyzést tartalmazza.

A címszó a jelenleg is létező településeknél a jelenlegi településnévnek, a már nem létező településeknél pedig az első névalaknak felel meg. Az azonosító részben a már nem létező települések státusza szintén az első említésnél közölten egyező. Az adatközlő rész a névelőfordulásokat betűhív formában (kivétel a mindig nagy kezdőbetű) időrendben tartalmazza, az egyes névalakok közül mindig csak az első előfordulásút (ettől való eltérés csak abban az esetben van, ha forrás nem tekinthető elsődlegesnek, vagy ha ez a lokalizáció igazolása miatt szükséges).

A névalakok megadásánál alkalmazott jelölések: **vastag dőlt betű** – oklevélben ellenőrzött eredeti írásmód; **normál dőlt betű**

– okmánytárból származó; normál betű – regesztából vett névalak; név₁/név₂/név₃ – azonos forrásban szereplő különböző névalakok; név₁/(név₂) – másik néven (*alio nomine*) is említett település; (név) – a címszó a közölt névelőfordulás része; (?) – olvasati vagy más bizonytalanság.

A névalakot a gondolatjellel hozzákapszolt említés évszáma követi. Az évszám megadásánál alkalmazott jelölések: **ái.** – átírás, **e.** – eredeti, **m.** – másolat, **t. áí.** – tartalmi átírás (fennmaradási forma); **ái. évszám/(évszám)** – átíró/átírt oklevél keltezése (ha az átírás más évben történt); **(évszám₁-évszám₂)** – keltezetlen behatárolt korú oklevél; **évszám₁ (évszám₂)** – bizonytalan keltezés. A források megadása a *Vasi Szemle* szerkesztési gyakorlatának megfelelően lábjegyzetben történt.

Az etimológiai és névszerkezeti elemzés a névtörténet, a névalakok időbeli sorozatának feltárását teszi szükségessé, ennek hiányosságai téves következtetésekre vezethetnek. A névmagyarázatok alapját a névtörténet legkorábbi névalakjai képezik, a későbbi névalakok inkább csak a nyelv és az írásmód változásait („helyesírás”) érintő megállapítások levonására alkalmasak.

Az etimológiai és névszerkezeti elemzés-rész elsődlegesen a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (FNESz.) szerinti megközelítést közli, amennyiben ez az adatközlő rész alapján nem igazolható, akkor a FNESz. szerinti meghatározás, az etimológiai és névszerkezeti elemzés-rész végén lévő bekezdésben kerül ismertetésre. A már nem létező településekre vonatkozó részben értelemszerűen nincs FNESz.-hivatkozás. A névmagyarázatok megadásánál nem a kizárólagosság, hanem a lehetséges névadási indítékok számbavétele az alapul.

Az etimológiai és névszerkezeti elemzés-részben alkalmazott jelölések: [*] – név-

képzés-névváltozás szemléltetése; óm. – ómagyar kor (896 – 1526.); szl. – szláv.

Az azonos helyet jelölő eltérő névadat (*alio nomine*) elemzése az elsődlegesen szereplő névvel azonos szócikkben történik.

A megjegyzés rovat az egyes névalakokra, a névmagyarázatra, valamint a lokalizációra vonatkozó lényegesnek tűnő további megállapításokat tartalmaz.

Szótári rész

Magyargencs 'település az Alsó-Kemeneshát északkeleti oldalán' *Gench/Guench* – 1268³; Genchy – 1324⁴; **Gench** – e.1355⁵; **Gencz** – t. á. 1433/(1290)⁶; **Gench/Gencz** (Felsewgench/Felgencz) – e.1434⁷; **Gench/(Bodahaza)** – e.1471⁸.

Kiss Lajos szerint a helynév a *Guench*⁹,¹⁰ pusztai személynévből keletkezett¹¹ (– formáns nélküli személynévi helynév). Név-tanilag a (*Guen, Gen*)¹² személynévből a magyar -cs helynévképző formánssal képzett [óm. *Gench* < óm.*Gen* + (-cs)] helynév is lehet. Magyar névadású.

Megjegyzés: A település esetén *Guench* névalak csak egy esetben és akkor is a *Gench*-el együtt mutatható ki, általánosan a *Gench* névalak a jellemző.

Bodahaza 'possessio, Gencs másik neve' **Bodahaza** – e.1460¹³; **Bodagencz** – e.1467¹⁴; **Bodagench/(Felgencz)** – e.1486¹⁵; **Bodahazagencz** – e.1489¹⁶.

A *Boda*¹⁷ személynév és a birtokos személyraggal ellátott *haz* 'ház' köznév, mint településnév-formáns összetételével képzett helynév. Magyar névadású.

Ffelseu gench 'possessio, Bodaháza másik neve' **Ffelseu gench** – á.1425¹⁸; **Felsewgench/Felgencz** – e.1434¹⁹; **Fewlgench** – e.1467²⁰; **Felgencz** – e.1480²¹; **Ffelgencz** – e.1480²².

A *ffelseu* 'felső rész' melléknév és a *Gencs* településnév összetételével keletkezett helynév. Magyar névadású.

Eghazas gench 'possessio, valószínűleg Gencs része' **Eghazas gench** – e.1426²³.

Az *eghazas* 'templomos' melléknév és a *Gencs* helynév összetételével keletkezett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: Az előtag birtokosra is utalhat, megkülönböztető jellegű.

Kemeneshőgyész 'település az Alsó-Kemeneshát észak-keleti oldalán' *Holges* (?) – 1277²⁴; *Hőgyész* (?) – 1290²⁵; **Heulgeyz** –

13 DL 61683.

14 DL 61738.

15 DL 61857.

16 DL 61871.

17 Fehértói, 2004. 867. p.

18 DL 61403.

19 DL 12571.

20 DL 61733.

21 DL 45844.

22 DL 61829.

23 DL 61408.

24 Árpád-kori új okmánytár 12. köt. Pest, 1874. 192. p.

25 *Fejér György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis (továbbiakban: Cod. dipl.) Tom. 5., Vol. 3. Budae, 1830. 492. p.

4 Anjou-kori Oklevéltár (továbbiakban: AOkl.) 8. köt., 1324. Szerk. Blazovicz László. Bp.–Szeged, 1993. 216. p.

5 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) 91471. (Megtekintve: 2022. november 12. – december 12.)

6 DL 86321.

7 DL 12571.

8 DL 61791.

9 *Wenzel Gusztáv*: Árpád-kori új okmánytár, (továbbiakban: Árpád-kori új okmánytár) 8. köt., 1261–1272. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1870. 288. p.

10 *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár. 1000–1301. Akadémiai Kiadó. Bp., 2004. (továbbiakban: Fehértói, 2004.). 876. p.

11 *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. (továbbiakban: FNEsz., 1988.) 2. köt. Bp., 1988. 69. p.

12 Fehértói, 2004. 882. p.

e.1341²⁶; *Heulgeuz* –1345²⁷; *Heulgeuz* – e.1351²⁸; *Heulges* –e.1384²⁹; *Hyulgyz/Hyulgyz* –t. á.1408/(1290)³⁰; *Helgiz* –1414³¹; *Helgyz* –1414³²; *Helgyz* –e.1422³³; *Helges/Hywlgyz/Hyulgez* –t. á.1433/(1290)³⁴; *Hewlgjz* –e.1453³⁵; *Hewlgez* – e.1480³⁶; *Howlgeez* – e.1502³⁷.

Az FNESz. szerint a *helynév* a királyi szolgálatban lévő hermelinvaszok települését jelöli „Vö. m. R. *hölgy* ’hermelin’”³⁸ A *Holges*, *Helges* névalakokat tekintve névtanilag a „*hölgy* ’hermelin’” köznévből az -s ellátottságot kifejező helynévképző formánssal képzett helynév is lehet, nem zárható ki az sem, hogy a *Helg*³⁹ személynév -s kicsinyítő képzős származékából keletkezett személynévi áttétellel. Magyar névadású.

Megjegyzés: Királynői birtokként is szerepel, de mint hermelinvaszok települése közvetlenül nem igazolható („*hölgyész*” szolgálatnokéknak a 11–13. századi oklevelekben nincs nyoma). Az 1277. évi adat nem biztos, hogy a Vas megyei Hőgyészre vonatkozik.

Kemenesmagasi ’település az Alsó-Kemeneshát keleti oldalán’ *Mogas* –1036⁴⁰ (?)⁴¹; *Mogos* –1086⁴²; *Mogassi* –1353⁴³; **Magas** – e.1359⁴⁴; *Magasy* –1399⁴⁵; **Maghasi** – m.1521⁴⁶.

Feltételezhetően a (*Mogus*, *Magus*)⁴⁷ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév, később az -i helynévképzővel („*nomen possessi* képző”) egészült ki. Magyar névadású.

Az FNESz. szerint a helynév a magyar *magas* ’nagyobb talaj-kiemelkedés’ főnévnek az -i képzős származéka. Közlése szerint a községtől keletre emelkedik a 146 m-es Magasi.⁴⁸

Megjegyzés: A harmadik katonai felmérés térképe szerint a településtől közel azonos távolságra északnyugatra egy másik kiemelkedés is található, ez a 166 m-es Kemenek. A két oronima ómagyar forrásban nem mutatható ki, a településnév korai előfordulása miatt a térszínformából történő származtatás nem zárható ki.

Vönöck ’település az Alsó-Kemeneshát keleti oldalán’ *Vonocz* –1265⁴⁹; *Venyzk* –1303⁵⁰; *Viniczk* –1308⁵¹; *Wenysk* –1325⁵²; *Wenyzk* –

26 DL 40851.

27 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 83. p.

28 DL 86152.

29 DL 86203.

30 DL 86241.

31 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 200. p.

32 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 294. p.

33 DL 68341.

34 DL 86321.

35 DL 86383.

36 DL 61830.

37 DL 61939.

38 FNESz., 1988. 1. köt. 711. p.

39 Fehértói, 2004. 875. p.

40 Árpádkori új okmánytár, 6. köt. Pest, 1867. 37. p.

41 Szent István bakonybéli (hamis besorolású) alapítólevelének keltezése 1037. évi, többszörös átiratban maradt fenn 1330-ból.

42 Árpádkori új okmánytár, 1. köt. Pest, 1860. 34, 37. p.

43 Hazai okmánytár, 4. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1867. 179. p.

44 DL 68236.

45 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 257. p.

46 DL 65607.

47 Fehértói, 2004. 889, 888. p.

48 FNESz., 1988. 1. köt. 711. p.

49 Cod. dipl., Tom. 4., Vol. 3. Budae, 1829. 302. p.

50 Hazai okmánytár, 4. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1867. 104. p.

51 AOKl. 2. köt., 1306–1310. Szerk. Kristó Gyula. Bp. – Szeged, 1992. 234. p.

52 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 80. p.

1331⁵³ *Wynichk* –1331⁵⁴; *Venizk* –e.1429⁵⁵; *Venezk* –e.1437⁵⁶; *Wenyzk* –e.1453⁵⁷; *Weneczk* –e.1501⁵⁸; *Wenicz* –e.1506⁵⁹; *Veneczk* –m.1521⁶⁰.

Feltételezhetően a (*Vonuz*, *Voniz*, *Veniz*)⁶¹ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév. Valószínűleg magyar névadású.

Az FNESz. szerint a magyar régi nyelvi *venic* 'szilfa' főnévnek lehet a származéka, szláv eredeztetését („szb.-hv. *Vinicka*”) kevésbé tartja meggyőzőnek.⁶²

Megjegyzés: A mezei szil (*Ulmus minor*) jellemzően folyóvölgyekben, vizes tápanyagban gazdag talajokon él. Az Alsó-Kemeneshát jellegzetes vegetációtípusát a száraz és fűszáraz lombdők képviselik, népi tájnéve (Cser) alapján régi erdői cseres-tölgyesek lehettek.

Kemenesszentmárton 'település az Alsó-Kemeneshát dél-keleti oldalán' *sancto Martino* –1325⁶³; S. Martinus –1325⁶⁴; *Sancti Martini* –e.1364⁶⁵; *Zenthmarton* –e.1377⁶⁶; *Zentmarthon* –e.1438^{67–68}; *Zenthmorton* –1439⁶⁹.

53 Nagy Imre: Anjoukori okmánytár (továbbiakban: Anjoukori okmánytár) 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 549. p.

54 Anjoukori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

55 DL 68349.

56 DL 86346.

57 DL 86381.

58 DL 46551.

59 DL 86431.

60 DL 65607.

61 Fehértói, 2004. 894. p.

62 FNESz., 1988. 2. köt. 777. 778. p.

63 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 80. p.

64 AOKl. 9. köt., 1325. Szerk. Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1997. 152. p.

65 DL 86281.

66 DL 49745.

67 DL 66631.

68 DL 43886.

69 Hazai okmánytár, 4. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1867. 325. p.

Patrociniumi helynév. Az FNESz. szerint a Szentmárton helynév a falu templomának a védőszentjére utal.⁷⁰ Magyar névadású.

Kemenessömjén 'település az Alsó-Kemeneshát dél-keleti oldalán' *Symien* –1325⁷¹; *Semyen* –1331⁷²; *Symyen*/*Semyen* –1346⁷³; *Symjen* –e.1346⁷⁴; *Semyen* –e.1346⁷⁵; *Semien* –e.1359⁷⁶; *Symyen* –ái.1425/(1424)⁷⁷; *Semjen* –e.1431⁷⁸.

Az FNESz. szerint a helynév pusztai személynévből keletkezett⁷⁹. A névadás alapjául figyelembe vehető személynévek: *Symien* –1211⁸⁰; (*Semien*, *Simien*)⁸¹, a névadás alapja nemzetségnév is lehet: *de genere Semyen* –1292⁸²; (*Semien*)⁸³. Magyar névadású.

Kemenesmihályfa 'település az Alsó-Kemeneshát dél-keleti oldalán' *Myhaly* –1331⁸⁴; *Myhalfalva* –1409⁸⁵; *Myhalfalua* –1418⁸⁶; *Myhalfalwa* –e.1421⁸⁷; *Mihalfalua* –e.1422⁸⁸; *Myhalfolua* –e.1430⁸⁹, –e.1432⁹⁰;

70 FNESz., 1988. 1. köt. 711. p.

71 AOKl. 9. köt., 1325. Szerk. Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1997. 152. p.

72 Anjoukori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

73 AOKl. 30. köt., 1346. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2014. 91. p.

74 DL 86145.

75 DL 41023.

76 DL 41392.

77 DL 106956.

78 DL 43886.

79 FNESz., 1988. 1. köt. Bp., 1988. 711. p.

80 Árpádkori új okmánytár, 1. köt. Pest, 1860. 121. p.

81 Fehértói, 2004. 882. p.

82 Cod. dipl., Tom. 7., Vol. 2. Budae, 1832. 170. p.

83 Fehértói, 2004. 863. p.

84 Anjoukori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Budapest, 1881. 548. p.

85 Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. (továbbiakban: Sopron vm.-i Oklevéltár) 1. köt., 1156–1411. Sopron, 1889. 604. p.

86 Cod. dipl., Tom. 10., Vol. 6. Budae, 1844. 160. p.

87 DL 86283.

88 DL 86289.

89 DL 92792.

90 DL 43929.

Myhalfalua – e.1431⁹¹; **Mjhalfalua/(Ool)** – á.1436/(1272)⁹²; **Mihalfalwa** – e.1438⁹³; **Myhalfolua** – e.1439⁹⁴; **Mihalfolwa** – e.1453⁹⁵; **Myhalfalwa** – e.1463⁹⁶.

Feltételezhetően a *Mihal*⁹⁷ személynévből az -i helynévképzővel („*nomen possessi* képző”) képzett helynév, később a birtokos személyraggal ellátott *falu* köznévvvel mint településnév-formánssal egészült ki. Magyar névadású.

Az FNEsz. szerint a *Mihály* személynévnek „[1138/1329: *Mihal*: MNy. 32: 132]” és a birtokos személyraggal ellátott *falu* főnévnek az összetétele.⁹⁸

Megjegyzés: A régebbi *Ool* birtok területén, a néhai *Jacobi* és *Osl Michel* nevű familiárisa telepítette meg,⁹⁹ egy két évvel későbbi oklevél szerint viszont: *Ol* és *Chep*, *Mihalfalwa* birtokon belül van.¹⁰⁰ Mivel *Osl* Jakab 1250–1294 között adatolható, ezért a település alapítása a 13. század második felében történt.

Tokorcs ’település az Alsó-Kemeneshát déli oldalán’ **Tucurch** – e.1237¹⁰¹; **Thukurch** – 1272¹⁰²; **Tukurchy** – (1272–1290)¹⁰³; **Tokorch** – e.1359;¹⁰⁴ **Tokorch** – 1374¹⁰⁵; **Tokorch** –

e.1422¹⁰⁶; **Thokorch** – 1426¹⁰⁷; **Thokorch** – e.1437¹⁰⁸; **Thokorchy** – e.1438¹⁰⁹; **Thokorc** – á.1463¹¹⁰.

Feltételezhetően a (*Tocorou*, *Thocorou*)¹¹¹ személynévből a -cs helynévképző formánssal [*Tocorch* (*Tucurch*) < óm. *Tocorouch* (*Tucurouch*) < óm. *Tocorou* (*Tucurou*) + (-cs)] képzett helynév. Valószínűleg magyar névadású.

Az FNEsz. szerint bizonytalan eredetű, talán a személynévként is használatos török (’kilenc’) számnév a magyarban a -cs képzővel egészülhetett ki.¹¹²

Nagysimonyi ’település az Alsó-Kemeneshát déli oldalán’ **Symun** – 1237¹¹³; **Simon** – 1237¹¹⁴; **Symon** – 1268¹¹⁵; **Simun** – (1290–1300)¹¹⁶; **Symony** – 1348¹¹⁷; **Symon** – e.1360¹¹⁸; **Symony** – á.1422/(1268)¹¹⁹; **Sjmonj** – e.1433^{120,121}; **Symone** – 1439¹²².

A (*Simun*, *Simon*)¹²³, *Symon*¹²⁴ személynévből keletkezett formáns nélküli helynév,

91 DL 43886.

92 DL 86345.

93 DL 66631.

94 DL 38642.

95 DL 86381.

96 DL 86394.

97 Fehértói, 2004. 880. p.

98 FNEsz., 1988. 1. köt. Bp., 1988. 711. p.

99 DL 86345.

100 DL 66631.

101 DL 40012.

102 *Kubinyi Ferenc*: Árpádkori oklevelek 1095–1301 (továbbiakban: Árpádkori oklevelek, 1867.). Pest, 1867. 84. p.

103 Hazai okmánytár, 6. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp., 1876. 352. p.

104 DL 68236.

105 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 195. p.

106 DL 68339.

107 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1866. 349. p.

108 DL 68362.

109 DL 66631.

110 DL 68413.

111 Fehértói, 2004. 894. p.

112 FNEsz., 1988. 2. köt. Bp., 1988. 660. p.

113 *Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula*: Hazai oklevéltár 1234–1536 (továbbiakban: Hazai oklevéltár, 1879.). Budapest, 1879. 5. p.

114 Árpádkori új okmánytár, 2. köt. Pest, 1861. 73. p.

115 Hazai okmánytár, 7. köt. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső Bp., 1880. 113. p.

116 Hazai oklevéltár, 1879. 177. p.

117 AOKl. 32. köt., 1348. Szerk. Sebők Ferenc. Bp.–Szeged, 2015. 210. p.

118 DL 68238.

119 DL 43531.

120 DL 86322.

121 DL 43886.

122 Hazai okmánytár, 4. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1867. 325. p.

123 Fehértói, 2004. 883. p.

124 Árpádkori új okmánytár, 1. köt. Pest, 1860. 112. p.

később az -i helynévképzővel („*nomen possessi* képző”) egészült ki. Magyar névadású.

Az FNEsz. szerint a helynév a magyar *Simon* „[1138/1329: *Simun*: MNy. 32: 132]” személynéből keletkezett birtoklást kifejező -i képzővel.

Sitke ’település az Alsó-Kemeneshát délnyugati oldalán’ *Sitka* –e.1251¹²⁵; *Sytke* –1271¹²⁶; *Sithke* –1323¹²⁷; *Chytke* –1323¹²⁸; *Sythke* –1331¹²⁹; *Sythke* –e.1337¹³⁰; *Sytke* –e.1349¹³¹; *Chithke* –e.1384¹³²; *Sithke* –ái.1425/(1424)¹³³; *Sjthke* –e.1437¹³⁴.

Az FNEsz. szerint pusztaszemélynéből alakult, az alapjául szolgáló név („*cseh Šitka szn.*”) szláv eredetű.¹³⁵ Későbbi névalakjait tekintve a (*Chithe*, *Chitkou*)¹³⁶ Árpád-kori személynévekből is alakulhatott, elvileg a *Chit*¹³⁷ Árpád-kori személynév -ke kicsinyítő képzős származékából is keletkezhetett személynévi áttétellel. Magyar névadású.

Megjegyzés: A „*Sitka*” betűhív kezdeti névalak az ómagyar hazai forrásokban csak egy esetben mutatható ki, személynévként is csak egy esetben adatolható: *Sytka* –e.1440¹³⁸ troppai birtokos. Rokonnevű településének tekinthető: *Chythke* –e.1360,¹³⁹

valamint a *Sythk/Sitk* pusztája Baranya és Somogy megye határán.

Kanatha ’possessio az Alsó-Kemeneshát délnyugati oldalán’ *Kanatha/Konetha* –1257¹⁴⁰; *Kanatha* –1387¹⁴¹; **Kanatha** –t. áí.1407/(1257)¹⁴²; **Kanotha** –e.1431¹⁴³.

Tisztázatlan etimológiájú településnév.

Megjegyzés: Valószínűleg személynéből keletkezett formáns nélküli helynév. Árpád-kori személynévként azonban csak a (*Cana*, *Kana*)¹⁴⁴ mutatható ki. A településnév a történelmi Magyarországon máshol (*Kanata* –1356¹⁴⁵ [Kalatince]) is beazonosítható.

Helyét a jelenlegi Kanotapusztával azonosíthatjuk.

Ostffyasszonyfa ’település az Alsó-Kemeneshát nyugati peremén’ *Azzonfalua* –1257¹⁴⁶; **Assunfolwa** –e.1346¹⁴⁷; **Azzunfalua** –e.1346¹⁴⁸; **Azunfolua** –e.1359¹⁴⁹; *Azzunfalva* –1364¹⁵⁰; **Azzonfolua** –e.1366¹⁵¹; **Azonfalua** –e.1367¹⁵²; **Azzonfalua** –ái.1379¹⁵³; *Azzonfalva* –1379¹⁵⁴; **Azzunfalva** –e.1384¹⁵⁵;

140 Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár (továbbiakban: Zala vm.-i Oklevéltár) 1. köt., 1024–1363. Bp., 1886. 33. 34. p.

141 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 151. p.

142 DL 42919.

143 DL 86313.

144 Fehértói, 2004. 869. p.

145 AOkl. 15. köt. 1356. Szerk. Rábai Krisztina. Bp.–Szeged, 2014. 178. 204. p.

146 Zala vm.-i Oklevéltár, 1. köt., 1024–1363. Bp., 1886. 33. p.

147 DL 86145.

148 DL 41023.

149 DL 41392.

150 Cod. dipl., Tom. 9., Vol. 7. Buda, 1842. 526. p.

151 DL 86175.

152 DL 41697.

153 DL 86190.

154 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 136. p.

155 DL 86200.

125 DL 40029.

126 Hazai oklevéltár, 1879. 60. p.

127 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 118. p.

128 AOkl. 7. köt. 1323. Szerk. Blazovics László – Gécz Lajos. Bp.–Szeged, 1991. 56. 312. p.

129 Anjoukori okmánytár, 2. köt., 1322–1332. Bp., 1881. 548. p.

130 DL 86346.

131 DL 68223.

132 DL 66192.

133 DL 101956.

134 DL 68362.

135 FNEsz., 1988. 2. köt. Bp., 1988. 478. p.

136 Fehértói, 2004. 874. 893. p.

137 Fehértói, 2004. 892. p.

138 DL 239765.

139 DL 64170.

Azzonfalua – t. á. 1407/(1257)¹⁵⁶; **Azonfalwa** – á. 1408/(1290)¹⁵⁷; **Azzonfalwa** – e. 1421¹⁵⁸; **Azzonfalua** – e. 1422¹⁵⁹; **Azzonfalva** – e. 1431¹⁶⁰.

Az *azzon* 'férjes nő' köznévként és a birtokos személyraggal ellátott *falu* köznévként mint településnév-formánsnak az összetételével képzett helynév. Magyar névadású.

Az FNESz. szerint az *Asszonyfalva* helynévként 'királyné falva' az értelme.¹⁶¹

Megjegyzés: Az *asszony* előtag 'úrnő' jelentése is feltételezhető.

Csőnge 'település az Alsó-Kemeneshát nyugati peremén' *Chenge* –1409¹⁶²; *Chenge* – e. 1421¹⁶³; **Chenge/(Chep)** – t. á. 1437/(1275)¹⁶⁴; **Chenge/(Seegh)** – e. 1438¹⁶⁵; **Chenghe** – m. 1463¹⁶⁶.

Az FNESz. szerint pusztá személynévből (*Michaele Buhtus filio Chenge* –1302¹⁶⁷) keletkezett, de felvetődhet, hogy a helység-név előzménye víznév volt.¹⁶⁸ Névtanilag az Árpád-kori *Cheng*¹⁶⁹ személynévből az -*é* birtokjellel („*nomen possessi* képző”) képzett helynév is lehet. Magyar névadású.

Megjegyzés: A régebbi „Chep földnek” felel meg.¹⁷⁰ A település környezetében a *Chenge* („Csongova”) mint hidroníma nem mutatható ki.

Seegh 'possessio, Csőnge másik neve'.

Feltételezhetően személynévből (–*Seeg*¹⁷¹) keletkezett formáns nélküli helynév. Magyar névadású. Megjegyzés: Máshol (pl.: *villam Seeg* –1271¹⁷²) ezen eredeti névalakban is kimutatható.

Kenyeri 'település az Alsó-Kemeneshát nyugati peremén' Kugery –1330¹⁷³; **Kegery** – e. 1459¹⁷⁴.

Feltételezhetően a (*Chuger, Chuguer*)¹⁷⁵ személynévből az -*é*/-i birtokjellel („*nomen possessi* képző”) képzett helynév. Valószínűleg magyar névadású.

Az FNESz. szerint a személynévként („*Kenyr*”) is alkalmazott magyar *kenyér* főnévből képződhetett, a régi nyelvi *Kegyeri* alakváltozat gy-je *ny* > *gy* változással magyarázható.¹⁷⁶

Megjegyzés: A településnév első előfordulásának a Veszprém megyei *Qugere/Quyere* –1210,¹⁷⁷ később *Kugere*,¹⁷⁸ *Kwger* (?), *Kegyery* (?), Kenyeri pusztá tekinthető.¹⁷⁹ A *Kwger*, *Kegyery* névalak a középkori levéltári adatbázis alapján nem igazolható.

Kechked 'possessio az Alsó-Kemeneshát nyugati peremén, ma: Kenyeri része' *Kechked* –1325¹⁸⁰; *Kechked* –1433¹⁸¹; **Kechked** – e. 1449¹⁸²; **Keczked** – e. 1464¹⁸³.

156 DL 42919.

157 DL 86241.

158 DL 86283.

159 DL 86289.

160 DL 86313.

161 FNESz., 1988. 1. köt. Bp., 1988. 548. p.

162 Sopron vm.-i Oklevéltár, 1. köt., 1156–1411. Sopron, 1889. 604. p.

163 DL 86283.

164 DL 86345.

165 DL 66631.

166 DL 86393.

167 Anjoukori okmánytár, 1. köt., 1301–1321. Bp., 1878. 24. p.

168 FNESz., 1988. 1. köt. Bp., 1988. 344. p.

169 Fehértói, 2004. 875. p.

170 DL 86345.

171 Fehértói, 2004. 875. p.

172 Cod. dipl., Tom. 5., Vol. 1. Budae, 1829. 114. p.

173 AOKl. 14. köt., 1330. Szerk. Almási Tibor – Kófalvi Tamás. Bp.–Szeged, 2004. 274. p.

174 DL 94204.

175 Fehértói, 2004. 885. p.

176 FNESz., 1988. 1. köt. Bp., 1988. 715. p.

177 Árpádokori oklevelek, 1867. 6. p.

178 Árpádokori új okmánytár, 2. köt. Pest, 1881. 10. p.

179 *Kniezsa István*: Kudzsir. = Magyar Nyelv, 1946. 1–5. sz. 66. p.

180 AOKl. 9. köt., 1325. Szerk. Géczi Lajos. Bp.–Szeged, 1997. 177. p.

181 Hazai okmánytár, 3. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghegy Dezső. Győr, 1866. 367. p.

182 DL 86374.

183 DL 45107.

Feltételezhetően a *kechke*¹⁸⁴ állatnévből a -d helynévképző formánssal képzett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: A -d képző esetünkben valószínűleg ellátottságot fejez ki.

Mikulosfalua 'possessio az Alsó-Kemeneshát észak-nyugati peremén, ma: Pápoc része' *Mikulosfalua/Miklosfalua* –1327¹⁸⁵; *Myklosfalua* –1327¹⁸⁶; *Miklosfalva/Mýklousfalva/Miklousfalva* –1362¹⁸⁷; **Mýklousfalua/Miclosfalua** –t. á. 1362/(1361)¹⁸⁸; **Mykulosfalua** –á. 1371/(1327)¹⁸⁹; *Zenth Miklosfalua* –1371¹⁹⁰; *Zenthmýklos/Zenthmyklosfalwa* –á. 1455/(1371)¹⁹¹.

A *Miklos*¹⁹² személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falua* köznévként mint településnév-formánsnak az összetételével képzett helynév, később patrociniumi helynévvé alakult.

Myklosffalwafwde 'praedium, Mikulosfalua része' *Myklosffalwafwde* –á. 1455/(1371)¹⁹³.

A *Myklosffalwa* településnév és a *fwd* 'föld' köznév összetételéből, az -é birtokjellel ('nomen possessi képző') képzett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: *Myklosffalwafwde* (*prae-dium*), *Zenthmýklos*-hoz (*possessio*) tartozó malomhelyes településrész lehetett, a földet utótag valószínűleg használói funkciót fejez ki.

Pápoc 'település az Alsó-Kemeneshát észak-nyugati peremén' *Papuch* –1234¹⁹⁴, **Papuch** –e. 1365¹⁹⁵; **Papoch** –e. 1387¹⁹⁶; **Papucz** –e. 1435¹⁹⁷; **Papocz** –e. 1466¹⁹⁸.

Feltételezhetően a *Popu*¹⁹⁹ (*Papu*) személynévből a -cs helynévképző formánssal [óm. *Papocz* (*Papucz*) < óm. *Papoch* < óm. *Papuch* (*Popouch*, *Popwch*) < óm. *Papu* (*Popu*) + (-cs)] képzett helynév. Valószínűleg magyar névadású. A *Popouch*, *Popwch* névalak a rokonnevű településeinél kimutatott, ellenőrzött írásmódú névelőfordulásoknak felel meg.²⁰⁰

Az FNSz. szerint „Szláv eredetű” („vö.: szb.-hv. *Pòpōvci* [többes sz.] hn. (HASz. 10:810); szln. *Popovci* [többes sz.] hn. (Im-Mesta. 345); cseh *Popovec* hn. (Profous 3: 435), *Popovice* [többes sz.] hn. (Profous 3: 436)), „Mindezek tövében a szláv *popъ* 'pap' van.”²⁰¹

Megjegyzés: Az FNSz. szerinti névmagyarozattal kapcsolatban két probléma is felvethető, mégpedig a köznévre visszavezetett származtatás, valamint a *Popovbci* kezdeti névalak hazai forrásokban való meglétének a hiánya.

Az új kutatási adatok személynévi származtatásra utalnak, Sebestyén Zsolt sze-

184 Szamota István: A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből (továbbiakban: Schlägli magyar szójegyzék). Bp., 1894. 64. p.

185 Hazai okmánytár, 1. köt. Győr, 1865. 146., 147. p.

186 Cod. dipl., Tom. 9., Vol. 3. Buda, 1834. 176. p.

187 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 240., 242. p.

188 DL 278156.

189 DL 278138.

190 Cod. dipl., Tom. 9., Vol. 4. Buda, 1834. 558. p.

191 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 323., 324., 326. p.

192 Fehértói, 2004. 887. p.

193 Hazai okmánytár, 2. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 323., 324., 326. p.

194 Árpád-kori új okmánytár, 6. köt. Pest, 1867. 556. p.

195 DL 41612.

196 DL 87567.

197 DL 44021.

198 DL 65553.

199 Fehértói, 2004. 894. p.

200 Csiszár Zoltán: Néhány pontosítás és kiegészítés a Papuch típusú helynevekhez. Pápocok és Pápolcok. = Vasi Szemle, 2021. 3. sz. 294–295. p.

201 FNSz., 1988. 2. köt. 317. p.

rint²⁰² a szl. *-ovъci* helynévalkotó formáns-sal képzett helynevek személynévi eredetűek, hasonló álláspont olvasható ki Kenyhercz Róbert tanulmányából²⁰³ is, így a pap köznévhöz kapcsolt jelentés valószínűleg téves.

Mivel azonban a *Pop*²⁰⁴ személynév az Árpád-korban használt név volt, ebből a szl. *-ovъci* helynévalkotó formáns magyar (-óc) megfelelőjével [*Papóc* < óm. *Papocz* (*Papucz*) < óm. *Papoch* < óm. *Papuch* < szl. *Popovъci* < *Pop* + (-*ovъci*)] a helynév származtatása, eltekintve a fenti problémától – forrással nem igazolható betűhív kezdeti névalak – elvileg lehetséges.

A köztudatba beépült 'papos' jelentéssel szemben két szemléletes példa is felhozható. A Gömör megyei *Papuch* –1350 (– kifejezetten szláv behatású terület) autentikusnak tekinthető jelenlegi neve: Pápocs, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Papos ómagyar névalakjai: *Papus* –1320²⁰⁵, *Popus* –1341²⁰⁶.

Ekl 'villa az Alsó-Kemeneshát észak-nyugati oldalán' *Elk* –1325²⁰⁷; **Ekl** –e.1349²⁰⁸; **Eckl** –e.1367²⁰⁹; **Elk** –ái.1371/(1327)²¹⁰; **Ekel** –e.1387²¹¹.

202 Sebestyén Zsolt: Korszerű tudomány – Korszerű közoktatás. Szláv helynévképzők kárpátaljai helységnevekben. Szerk. Pethő József – Karádi Zsolt. Nyíregyháza, 2015. 75–89. p.

203 Kenyhercz Róbert: A szláv helynévformánsok kölcsönzéséről (az -óc végű helynevek a magyarban). = Nyelvtudományi közlemények, 2014. 110. köt. 205–227. p.

204 Fehértói, 2004. 884. p.

205 Anjoukori okmánytár, 1. köt., 1301–1321. Bp., 1878. 566. p.

206 Anjoukori okmánytár, 4. köt., 1340–1346. Bp., 1884. 76. p.

207 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 138. p.

208 DL 30651.

209 DL 5622.

210 DL 278138.

211 DL 87567.

Az *Elk*²¹², *Ecl* (*Eel filius Scema*) –1219²¹³ személynévek valamelyikéből vagy az *Ecl*²¹⁴ nemzetségnévből keletkezett formáns nélküli helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: A kezdeti alak nem tekinthető egyértelműen hibás olvasatnak, bár női névként azonosított, *Elk* nevű település máshol mégis kimutatható.

Ekl helye az első katonai felmérés térképének „*Eköly Maÿer hof*” felirata alapján pontosan beazonosítható, a 19. században Csonkásnak, majd Pinkócznak nevezett település helyén lehetett.

Kemenesszentpéter 'település az Alsó-Kemeneshát északi oldalán' *Zenthreturfalva* –1423²¹⁵; *Zenthpether* –e.1467²¹⁶.

A patrocínium (védőszent) nevének²¹⁷ és a birtokos személynéggel ellátott *falv* 'falu' köznévként mint településnév-formánsnak az összetételével képzett helynév. Magyar névadású.

Megjegyzés: A település egyetlen okmánytári előfordulása valószínűleg hibás olvasatú (*r* → *p*). Árpád-kori előfordulásának hiánya a késői telepítése miatt lehet, névadásakor már templomos hely.

Egyházaskesző 'település az Alsó-Kemeneshát észak-keleti oldalán' *Keszwy* –1251²¹⁸; *Symonkezew* –e.1361²¹⁹; *Eghazaskezy* –1398²²⁰; *Kezw* –e.1469²²¹; *Kezew* –ái.1469/(1469)²²².

212 Fehértói, 2004. 865. p.

213 Kandra Kabos: A Várad regestrum. Bp., 1898. 124, 125. p.

214 Fehértói, 2004. 863. p.

215 Cod. dipl., Tom. 10., Vol. 6. Budae, 1844. 601. p.

216 DL 61733.

217 FNEsz., 1988. 1. köt. 711, 712. p.

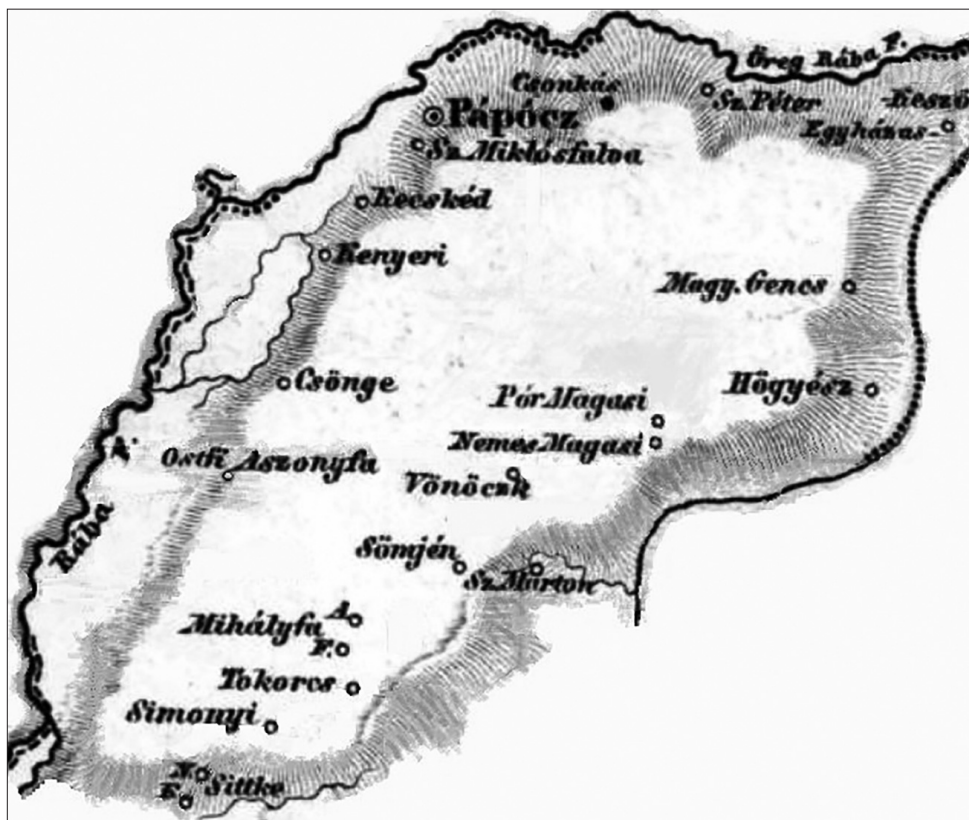
218 Cod. dipl., Tom. 4., Vol. 2. Budae, 1829. 88. p.

219 DL 5037.

220 Hazai okmánytár, 1. köt. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, 1865. 292. p.

221 DL 90402.

222 DL 90403.

1833–1838. évi térkép editált részlete

Az eredeti elérhetősége: <http://geoportost.ios-regensburg.de/viewer/BV043567759>

(Megtekintve: 2023. január 4.)

Feltételezhetően törzsnévből – Keszwy, ~ Keszi (Κασί) 'rész, maradvány' – keletkezett formáns nélküli helynév. Később a Symon személyneves előtaggal egészült ki, majd ez az eghazas 'egyházas' -ra cserélődött. Nem zárható ki személynévi (– Kesseu) származtatása sem.²²³ Magyar névadású.

Az FNESz. szerint az ómagyar Keszi törzsnévből keletkezett, a törzsbeli települését jelöli, az Egyházas- előtagnak 'templommal rendelkező' az értelme.²²⁴

Megjegyzés: A birtokosra is utaló Symon és eghazas előtag megkülönböztető jellegű, a település szomszédját az 1361. évi oklevél Wariabagyakezew-ként írja.

²²³ Kristó Gyula: Szempontok a korai helyneveink történeti tipológiájához (továbbiakban: Kristó Gy.). Szeged, 1976. 41. p.

²²⁴ FNESz., 1988. 1. köt. 411. p.

SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT

A vépi volt úrbéres közbirtokosság erdőgazdálkodása

„Ne feledjük, hogy az erdőpusztítással egy évszázadosan gyarapodott nagy és olyan nemzeti vagyont semmisítünk meg, amelyet nem mi, hanem elődeink gyűjtöttek, amelynek mi csak hasznaira és jótéteményeire vagyunk illetékesek, s amelyet lehetőleg gyarapítva, de semmi esetre ki nem kezdve, utódainknak biztosítani kötelesek vagyunk.”
(Kaán Károly)

Bevezetés

Bár a trianoni békediktátumot megelőzően, az ország összes erdőterületének mindössze 15%-a (1,1 millió hektár) terült el Magyarország jelenlegi határain belül¹, az ország erdősült területein az erdő művelése és használata a paraszti gazdaság, életforma szerves részét képezte.² Az erdő a tűzifa és a fában gazdag területeken az épületfa mellett az erdei mellékhaszonvételek sorát adta az arra jogosultaknak.³ Ilyen mellékhaszonvételek voltak a gyűjtögetés, a külön engedélyhez kötött alomszedés és fű-

kaszálás,⁴ a szigorú szabályok szerinti legeltetés, a makkoltatás és a mezőgazdasági köztes használat.⁵

A magyar paraszti erdőhasználat néprajzi szempontú bemutatásával Petercsák Tivadar életművéből ismerkedhetünk meg. Egész Magyarországra jellemző adatokat közöl A magyar népi erdőbirtoklás főbb típusai a jobbágyfelszabadítás után című munkájában.⁶ Emellett részletesen foglalkozik Észak-Magyarország paraszti erdőgazdálkodásával.⁷ Erdészeti, erdészettörténeti szempontból közelítik meg a paraszti erdőhasználat kérdéskörét Oroszi Sándor írásai. Ezek elsősorban Észak-Magyarország és a történelmi Magyarország erdőiben gazdag vidékeivel (Erdély és a Felvidék) foglalkoznak.⁸ Hollwentz Ödön közöl adatokat Baranya megye közös gazdálko-

1 Magyarország a XX. században. II. Kötet: Erdészet. Hungarológiai Alapkönyvtár. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000.

(<https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/334.html> Utolsó letöltés: 2021. 04. 05.)

2 Petercsák Tivadar: A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon = Agria XIX.. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis, Eger, 1982–1983. pp. 375–392. (Továbbiakban: Petercsák 1983.)

3 Petercsák 1983.

4 Magyar Nemzeti levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye Erdőgazdasági Üzemterve (továbbiakban Vvm. Erd. Üt.) Vép, Vép község volt úrbéres erdejének üzemátvizsgálási munkálata, 1919. Később részletesen említem.

5 Petercsák Tivadar (2007): A közbirtokosság = Ethnografia (118), pp. 357–371. MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép, 1929. évi üzemátvizsgálási munka jegyzőkönyve.

6 Petercsák Tivadar: A magyar népi erdőbirtoklás főbb típusa a jobbágyfelszabadítás után = Ethnografia (108), pp. 211–224., 1997.

7 Petercsák (1983).

8 Oroszi, Sándor: Törédek az erdőbirtokossági társulatok történetéből = Erdészettörténeti közlemények 2. pp. 50–64, Budapest, 1991. Oroszi, S.: Az erdélyi közösségi erdők története = Erdészettörténeti Közlemények 66., Budapest, 2004, p. 248.

dású erdeiről.⁹ Annak ellenére, hogy megyénk az országos átlagnál nagyobb mértékben erdősült megyék közé tartozik (2017-ben a megye erdősültsége 28,2% volt, míg az országos átlag 20,9%),¹⁰ Vas vármegye paraszti erdőgazdálkodásáról nem rendelkezünk közölt adatokkal.

A vizsgált időszakban, az erdő használatát az erdők védelme érdekében, szigorú törvényi előírások szabályozták.¹¹ Az ezek nyomán létrejövő helyi gazdasági közösségek történetének vizsgálatával a 19. század végi, 20. század eleji falusi közösségek életét is megismerhetjük. Aki erdőt ültet, a jövőről gondoskodik: a vizsgált időszak végén felújított állományok ma is virulnak. Az erdő és talaja napjainkban is magán viseli a letűnt időszak gazdálkodásának nyomait. Korunk gyorsan változó természeti körülményei között az erdők védelme egyre fontosabb feladatunk. Erdeink múltjának megismerése ebben is segítségünkre lehet.

Jelen tanulmány célja Vép község volt úrbéres erdejének, illetve az erdő használatára jogosultak erdőgazdálkodási tevékenységének bemutatása, a jobbágyfelszabadítástól az erdőbirtokossági társulat megszűnéséig.

Az 1848–1960 közötti paraszti erdőgazdálkodás jogi hátterének összefoglalása

1848-ban, az úrbéresség megszűnésével a jobbágyok lehetőséget kaptak az általuk használt földterület tulajdonjogának megszerzésére. Az erdőhasználat gyakran továbbra is a földesúr erdejében folyt, a helyzetet csak az 1853. évi úrbéri pátenis, illetve az 1871. évi LIII. törvénycikk V. fejezete rendezte.¹² 2–8 magyar hold erdőterület jutott egy egész telekre, mely 16 holdig emelhető volt, amennyiben a volt jobbágyok fakeskedelemmel, szénégetéssel vagy más, rendkívüli erdei haszonvételrel foglalkoztak.¹³ Az így kihalított erdőterület a volt úrbéresek osztatlan, közös tulajdonába került. A gazdálkodást a hatóságok ellenőrzése mellett folytathatták.¹⁴ Az arányosítás során minden volt úrbéres részére megállapították az őt megillető tulajdonhányadot.¹⁵ A megállapított erdőilletőség telekkönyvileg is a volt úrbéres gazdák tulajdonába került.¹⁶

Az ezután következett két évtizedben a korábbi évszázadokban féltve óvott magyar erdők pusztítása kezdődött meg: a földesurak a kitermelt faanyag értékesítésével próbálták fedezni a kieső jövedelmet, a volt úrbéres gazdák pedig favágással és erdei

9 Hollwenz Ödön: A közös gazdálkodású erdők története, különös tekintettel Baranya megye erdőbirtokosságaira = Erdészettörténeti Közlemények 11–12, Budapest, 1978, pp. 005–048.

10 Központi Statisztikai Hivatal, https://www.ksh.hu/stadat_files/kor/hu/kor0058.html, utolsó letöltés: 2021. 04. 14.

11 Petercsák Tivadar: Központi és helyi szabályozás – népi gyakorlat az erdőhasználatban = Kisbán E. (szerk.): Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Budapest, 1994. pp. 43–55. (Továbbiakban: Petercsák 1994.); N. Kiss István: Erdőhasznosítás és közigazgatás Magyarországon, 11–20. század = Erdészettörténeti Közlemények, 19 pp. 065–102, Budapest, 1990.; Oroszi Sándor: A magyar erdészet 1899–1941 = Erdészettörténeti Közlemények, 2004, 61: 011–527.

12 Petercsák (1994); Kollwenz Ödön: Az erdőbirtokosságokkal kapcsolatos jogalkotások története = Az erdő 1986(121):8, pp. 357361. (A továbbiakban: Kollwenz 1986). NetJogtár – Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1870.%2520%25C3%25A9vi%2520X.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nyicik>). Utolsó letöltés: 2021. 03. 20.

13 Csőre Pál – Kollwenz Ödön: A magyar erdőbirtokossági erdők történetéből = Erdészettörténeti Közlemények 6 pp: 76–85. Budapest, 1992. 80. p. (A továbbiakban: Csőre–Kollwenz 1992.) 1871. évi LIII. törvény V. fejezet (NetJogtár).

14 1871. évi LIII. törvény (NetJogtár).

15 Csőre–Kollwenz, 1992. 80–81. p.

16 Kollwenz (1986) 81. p.

legeltetéssel túlhasználták a tulajdonukba jutott erdőt.¹⁷

A Divald Adolf elméleti alapjain nyugvó első magyar erdőtörvényünk, az 1879. évi XXXI. törvény, az érintett területek erdőként való fennmaradását biztosítandó, erdészeti üzemterv szerinti gazdálkodást írt elő a volt úrbéres erdőkben is.¹⁸

A volt úrbéres közbirtokosságok erdőgazdálkodásában azonban továbbra is előfordultak szabálytalanságok, visszaélések, valamint az üzemtervi előírásokat sem tartották be maradéktalanul a birtokosok.¹⁹ A nemesi és volt úrbéres közbirtokosságok, egyházi testületek, községek és városok tulajdonában lévő, közös használatú erdők gazdasági ügyvitelének szabályozására, az esetleges visszaélések megszüntetésére alkották meg az 1898. évi XIX. törvénycikket.²⁰ A törvény előírta az erdők állami kezelését, ennek elvégzésére m. kir. állami erdőhivatalok és m. kir. állami erdőgazdálkodások szervezését ígérte. Emellett a közös gazdálkodás szabályait is részletesen meghatározta.²¹ A törvény az erdők magánjogi viszonyait érintetlenül hagyta. Az előírások alapján az erdőkkel kapcsolatos gazdasági ügyeket a közös tulajdonosok gyűlése végzi. Az állami hivatalokkal történő kapcsolattartás a közgyűlés által választott elnök és tisztségviselők feladata. A közgyűlés első feladatai az ügyviteli szabályzat és a tulajdonosok névjegyzékének megalkotása volt. Gazdasági kérdésekben, a továbbiakban, többségi elven döntöttek.²²

A Kaán Károly szakmai vezetésével kidolgozott 2. erdőtörvényünk, az 1935. évi IV. törvénycikk a közbirtokosságok, volt úrbéres erdőbirtokosságok jogi társulattá szerveződését írta elő, és annak módját is részletesen szabályozta.²³ Az eddigi erdőtulajdon használati illetőséggé alakult át, melyet az újonnan megalkotott névjegyzékben, tört számok formájában, fel is tüntettek. Az erdőbirtokossági társulat tagjai évente egyszer közgyűlést tartottak, ahol kiigazították az erdőbirtokosság névjegyzékét, valamint szavazással döntöttek a társulat tisztségviselőiről, és a gazdálkodást érintő kérdésekről. A közgyűléseken jegyzőkönyv készült.²⁴

A törvény megszüntette az erdőgazdálkodásokat. A létrehozott m. kir. erdőgazdálkodások és az erdőgazdálkodások alá tartozó erdőfelügyelőségek látták el az ellenőrzési, szakirányítási tennivalókat: összeállították az erdészeti üzemterveket, ellenőrizték, hogy az erdőgazdasági munkák az üzemtervnek megfelelően haladnak-e, kijelölték a fahasználatok és az esetleges mellékhasználatok helyét, az esetlegesen eladásra kerülő erdei termékeket ellenőrizték, és becsértéküket megállapították. Az erdészeti munkák szakszerű elvégzését segítő utasításokat az üzemtervhez csatolt úgynevezett „rendelkezési könyvben” jegyezték fel.²⁵

1945-ben a 10 katasztrális holdnál nagyobb területű használati illetőségek állami kézbe kerültek. 1949-ben, a 1130/1949. kormányrendelet használati illetőségtől függetlenül szavazategyenlőséget írt elő az erdőbirtokosságok döntéshozatalánál. 1952-ben az erdőbirtokossági erdők kezelését a területileg illetékes állami erdőgazdálkodások vették át, ezzel megszűnt a társa-

17 Csőre–Kollwenz (1992) 80. p.

18 Kollwenz (1986) 3. p.

19 Uo. 4. p.

20 1898. évi XIX. törvénycikk, NetJogtár (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800019.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D34>) Utolsó letöltés: 2021. 03. 20. (Továbbiakban: 1898. évi XIX. törvény)

21 1898. évi XIX. törvény.

22 Kollwenz (1986) 7. p.

23 Csőre–Kollwenz (1992) 81. p.

24 Kollwenz (1986) 7. p.

25 Uo.; Csőre–Kollwenz (1992) 81. p.

sági élet és az önálló gazdálkodás. 1960-ban, illetve 1961-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezésével végül megszűntek az erdőbirtokossági társulatok.²⁶ A társulatok felszámolásáról az 1961. évi VII. törvény 42. paragrafusa,²⁷ valamint az „erdőbirtokossági társulatok felszámolásáról” szóló 9/1963. /VI. 15./PM. sz. rendelet határozott.²⁸

Az 1879. évi legelőfelosztás

A vépi volt úrbéreseket az 1891. évi első gazdasági üzemterv szerint, 1879. évben szereztek erdőtulajdont.²⁹ Az 1879. május 24-én hitelesített erdő- és legelőkihasítási birtokkönyv szerint az erdőterületet „89 egész telki illetőség és nyolcz zsellér után osztatott ki”.³⁰ Az összesen 200,25 katasztrális hold nagyságú, egybefüggő erdőterület, a közsétől 2 km távolságra helyezkedett el. Az erdőterület „É[szak]ról úrbéri legelővel, gróf Erdődy Ferenc³¹ szántóföldjei és erdejével, K[elet]ről az utóbbinak erdejével, D[él]ről ugyancsak uradalmi erdővel és községi szántófölddel és végén Ny[ugat]ról községi szántóföldek és úrbéri legelővel” volt határos.

²⁶ Uo. 83. p.

²⁷ 1961. évi VII. törvény az erdőkről és a vadgazdálkodásról.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=96100007.TV&txtreferer=99200024.TV>. Utolsó letöltés: 2022. 08. 27.

²⁸ MNL VaML Vm. erd. társ. Vépi Erd. Társ. 1957–1963. Hatósági bizonyítvány/Az erdőbirtokosság felszámolásához/erdőbirtokosság felszámolása.

²⁹ MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi erdészeti üzemterve.

³⁰ MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép Gazdasági ügyviteli szabályzat 1906.

³¹ Gróf Erdődy Ferenc (1830–1906): császári és királyi kamarás, a Lipót-rend és a bajor Szent György-rend tulajdonosa, Varasd megye örökös főispánja, a főrendiház örökös tagja.

Az 1871. évi LIII. törvénycikkben szerepel, hogy „Nyolcz volt úrbéri zsellér számára az erdőből egy egész telek után járó illetőség hasítandó ki”.³² Ezt figyelembe véve, a birtokkönyv és az első gazdasági üzemterv adataival számolva, egy egész telki illetőség után 2,23 katasztrális hold erdőilletőséget hasított ki Erdődy Sándor gróf, mely alig volt több mint a törvény által meghatározott, minimálisan kihasítandó terület (két katasztrális hold).³³

A kihasított erdőterületet termőhelyi viszonyai szántóföldi művelésre is alkalmassá tették volna: fekvése sík, talaja mély termőrétegű, agyagos talaj, éghajlata kiegyenlített. A területen a fatermesztést akadályozó időjárási szélsőségek ritkák, míg a rovarkárosítás és a tűzkár annál gyakoribbak.³⁴

A vépi volt úrbéres közbirtokosság története 1879–1930 között

Az erdőgazdasági célok és megvalósulásuk az első erdészeti üzemterv alapján

Az első erdőtörvény (1879. évi XXXI. törvénycikk) alapján 1886-ban készült a területre egy ideiglenes erdészeti üzemterv. A vépi volt úrbéreseket erdőtulajdonának első „rendes” erdőgazdasági üzemtervét 1891. október 11-én hagyták jóvá, s az üzemterv

³² 1871. évi LIII. tv. 27. §.

³³ Az 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat megjelöli, hogy a közbirtokosság tagjai szerint a nyolc volt úrbéri zsellér számára máshol hasítottak ki erdőterületet, s az az erdő 1906-ban is a zsellérek tulajdonát képezte, így az erdő tulajdonosai csak a telkesgazdák. Ugyanakkor az 1906-ban tulajdonosként felvett telkes gazdák összes erdőhasználati illetősége mindössze 88,68 egész telek után járó területet tett ki. MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép Gazdasági ügyviteli szabályzat, Vép 1906.

³⁴ MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

tanúsága szerint azt 1892. július 25-én vetették át és ismerték meg a tulajdonosok.³⁵ Az 1930-ig, az új üzemterv elfogadásáig, ez határozta meg az erdőgazdálkodás céljait és módjait.³⁶ Az 1891. évi üzemterv alapján 1886 előtt az erdőben semmilyen gazdasági beosztást nem használtak, nem folytattak tervszerű erdőgazdálkodást. Ugyan bő makktermő években a volt úrbéresek végeztek kocsányos tölgy makkvetést, és faigényük kielégítésére elsősorban az elegyben előforduló lágy fajokot (nyír, nyár) termelték ki, az erdő állapota mégsem volt megfelelő a jó termőhely adta lehetőségekhez képest. Ezt feltételezhetően az erdei szarvasmarha-legeltetés és sertéslegeltetés, szarvasmarha- és sertéslegeltetés okozta. A fahasználat az erdőbirtokosok igényei és céljai szerint, szálalással történt. Idős (61–80 év közötti) állomány mindössze 27,2 kataszteri hold területen fordult elő, míg a 20 év alatti fiatalosok tették ki a teljes erdőterület több mint felét (113,25 kataszteri hold).³⁷

Az első üzemtervezéskor az erdőterület 64%-át kocsányos tölgy, 36%-át gyertyán foglalta el. Elegy fafajként előfordult erdei fenyő, nyár, nyír, vadkörte, kecskefűz, mezei juhar és szil, a cserjeszintben galagonya és boróka.³⁸ Ez a terület klimatikus és talajviszonyainak megfelelő zárótársulás. Az üzemterv célállományként cseres-kocsányos tölgyes állományt jelöl, melyben a gyertyán mindaddig tartható, amíg a célállomány növekedését nem veszélyezteti.³⁹ Az erdőben épületfa- és tűzifa-termesztésre rendezkedtek be, a tervezett célállomány jobban megfelelt a tulajdonosok szükségleteinek. A gazdasági cél 80 éves vágásfordulóval kezelt, vágásos erdő kialakítása.

Ugyancsak elérendő gazdasági célként tűzte ki az üzemterv a 6,6 katasztrális hold tisztás erdősítését, tölgy és cser makkvetéssel, a sorközök pótlásával.⁴⁰ Az „első fél fordaszak” (1891–1899), tehát az üzemterv által érintett első évtized üzemátvizsgálási jegyzőkönyve a gazdálkodást rendben találta, az előírt tervek teljesültek és a továbbiakban is az 1891. évi üzemterv alapján folyt a gazdálkodás.⁴¹ A „második fél fordaszak” (1900–1909) üzemátvizsgálási jegyzőkönyve alapján az erdőgazdálkodás az előírásoknak és a terveknek megfelelően zajlott. Természeti csapásként jelentkezett 1904, 1907, 1908, 1909 évek első felében a szárazság, mely az erdősítések sikerét csökkentette, illetve a fatermesztést is befolyásolta. 1906. március 6-án alomtűz pusztított, melynek 6,01 kat. hold erdő faállománya esett áldozatul.⁴²

Az 1909. évi üzemátvizsgálási jegyzőkönyv említi, hogy 2,23 kat. hold erdőt ki kellett termelnie a birtokosoknak, mivel útpáasztát kell létrehozniuk és fenntartaniuk a helyén. A főhasználatok tarvágással, a korábbi két évtizedben bevett módon zajlottak, előhasználatként a nyár és az elszáradt faegyedek kitermelését engedélyezték. A felújításokban és az új erdősítésekben mutatkozó záródási hiányok pótlására több kocsányos tölgy- és kőris-csemetére volt szükség, emiatt az üzemátvizsgálási jegyzőkönyv előírja egy 0,50 kat. hold nagyságú csemetekert létesítését, „a 10. sz. osztágban”.⁴³

Az 1919. évi üzemátvizsgálási jegyzőkönyv alapján elmondható, hogy a főhasználatok az üzemtervvel megegyezően

35 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

36 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1930. évi üzemterve.

37 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

38 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

39 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

40 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

41 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1899.

42 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1909.

43 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1909.

zajlottak. Előhasználatképpen, a teljesen elszáradt, elnyomott, szél- vagy hótörött faegyedeket termelték ki, az erdőgondnok előzetes kijelölése alapján. A tarvágott erdőrészeket makkvetéssel, „kapa után”⁴⁴ újították fel, majd kocsányos tölgy-, a vizegyősebb területeken kőriscsemetével egészítették ki a záródási hiányoknál. Az erdőszült terület, a korábbiakhoz képest, 3,86 kat. hold területtel gyarapodott a tisztás rovasára ebben az időszakban. Az erdőállomány – ugyan még nem érte el az üzemterv szerint kívánatos koreloszlást – ahhoz már közelít: Csökken a fiatal állományok aránya: 1–20 éves erdő 79,88 kat. holdat foglal el (47,73 kat. hold lenne az elvárt), s az idős, vágásérett vagy ahhoz közelítő állományok (61–80 év) területaránya (41,98 kat. hold) is megközelíti az elvártat (47,73 kat. hold). A legnagyobb területen azonban 21–40 év közötti erdő állt (54,26 kat. hold, 47,73 kat. hold helyett) ebben az időszakban. Az üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1919-ben is előírja a csemetekert létesítését, a felnyílt erdőfelújításokban, a nagy mennyiségben szükséges kocsányos tölgy és kőriscsemeték termesztésére. Az üzemátvizsgálás során megállapítást nyert, hogy – bár a termőhelyi tényezőkben változás nem történt – „némi javulás e téren [természeti viszonyok] mégis érezhető”.

A következő évtizedben, a főhasználatokat tervek szerint végezték el (14,63 kat. hold kitermelése évente), tarvágásos gazdálkodással. Az előhasználatok szintén tervek szerint történtek, két kisebb kivételtől eltekintve, melyek „területben ki nem mutatható” változást jelentettek az üzemtervi előírásokhoz képest: 1922-ben 0,4 m³ kocsányos tölgyet kitermeltek kútágas ké-

szítése miatt,^{45–46} gazdasági albizottsági engedéllyel. 1925-ben pedig 3,0 m³ kocsányos tölgyet termeltek ki, széltörés miatt, szintén külön engedéllyel.⁴⁷

Erdőfelújítást évente 14,63 kat. holdon végeztek, üzemterv szerint, a tarra vágott területeken, makkvetéssel. A tisztás rovására, 1,91 kat. hold erdőtelepítés is történt. A természeti viszonyok kedveztek a fatermesztésnek,⁴⁸ azonban a szomszédos uradalom túltartott őzállománya szinte ellehetlenítette az erdőfelújítást, emiatt sok pótlásra is szükség volt (átlagosan 28,12 kat. hold évente). Az 1929. évi üzemátvizsgálás jegyzőkönyve megemlíti még az 1920. évi tűzkárt, melynek következtében „31,0 kat. hold területen a már szépen fejlődő fiatalost töre kellett vágni, s egy részét újra ültetni. Ez a rész ma is csak sínylődik.”⁴⁹

A fahasználat módjáról az erdőbirtokosság 1906-ban elfogadott gazdasági ügyviteli szabályzata rendelkezik (96. paragrafus). Az országban másutt is bevett szokás szerint sorshúzással osztották szét a kitermelt tűzfát. Minden jogosult arányrészének megfelelő mennyiségben részesült a fából, és a számára kisorsolt rakatot helyben, az erdőben vehette át, innen szállíthatta haza. A sorshúzáson részt vett az erdőgazda, a jegyző, az erdőbirtokosság elnöke és választmányának egy-két tagja is.⁵⁰

A jogosultak a tűzfát az erdőgazda által kiállított igazolvány ellenében vehették át,

44 A vágásterületen tuskózás nélkül, következő év tavaszán kapával készített fészekbe vetették a makkot.

45 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép. Üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1929.

46 Feltételezhetően a Madarász-kút, A nyolcholdak, a tanító erdeje és a Pap-erdő határán volt.

47 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép. Üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1929.

48 Az üzemátvizsgálás során azonban megemlítették, hogy az 1928. év ez alól kivételt képezett szélsőségesen forró nyarával, majd az azt követő igen hideg (-30°C-os) telével.

49 Üzemátvizsgálás 1929.

50 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép. 1906. gazdasági ügyviteli szabályzat.

és kötelesek voltak március végéig az erdőből elszállítani vagy elszállíttatni az illetményüket.⁵¹

Erdei mellékhaszonvételek 1891–1930 között

Az erdei mellékhasználatok közül szigorú feltételek mellett megengedték az erdei legeltetést (szarvasmarhával és sertéssel), a község nagy legelőigényére hivatkozva, a fiatalosokra és az új erdősítésekre azonban 25 év utókímélet vonatkozott, legeltetés tekintetében is, az erdőfelújítás érdekei miatt. A legeltethető terület nagysága 1890–1899 között 84,2 kh-ról 75,98 kh-ra csökkent, azonban az engedélyezett terület minden évben kihasználták az úrbéresek. Az új erdősítések kapás növényekkel történő mezőgazdasági köztes használata szintén engedélyezett volt. Ennek területe az évek során 4,37 kh-ról 20,62 kh-ra emelkedett, s szintén minden évben kihasználták a tulajdonosok az üzemterv adta lehetőségeket. Alomgyűjtést az első tíz évben egyszer, 1897. 09. 27-én végeztek, földművelésügyi minisztériumi engedéllyel.⁵² Erre a takarmányhiány miatt volt szükség.⁵³ Az erdei legeltetés szabályai szigorodtak: 5 év elő- és 25 év utókímélet vonatkozott a legeltetett erdőterületekre a későbbi években.⁵⁴ 1900–1909 között a legeltetésre előírt terület tovább csökkent (60,2 kh), míg a mezőgazdasági köztes használattal érintett terület nagysága is jelentősen kisebb lett (1,76

kh). Alomszedést ebben az évtizedben nem végeztek.⁵⁵ A nem legeltethető területeket tilalmi jelzésekkel látták el.⁵⁶

A mellékhasználatokkal kapcsolatban a közbirtokosság gazdasági ügyvitelének 1906-ban elfogadott szabályzata is rendelkezik. Ez alapján az esetleg engedélyezett alomhasználatot erdőilletőség arányában felosztották. A vadgyümölcscsemeték, rózsza, cserjék begyűjtésére a közbirtokosság elnöke adhatott engedélyt, a tulajdonosoknak ingyen, másoknak „megfelelő feltételekkel”. A vadgyümölcsök, magvak begyűjtésének jogát rendszeresen évente nyílt árverésen értékesítették, azonban jelentős haszon érdekében, „alkú útján” is áruba bocsáthatták. A vadászati jogot szintén bérbe adták a községi szántókkal, erdőkkel együtt, nyilvános árverésen. Az erdei legeltetést, a kijelölt időszakban és helyen, a természetbeni haszonvétel igénybevételére jogosító igazolvánnyal engedélyezték. 1/8 telkenként határozták meg a legeltethető állatok fajtát és számát.⁵⁷ 1914. november 26-án, a közbirtokosság a sertések erdei legeltetésére vonatkozó szabályok változtatását kérvényezi. Szeretnék, ha több állatot hajthatnának ki. Kérésüket azzal indokolják, hogy a tulajdonosoknak máshol nincs közös legelője, így ha az erdőre nem hajthatják a sertéseket, akkor a jószágállomány csökkenni fog. Tekintettel azonban a közbirtokosság 180 db jószágból álló sertéskondatajára, a feltételek az üzemtervben engedélyezettek maradtak.⁵⁸ Az alispán november 30-án figyelmezteti őket arra, hogy az egyidejűleg kihajtható disznók

51 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat.

52 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1899.

53 Az üzemátvizsgálási jegyzőkönyv (1899) említi, hogy 1890–1899 között egymást követő években súlyos aszály sújtotta a községet. 1898. 06. 26-án pedig őrjáti károkat okozó jégeső hullott.

54 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1899.

55 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterve.

56 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1909.

57 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat.

58 MNL VaML Vas vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai. Általános iratok (továbbiakban KIB Ált. ir.) 530/1915.

száma legfeljebb 200, ha ennél többet legeltetnek az erdőn, szabálysértést követnek el, mely eljárást von maga után. Erre a döntésre szükség volt, hiszen az erdő nagy része fiatalosokból vagy erdőfelújítás előtti vágásterületből állt, melyekben a konda nagy kárt okozott.⁵⁹

Egy 1918. május 29-én kelt határozat alapján erdőrendészeti kihágást követtek el a gazdák, amikor – a bejelentett 149 db helyett – 220 sertést legeltettek egyidejűleg az erdőben. Az almot is összegyűjtötték, s egy részét értékesítették – ezzel szintén szabálysértést elkövetve. Az alom- és takarmányhiányra tekintettel, nem indítottak a volt úrbéresek ellen eljárást. A főszolgabíró azonban figyelmeztette őket, hogy ismétlődő kihágás esetén az 1879. évi erdő-törvény teljes szigorával büntetik meg az erdőbirtokosságot.⁶⁰

A következő évtizedben (1910–1919) az üzemátvizsgálás alapján mezőgazdasági köztes használat az erdőben nem folyt. Legeltetésre, illetve makkoltatásra az előírásoknak megfelelő módon, évi átlag 70,51 kat. hold területet jelöltek ki. Emellett külön engedéllyel egy alkalommal alomhasználat (56,35 kataszteri hold területen) és három alkalommal, szintén külön engedélyek alapján, fűhasználat (alkalmanként 41,12 kat. hold területet érintve) fordult elő, mellékhasználatként. Mezőgazdasági köztes használat az 1929-ig terjedő negyedik fél fordulószakban sem fordult elő. 1920–1929 között a legeltetés és a makkoltatás előírások szerint zajlott, évente átlagosan 67,34 kat. hold területen.⁶¹ Alomszedésre, Földművelésügyi Minisztériumi engedéllyel, két alkalommal, alkalmanként 56,7 kat. hold területen volt szükség (1921, 1928).⁶² Gaz-

dasági albizottsági engedéllyel, szintén két alkalommal (1922, 1923), alkalmanként 47,14 kat. hold területen végeztek fűkaszálast.⁶³ Ezek okait a későbbiekben ismerteti a tanulmány.

A vadászati jogot, a gazdasági ügyviteli szabályzatra hivatkozva, miniszteri engedéllyel bérbe adták a gazdák Erdődy Sándor grófnak, 1916-tól kezdődően hat és fél évre. A bérleti díj évi 400 korona volt.⁶⁴

Hivatali ügyintézés és pénzügyek

1884–1891-ig a vármegye által kijelölt erdőgondnok látta el a szakmai feladatokat, 1891-ben az erdőgazdasági szakmai feladatok elvégzése a szombathelyi m. kir. erdőgondnokság feladata lett. Az erdő őrzését a volt úrbéresek által felfogadott erdőőr látta el.⁶⁵

A gazdasági ügyviteli szabályairól a fent említett 1898. évi XIX. törvénycikk rendelkezett. A névjegyzék és a könyvben rögzített, részletes ügyviteli szabályzat megalkotása a tulajdonosok közgyűlésének feladata volt. Az alakuló gyűlésre Vépén 1906. március 9-én került sor. A közgyűlés 166 nevet fogadott el a tulajdonsok névjegyzékében. Használati illetőségüket tört számok formájában feltüntették.⁶⁶ A közgyűlés elnököt, jegyzőt és választmányi tagokat is választott, akik azon gazdasági ügyeket intézték, amelyek nem tartoztak a m. kir. erdőhivatal feladatkörébe. A község előljárói végezték az ügyintézési, a szombathelyi m. kir. erdőhivatal szombathelyi m. kir. erdőgondnoksága pedig a szakmai irányítási munkákat.⁶⁷

59 MNL VaML KIB Ált. Ir. 438/1921.

60 MNL VaML KIB Ált. Ir. 36/1922.

61 MNL VaML KIB Ált. Ir. 2685/1916.

62 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1891. évi üzemterv.

63 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép, 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat.

64 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép, 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat.

59 MNL VaML KIB Ált. Ir. 530/1915.

60 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1373/1918.

61 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1929. évi üzemátvizsgálási jegyzőkönyv.

A közbirtokosság ügyeiről a tulajdonosok közgyűlése döntött. 1908-ban a közbirtokosság 89 tagot számlált. A közgyűlésen szavazással döntöttek. 1/8 egész telki illetőségenként járt egy szavazat. A közbirtokosság tagjai maguk közül elnököt, jegyzőt és választmányi tagokat választottak, szavazással. A megbízottak mandátuma három évre szólt.⁶⁸

A gyűléseken részt vett a község jegyzője és a m. kir. erdőgondnokság megbízottja, de ők nem szavaztak. A rendes gyűléseket félévente, márciusban és októberben tartották, ha azonban olyan sürgős ügy merült fel, melyben gyors közös döntésre volt szükség, további gyűlést hívhatott össze az elnök. A közgyűlést általában Vépen, a választott elnök otthonában tartották. Amennyiben ez nem volt megoldható, Vépen kerestek más, a közgyűlés megtartására alkalmas helyet. A gazdasági ügyviteli szabályzat részletesen leírta, hogy mely kérdések tárgyalhatók, s melyek nem tárgyalhatók a közgyűlésen (pl. gazdasági üzemterv megváltoztatása nem tárgyalható, míg a tulajdonosok névjegyzékének módosítása tárgyalható), illetve ismertetette a közgyűlések elvárt menetét és a résztvevőktől elvárt viselkedési módot (egyszer szólhatnak, nem térhetnek el a tárgytól és hangoskodással nem zavarhatják a gyűlést). A közbirtokosság gyűlésein tárgyalt ügyek határozatait a vasvármegyei közigazgatási bizottságnak továbbították. Az ügy, innen jutott tovább a döntési helyre, majd innen került vissza a határozat Vépre, a község jegyzőjéhez, aki továbbította a közbirtokosság elnöke felé. Kötelességmulasztás esetén a választmány tagjai tisztségükből felmenthetők voltak.⁶⁹

68 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat.

69 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1906. évi gazdasági ügyviteli szabályzat.

Anyagiak

A közbirtokosságot terhelő kiadásokról, illetve az általuk megszerzett jövedelemről kevés információ áll rendelkezésre.

Új költségként említi az 1899. évi üzemátvizsgálás jegyzőkönyve az erdőőrzés díját, mely évente és hat holdanként 17 kr (azaz a teljes erdőterületre számítva, 567,38 kr.⁷⁰ Ez az összeg 1919-ben már évenként és kataszteri holdanként 1 korona 35 fillér.

1900–1907 között az erdő őrzését a Szombathely városi erdőőr vezetése alatt, a közbirtokosság által választott erdőszolga látta el.⁷¹

1908-ban az erdőbirtokosság új erdőőrt fogadott fel, aki megfelelő szakmai képzettséggel, jelvénnnyel, szolgálati és kihágási nappalval rendelkezett.⁷² Egyúttal további tíz évre (1918-ig) kötelezték magukat az önállóságra.⁷³ Az okok, ami miatt az állami erdőőrt nem fogadták el, a következők voltak. A korábbi erdőőr felmondott, és az erdőfelügyelőség a vépi volt úrbéreseket erdejét az acsádi vagy a dozmati erdőkerülethez csatolta volna. A gazdák ezt „*még rosszabb és súlyosabb tehernek*” vélték, másrészt féltek, hogy a nagy távolság miatt az erdőőr az ő erdejükkel kapcsolatos munkát nem tudná megfelelően ellátni. Ráadásul Farkas Lajos, az Erdődy-uradalom erdésze „oly előnyös és szerény feltételek mellett vállalkozott eme erdőnk kezelésére, hogy eme önállósítást nemcsak megbírta a mi kis erdőnk, hanem előnyös-és kedvezőnek is tartottuk adminisztratív tekintetben”.⁷⁴

70 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1899.

71 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép üzemátvizsgálási jegyzőkönyv 1919.

72 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911. az erdőfelügyelőség elfogadja a volt úrbéreseket bejelentését Farkas Lajos alkalmazásáról. MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1909. évi üzemátvizsgálási jegyzőkönyv.

73 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911.

74 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911.

Farkas Lajos 1911-ben felmondott. A volt úrbéreses Gaál Antal uradalmi körvadászt szerették volna felfogadni, évi 80 korona tiszteletdíj fejében. Döntésük célszerűnek tűnt, mivel a szomszédos uradalmi erdőkben is dolgozott a vadász, így megfordult a volt úrbéres erdőbirtokosság erdejében is. Erdődy Sándor gróf is engedélyezte a „másodállást”.⁷⁵ Az erdőfelügyelőség azonban, az 1879. évi erdőtörvényben meghatározott szakképzettség hiánya miatt, más erdőőr felfogadására kötelezte a tulajdonosokat. Az erdőfelügyelőség attól is tartott, hogy a körvadász nem tudna egyidejűleg megfelelni uradalmi és állami feladatainak.⁷⁶ A gazdák fellebbezéssel fordultak a Közigazgatási Bizottsághoz, ugyanis helyben megfelelő szakképzettséggel rendelkező erdőőrt nem találtak. Az 1879. évi erdőtörvény szerinti szakmai feltételeknek megfelelő erdőőr bére fellebbezésük szerint évi 800–1000 korona lett volna, s mellette két erdőszolgát is tartottak, évi 40 korona fizetéssel. Mindezzel szemben, az erdő összesen 400 korona hasznot hajtott a gazdáknak.⁷⁷ A fellebbezés kapcsán, az érintett körvadász szakképzettsége megfelelőnek bizonyult, a feladat ellátásával mégsem bízhatták meg, ugyanis a volt úrbéres erdő folyamatosan károsításoknak volt kitéve, és olyan erdőőr alkalmazását javasolta emiatt az erdőfelügyelőség, aki csak a vépi volt úrbéres erdőt ellenőrzi.⁷⁸ Végül a közbirtokosság 1912. januári ülésén úgy határozott, hogy ismét Farkas Lajost fogadja fel, amennyiben kötelezi magát, hogy az 1912–1917 években is helyben marad. Bejelentésüket az erdőhivatal is tudomásul vette.⁷⁹ Az erdőőr új tiszteletdíja 140

korona/év volt.⁸⁰ 1918-ban ismét Farkas Lajost alkalmazták a nevezett tisztségre. A munkabér azonban jóval magasabb lett, évente 400 koronában határozták meg a szerződő felek.⁸¹

Az erdővel összefüggő, egyéb ügyek az időszakban

Az erdőbirtokosságot, illetve az erdőbirtokosság erdejét is érintő, ám a rendszeres gazdasági üzemtervben részletesen nem tárgyalt ügyek a Vasvármegyei Közigazgatási Bizottság iratanyagából érhetők el. Az ügyiratok között, főleg a közbirtokosság gazdálkodásának első éveiben, az erdőgazdálkodót elmarasztaló, vagy elmaradt munka elvégzésére kötelező iratokat találunk, míg az 1920-as években már az üzemtervtől eltérő haszonvételek engedélyezése iránti kérelmek kerülnek túlsúlyba. Ezeket a későbbiekben táblázatra foglalva tárgyalja a tanulmány. Az erdőbirtokossági tagok rendkívüli közgyűléseinek jegyzőkönyveiből, illetve kérelmeikből kirajzolódnak a település lakóit érintő problémák, és az, hogy az állattenyésztés, a mezőgazdasági termelés és az erdőgazdálkodás szerves egységet képezett a volt úrbéres gazdák munkájában, életében. A gazdasági ügyek mellett egy erdőfelújítással kapcsolatos elmarasztalás, egy örökösödési vita és egy tüzeset iratanyagát őrizték meg a nevezett bizottság aktái.

Egy 1906 decemberében kelt határozat szerint a vépi volt úrbéreses az erdősítéseket az előírt makk-, illetve csemetemennyiségnél kevesebb szaporítóanyaggal végezték el. Mivel a gazdák megtagadták az együttműködést az erdőgondnoksággal és az erdészeti szakszeméllyel, a határozat kö-

75 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911.

76 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911.

77 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911.

78 MNL VaML KIB Ált. ir. 2016/1911.

79 MNL VaML KIB Ált. ir. 332/1912.

80 MNL VaML KIB Ált. ir. 332/1912.

81 MNL VaML KIB Ált. ir. 394/1918.

telezi a volt úrbéreseket hét erdőrésztelben az üzemtervben előírt pótlások elvégzésére.⁸² A pótlást 1907 tavaszán el is végezték.⁸³ 1907 májusában írásban figyelmeztették a volt úrbéreseket. Az erdőben lévő elhanyagolt kutak javítására a gazdák száraz fát kérvenyezttek, melyet az erdésznek kellett volna kijelölni. A gazdák ezt nem várták meg, két élő fát kitermeltek. Az 1879. évi erdőtörvény értelmében az erdőgondnokság jelentését erdőrendészeti ügy követte volna. Mivel a faanyagot valóban a kutak felújítására használták fel, a volt úrbéreseket csak egy írásbeli figyelmeztetést kaptak.⁸⁴

A korábban említett tűzkár részletei is a Vasvármegyei Közigazgatási Bizottság irataiból bontakoznak ki. 1920. február 24-én egy fiatal Sándorháza majori cselédkanász és a községi kanászbojtár tüzet gyújtott az erdőben, melynek következtében a 31 kat. hold területen a fiatalos leégett.⁸⁵ Az erdőgondnokság hivatalos becslése szerint 9193 korona 29 fillér értékű kár keletkezett a volt úrbéreseket erdejében. A további tűzesetek elkerülése érdekében az erdei legeltetést az erdőgondnokság a továbbiakban megtiltotta. A tulajdonosoknak a tűre meteszett fiatalos ápolásáról és teljes záródásra pótlásáról gondoskodni kellett.⁸⁶

1929-ben a közbirtokosság tulajdoni névjegyzékét érintő ügy pattant ki. Az új üzemterv készítése kapcsán szükségessé vált a szavazati joggal és tulajdoni hányaddal rendelkező közbirtokossági tagok névjegyzékének összeállítása (1928). A névjegyzékre került Tancsics Lajos, Ferencz és Imre is, ami ellen nagybátyjuk, Tancsics József fellebbezett. Lajos, Ferencz és Imre a nagyszülők által közösen készített végrende-

letre, míg József az édesapja által készített ajándékozási szerződésre hivatkozva védte az igazát. Végül az erdőfelügyelőség tanácsára a Közigazgatási Bizottság Gazdasági Albizottsága Tancsics József tulajdonjogát elismerte, unokaöccseinek nevét pedig töröltette a közbirtokosság névjegyzékéből.⁸⁷

Üzemtervtől eltérő használatok

A Közigazgatási Bizottság iratanyagában fellelhető dokumentumok túlnyomó többsége az üzemtervtől eltérő használatok iránti kérelemről szól. Ily módon kérelmeztek több ízben alomhasználatot, fűhasználatot, és itt foglalkoztak az erdei legeltetés kérdéskörével is. A rendkívüli fahasználatok minden esetben a mezőgazdasági kutak javítását szolgálták. A fű- és alomhasználatok a kieső takarmány és szalma pótlásával mentették meg a volt úrbéreseket állatállományát. Alomszedésre minden esetben az erdőgondnokság által előzetesen kijelölt területen, az erdőőr felügyelete alatt, kizárólag fagereblyékkel kerülhetett sor. A fű kisarlózását szintén az erdőgondnokság által kijelölt területen, az erdőőr felügyeletével gyakorolhatták. Több ízben ez egyúttal a fiatalosok ápolási munkáinak is megfelelt.

1907 októberében, a szalmahiány miatt alomszedést kérvenyezttek a gazdák, ugyanis az egerek és a tavaszi magas víz-állás elpusztították a rozs- és a búzavetéseket. Az engedély 1907 novemberében meg is érkezett, az erdőgondnok által előzetesen kijelölt területen fagereblyékkel végezheték el a munkát.⁸⁸

1908-ban rendkívüli fakitermelésre volt szükség. A falu határában lévő épített kút, kútgém és itatóvályú javítására kellett két tölgy szálfa. Megkapták az engedélyt.⁸⁹

82 MNL VaML KIB Ált. Ir. 2834/1906.

83 MNL VaML KIB Ált. Ir. 2243/1907.

84 MNL VaML KIB Ált. Ir. 2982/1906.

85 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1149/1920.

86 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1149/1920.

87 MNL VaML KIB Ált. Ir. 50/1929.

88 MNL VaML KIB Ált. Ir. 137/1908.

89 MNL VaML KIB Ált. Ir. 3626/1908.

A gazdasági albizottság 1909. március 23-án ismét alom- és fűhasználatot engedélyez. A volt úrbéresek kérésének oka, hogy az 1908. évi aszály miatt nincs elég szalma és takarmány. Alomnak 66,12 kat. holdról avart, 41,12 kat. hold területről száraz fűvet gyűjthetnek, minden esetben erdőrésztelkekből. Az alomhasználat az erdőfelügyelő által kijelölt területen, fagereblyével lehetséges. A fűvet az erdőfelügyelő jelenlétében kisarlózhatják, a csemeték épségére vigyázva.⁹⁰

1909. december 10.: A folyó évi aszály miatt kialakult alom- és takarmányhiány miatt az erdőbirtokosság tagjai alom- és fűhasználatra nyújtottak be kérvényt. A december 10-én kelt határozatban engedélyt kaptak a száraz fű kisarlózására, a korábbi feltételek mellett, az alomhasználatot viszont nem engedélyezték. Az év eleji alomszedés után ez már károsította volna az erdő talaját.⁹¹ Fellebbezés után 1910 márciusában a Közigazgatási Bizottság az avar összegyűjtését újfent elutasította.⁹²

1913. november 17-én a gazdák fű- és alomhasználatot kérvényeztek. A kérés indoka: az 1913. év kedvezőtlen időjárása miatt kevés szalma termett.⁹³ Az engedélyt megkapták, a fiatalosokból kisarlózhatták a fűvet, és a kijelölt helyen fagereblyékkel összegyűjthették az almot.⁹⁴

Az 1917. évi alomhasználat összesen 56,35 kat. hold területen, előzetes kijelölés után, fagereblyével zajlott. A gazdák kérvényében felhozott ok a kedvezőtlen időjárás miatti termés kiesés.⁹⁵

1918. februárjában, az 1917. évi aszály okozta takarmányhiány miatt, fűhasználat

iránti kérelmet nyújtottak be a hatóságokhoz. Az engedélyt megkapták.⁹⁶

1919 márciusában ismét alom- és fűhasználatot kérvényezett a közbirtokosság. Alomhiányra, és az alomhiány miatt a földek műveléséhez szükséges trágyahiányra hivatkoztak. Kiemelték, hogy a magas árak miatt ez műtrágyával nem pótolható. Az engedélyt azonban ezúttal nem kapták meg – tekintettel arra, hogy az idős állományokban nagyszámú sertést legeltetnek állandóan, a fiatal állományokban pedig méltányossági alapon több, egymást követő évben is engedélyt kaptak alomszedésre, illetve fűhasználatra. Az erdészeti hatóság szakvéleménye alapján egy ismételt alom- vagy fűhasználat nagy károkat okozna az erdő talajában.⁹⁷

1921-ben alomszedésre kaptak engedélyt 46,7 kat. hold területen, több erdőrésztelken. A munkát csak faeszközökkel végezhették el, az erdőgondnokság előzetes kijelölése után, és az alomszedést követően öt évig tilos volt a kijelölt területről a lehullott lomb elszállítása. Minderre az 1920. évi kedvezőtlen időjárás miatti gyenge szalma-termés miatt volt szükség, hiszen alom- és takarmányhiány alakult ki. 1921-ben jégkár,⁹⁸ 1928-ban fagykár, aszálykár és a túlszaporodott egérállomány kártétele is sújtotta a gazdákat. A megtermelt takarmány kevésnek bizonyult, alomszedés vált szükségessé. Az alomszedést a nyiladékokon, fagereblyével végezhették el, az erdőhivatal által kijelölt területen.⁹⁹

Az 1921. évi aszálykár a szarvasmarhaállomány csökkentését tette volna szükségessé,¹⁰⁰ így a nyiladékokon összesen 45,24 kat. hold területen a közbirtokosság

90 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1323/1909.

91 MNL VaML KIB Ált. Ir. 250/1910.

92 MNL VaML KIB Ált. Ir. 250/1910.

93 MNL VaML KIB Ált. Ir. 4471/1913; MNL VaML KIB Ált. Ir. 5086/1913.

94 MNL VaML KIB Ált. Ir. 5086/1913.

95 MNL VaML KIB Ált. Ir. 255/1917.

96 MNL VaML KIB Ált. Ir. 905/1918.

97 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1702/1919.

98 MNL VaML KIB Ált. Ir. 438/1921.

99 MNL VaML KIB Ált. Ir. 438/1921.

100 MNL VaML KIB Ált. Ir. 36/1922.

sarlók, fagereblyék használatával levághatta a fűvet 1922 tavaszán.¹⁰¹ Feltételezhetően 1922-ben is aszálykár nehezítette a gabonatermesztést a község határában. 1923 májusában a gazdák az „általános takarmányhiány” miatt úgy döntenek, ismét a fű kisarlózását kérvényezik,¹⁰² melyre az engedélyt¹⁰³ meg is kapták. Ezúttal egy felnyíló kőrisállomány alatt jelölte ki az erdőgondnokság a lekasználható területet.

1922-ben fűhasználatot engedélyezett a Gazdasági Albizottság. Ennek oka az 1921. évi szárazság miatt kialakult¹⁰⁴ általános takarmányhiány, melynek megoldása közérdek. A volt úrbéreseket a felnyíló kőrisállomány alatt kérvényezték a fű lekaszását.¹⁰⁵ Ez azonban a fiatalos csemetéinek felszabadítása miatt erdőgazdasági szempontból is kívánatosnak bizonyult, így az erdőgondnokság által kijelölt területen az erdőőr felügyeletével sarlózhattak fűvet.

1922-ben két rendkívüli mellékhasználatot is engedélyezett a Közigazgatási Bizottság Gazdasági Albizottsága. Mindkét kérelmet a vépi volt úrbéres közbirtokosság nevében az elnökük, Tancsics Lajos nyújtotta be. 1922. január 3-án, az erdőgondnokság által kijelölt összesen 45,24 kat. hold területen a száraz fű tavaszi kisarlózását engedélyezték. Erre a gazdák kérelme, és az erdőgondnokság szakvéleménye alapján is, az 1921. év nagy aszálya miatt kialakult általános szalma- és takarmányhiány miatt volt szükség. Mivel a gazdák takarmányt vásárolni sem tudtak a környéken, állatállományuk csökkentésére kényszerültek. Hogy az állatállományt kisebb mértékben kelljen csökkenteni, szükségessé vált a fia-

talosokból a fű kitermelése. A munkához sarlót, fagereblyét használhattak csak, s kézi erővel rögtön ki kellett a nyiladékokra közelíteni a kihasznált fűvet.¹⁰⁶

Az 1922. május 14-én Vépen felvett rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyv alapján egy tavaszi szélvihar kitörte a hatfai dűlőben található mezei kút kútágását. Emiatt a kút használhatatlanná vált, pótlására a legelőre járó szarvasmarhák itatása, illetve a mezőn dolgozó lakosság vízigénye miatt is haladéktalanul szükség volt. Tancsics Lajos elnök beszámolója alapján, fakeskedésben megfelelő faanyagot beszerezni nem tudtak, így az úrbéres közbirtokosság erdejéből kellett egy szál tölgyfát kivágniuk. A közigazgatási bizottság az ügyet gyorsan elbírált, az engedélyt főispáni aláírással 1922. június 14-én adták meg, egy darab, az erdőgondnokság által előzetesen kijelölt tölgyszálfa kitermelésére. Az egy szál tölgy faanyagát a mezei kút kútágásának építésére használták. Kivágását engedélyezték mezei kútágás készítésére, a közbirtokosság tagjainak kérelme alapján.¹⁰⁷

Mindkét üzemtervtől eltérő használatot az üzemtervben is feljegyezték.¹⁰⁸

1928-ban „fagy és féreg okozta kár” miatt az erdőbirtokossági tagok újfent takarmányhiányban szenvednek.¹⁰⁹ Kivételesen engedélyt kapnak az utakon, nyiladékokon, árkokban faeszközökkel végzendő erdei avar összegyűjtésére.

101 MNL VaML KIB Ált. Ir. 36/1922.

102 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1578/1923.

103 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1578/1923.

104 MNL VaML KIB Ált. Ir. 36/1922.

105 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1578/1923.

106 MNL VaML KIB Ált. Ir. 36/1922.

107 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1419/1922.

108 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1419/1922.

109 MNL VaML KIB Ált. Ir. 3067/1928.

A vépi volt úrbéres közbirtokosság története 1930 után

*Az új gazdasági üzemterv rendelkezései*¹¹⁰

Az új gazdasági üzemtervet 1930. december 20-án kapták kézhez az erdőbirtokosság tagjai.¹¹¹ Az 1928–1930-as évek adatai alapján megállapítják, hogy a Skerlecezi dűlőben, sík fekvésben elhelyezkedő erdő 198,2 kat. hold területű, melyből erdőterület 139,0 kh, nyiladék 4,9 kh, legelő 2,8 kh és út 1,5 kh.

A közbirtokosság új névjegyzékét az 1928. március 14-én megtartott közgyűlés fogadta el, a korábbi 89 egész telek járandósággal, 213 taggal és 628 szavazattal.

Az erdő termőhelyi feltételei jók, a talaj mezőgazdasági használatra is alkalmas lenne, a klíma mérsékelt. Az évi csapadékmennyiséget 700 mm-ben határozták meg. Bár említik, hogy a táj szeles, döntően északnyugati szél fúj, megállapítják, hogy ez károkat nem okoz. A kései és korai fagyok ritkák. Az átlagosnak számító termőhelyeket mageredetű tölgy (Tölgyszál) és gyertyán sarj esetében a II., míg csernél a III. termőhelyi osztályba sorolták.

Az erdőállományok 18%-a 1–20 éves fiatalos, 41%-a 21–40 év közötti, 22%-a 41–60 éves volt, míg mindössze 19% volt a vágásérettségi korhoz közelítő, 61–80 éves állomány. A fiatalosok 39%-át tette ki a tölgy. A további korosztályokban 81, 69, illetve 44% volt a részesedése. Csert az idős állományok között nem találtak. Az 1. és 2. korosztályban 19-19%, míg a 41–60 éves erdők között 25% volt a térfoglalása. Az 1–20 éves fiatalosok elgyertyánosodtak (42%). Ennek oka – az üzemterv egy későbbi megállapí-

tása alapján – a nagy mértékű vadkár. A 21–40 éves 2. korosztályban nem volt gyertyán, a 3. korosztályban 16%-ot foglalt el, míg az idős, 60 év feletti állományokban térfoglalása 56%-ra rúgott.

A három fő fafaj mellett csoportos vagy szórt elegyben magas kőris, szil, erdeifenyő és helyenként, kis mennyiségben vadkörte és juhar is előfordult.

Az erdőállomány fejlődésével kapcsolatban az erdészeti üzemterv megállapítja, hogy: „igen változatos. Silány fejlődést mutat a jelenleg vágás alá kerülő állomány, valamint az első korosztály nagy része, viszont a II. és III. korosztály középkorú állományai egy-két folttól eltekintve szép fejlődést mutatnak.”¹¹²

Bár összességében az erdő állapotát a terv készítői jónak látják, megjegyzik, hogy a háború miatt elmaradt ápolásokat, tisztításokat, pótlásokat mielőbb el kell végezni.

Végül az üzemterv a tulajdonosok által befizetendő költségeket is részletezi. Ezek a következőképpen alakultak (P = pengő):

Földadó	77,10 P
Pótadó	45,48 P
Útadó	7,71 P
Rokkantadó	8 P
Betegápolási adó	12,34 P
Jövedelemadó	82 p
Vagyonadó	28 P
Erdőkezelési járulék	107,03 P

A befizetett közterhek mellett évi 1200 P fizetést adtak a felfogadott erdőőrnek. Ez összesen 1567,66 P kiadást jelentett a közbirtokosságnak, a közmunkások díja nélkül. Az erdőgazdasági munkák végzéséhez 2–2,5 P napszámdíjazással fogadtak fel köz-

¹¹⁰ MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1930. évi erdészeti üzemterv.

¹¹¹ MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1930. évi erdészeti üzemterv.

¹¹² MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép 1930. évi erdészeti üzemterv.

munkásokat. Mivel a közbirtokosság tagjai a faanyagot saját célra használták fel és nem értékesítették, a rendszeres bevételük a vadászati jog bérleti díja volt.

A terv meghatározta az elkövetkező tíz évre vonatkozó célokat és kezelési módokat is. Fafajok tekintetében a kocsányos tölgy, silányabb termőhelyeken foltokban a cser, vízállásos helyeken a magas kőris volt a célfafaj. Elegyként a szelídgesztenye betelepítését írták elő.

Az erdő használatának célja a közbirtokosság tagjainak tűzifa- és kis mennyiségű tölgyszerfa-szükségletének fedezése. Ennek érdekében a tíz év alatt kitermelhető mindösszesen 283 m³ vastagfát, tulajdonosi kérsre, egyenlő területeken tervezték levágni. Az erdőket a gazdasági céloknak megfelelően továbbra is tarvágással kezelték, 80 éves vágásforduló mellett. A fahasználatokat csak november 15. után lehetett elkezdeni, s a kitermelt faanyag kiszállítását is március 15-ig el kellett végezni. Az előhasználatok során előírják, hogy a „gyomfák”, gyertyánsarjak szél-és hótörések áldozatait termelték ki. Ezek 33,7 kh területen tisztítást, míg 131,7 kh területen mintegy 700 m³ faanyaggal járó gyérítést irányoznak elő.

Öt évvel a tervezett véghasználat előtt az erdőket alátelepítették tölgygel, illetve cserrel. Ehhez makkot használtak, a tíz év során mintegy 150 mázsa tölgymakkot vettek. Később a hiányokat csemetékkel pótolták, amíg a 100%-os záródást nem sikerült elérni. A hatalmas mennyiségű csemetét – bővebben lejjebb – a gazdák az 1930. évi vágásterületen létrehozott csemetekertben termelték meg. Elő kellett állítaniuk a tervek alapján 80 ezer db cser-, 50 ezer db erdefenyő-, 40 ezer db kocsányos tölgy-, 30 ezer db szelídgesztenye- és 20 ezer db magas kőris csemetét.

Mivel az erdő felújítását veszélyeztette a hatalmas vadállomány, a vadászbérlő Er-

dődy grófot kötelezte volna az erdészeti üzemterv a fiatalosok körüli drótkerítések építtetésére.¹¹³ Ehhez az alapot az 1928. január 29-én megkötött bérleti szerződés szolgáltatta, amelynek egyik pontja kimondta, hogy a vad okozta károkat a bérlőnek kell megtérítenie.¹¹⁴

Rendkívüli események, üzemtervtől eltérő használatok, 1930–1943

1931-ben a nagy szárazság miatt rossz takarmány- és szalmatermés nehezítette a gazdálkodók életét. A volt úrbéresek közgyűlésükön számba vették, hogy a „megvásárolhatatlan drága” szalma pótlására az erdőből kihozott avar, vagy az erdőtalaj gazdagítására bent hagyott avar lenne-e nekik hasznosabb. Kérvényezték tehát a rendkívüli alomhasználatot. Ezt a kérvényt elutasította a hatóság. Méltányosságból a szél által összehordott avart az árokpartokról, utakról, nyiladékokról fagereblyékkel összegyűjthették.¹¹⁵

Az 1932–1933. gazdasági évben ismét szükségessé vált az erdei alomszedés. Ezúttal a közbirtokosság kérelmét pozitívan bírálták el. 1934–1935-ben, az 1934. évi aszály miatt, takarmányhiány alakult ki. Ennek ellensúlyozására a volt úrbéresek engedélyt kaptak a Vasvármegyei Közigazgatási Bizottságtól, hogy szakmai felügyelet mellett az utakon, nyiladékokon, árokpartokon, száraz időben fagereblye használatával az avart összegyűjthetik.¹¹⁶

113 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép, 1930. évi erdészeti üzemterv.

114 MNL VaML Vép nagyközség jegyzőségi iratok. Közigazgatási iratok 1920–1939. Erdődy Sándor és Vép nagyközség vadászterület bérleti szerződése. 1928. január 29.

115 MNL VaML Vvm Erd. Üt. Vép; az 1930. évi erdészeti üzemterv csatolmánya.

116 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép; az 1930. évi erdészeti üzemterv csatolmánya.

1936-ban az erdőbirtokosság új tisztviselőket választott. Egy elnököt, egy pénztárost, egy jegyzőt, egy ellenőrt és 8 bizottsági tagot.¹¹⁷

Az 1937–1938. gazdasági évben újfent alomszedésre volt szükség a kialakult takarmányhiány kezelésére. Ismét szakmai felügyelet mellett fagereblyékkal, az utakon, árkokban, nyiladékokon gyűjthették össze a gazdák a „csalítot”.¹¹⁸

Az erdőbirtokosság életében az 1938. esztendő mozgalmas volt. Ebben az évben az erdőt állami kezelésbe vették, és II. jövedelmezőségi osztályba sorolták. Emiatt az erdőkezelési járulékot évi 52 fillérre emelték.¹¹⁹ A vadászberleti szerződést is újítani kellett. A vadászati jogot 1938. január 16-án a községházán megtartott nyilvános árverésen értékesítették. A vadászati jogot tíz évre adták bérbe, évente 400 pengő volt a kikiáltási ár.¹²⁰ Az ehhez kiírt árverésen Gróf Erdődy Sándor ajánlotta a legmagasabb bérleti díjat, így a közbirtokosság vele kötött szerződést. A szerződés elleni fellebbezést a Közigazgatási Bizottság Gazdasági Albizottsága megvizsgálta, s a szerződést helyénvalónak találta.¹²¹

1938. március 22-én erdei futótűz pusztította el vagy károsította 1,5 kat. hold területen a 12–16 éves cser-gyertyán újulatot, melyet emiatt tőre kellett vágni, illetve teljes záródásra pótolni. Sajnos a tűz oka ismeretlen maradt.¹²²

A második világháború idejéből 1943-ból maradt fenn egy határozat, miszerint a közbirtokosság évi rendes használatként és 228 m³ tűzifa kitermelésére jogosult, kényszertermelésként pedig 56 m³ lomboszerfa és 228 m³ tűzifa kitermelésére kötelezett. A kényszertermelésként kivágott faanyagot a tulajdonosok nem oszthatták el maguk között. Ezt a „közellátás céljaira tartalékolniuk kellett”.¹²³

Az 1940-es évekből más fennmaradt dokumentummal nem rendelkezünk. Az 1945. évi földreformtörvényt követő tagosítás a településen 1953-ban zajlott.¹²⁴ A következő írott anyag az erdőbirtokosság történetében az 1957-ben elfogadott új működési szabályzat. Időközben a társulat – a törvényi elvárásoknak megfelelően – névváltozáson is átesett: Erdőbirtokosság Vép vagy Vépi Erdőbirtokosság néven találjuk. Az Erdőbirtokosság tulajdonát ekkor 189 kat. hold erdő, 7,7 kat. hold egyéb termékeny terület és 1,5 kat. hold terméketlen terület képezi. Az erdő, az 1935. évi erdőtvény értelmében, állami kezelésre kötelezett. A munkát – az 1957-ben aláírt szerződés alapján – a Sárvári Állami Erdőgazdaság látja el. A működési szabályzat kiköti, hogy a társaság névjegyzékének megalkotásakor az 1945. évi földreformot figyelembe kell venni, és az esetleges elkobzott, másnak adott vagy állami tulajdonba kerülő földeket az új tulajdonos néven szerepeltetni. A gazdálkodást vagy a választmányt érintő kérdésekben a tagok továbbra is közgyűlésen kell hogy döntsének, melyről jegyzőkönyvet is kell vezetniük. Változás azonban a korábbi szabállyal szemben, hogy a közgyűléseket a tanácsházán kötelesek megtartani. Évente két közgyűlés kö-

117 MNL VaML KIB Ált. ir.1319/1922.

118 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép, Az 1930. évi üzemterv mellé csatolt irat.

119 MNL VaML Vvm Erd Üt. Vép; Az 1930. évi üzemterv mellé csatolt irat.

120 A vépi volt úrbéres erdőtársulat hirdetése. Nimród vadászújság, 1938. január 1. p. 14. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nimrod_1938/?query=nimr%C3%B3d%201938&pg=17&layout=s. Utolsó letöltés: 2022. 08. 16.

121 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1288/1938.

122 MNL VaML KIB Ált. Ir. 1288/1938.

123 MNL VaML Vvm. Erd. Üt. Vép, Az 1930. évi üzemterv mellé csatolt irat.

124 Horváth Antal: Tagosítások Vas megyében 1949–1956. 2. rész = Vasi Szemle. 2021. 4. szám. 474–487.

telező (márciusban és októberben). Rendkívüli közgyűlést elrendelhet az erdészeti hatóság, vagy kezdeményezhetik a tagok: ehhez a teljes létszám 1/10-ének, azaz 35 gazdának az egyidejű szándékára van szükség. A határozatképesség feltétele a tulajdonosok ¼-nek, azaz 87 főnek a jelenléte. A meghirdetett témában mindenki egyszer felszólalhatott, majd amikor már nem jelentkezett senki, az elnöknek eldöntendő kérdés formájában kellett megfogalmaznia a szavazás tárgyát.

A társulat működésébe az állam a korábbinál nagyobb mértékben szólt bele. Számos kérdésben első vagy másodfokú erdészeti hatósági jóváhagyás kellett. Az ügyintézésért az illetékes hatóság díjat számolt ki.

Az új működési szabályzat értelmében elsőfokú erdőrendészeti hatósági jóváhagyással indíthatott a társulat pert vagy köthetett perbeli egyezséget, mondhatott le bármilyen, 5000 Ft feletti értékű jogról, és így állapíthatta meg az éves költségvetését is. A hatóság beleegyezése kellett továbbá a számadások megvizsgálásához, a tiszta jövedelem megállapításához, az 5000 forintot meghaladó értékű beruházások elrendeléséhez, vagy az 5000 forintnál nagyobb értékű termékek, használatok értékesítéséhez.

Másodfokú erdőrendészeti hatósági jóváhagyás kellett az alapszabály módosításához, ingatlanok értékesítéséhez és az így kapott vételár felhasználásához, a kisajátítás során kapott vételár felhasználásához, kölcsön felvételéhez, az ingó tökevényon felosztásához, valamint a vadászati és/vagy bányászati jog bérbeadásához.

A társulat tisztviselői továbbra is az elnök, az őt segítő választmány, az erdőgazda, a jegyző és a pénztáros voltak. A tisztviselők feladatai nagy vonalakban a korábbiakhoz hasonlóak maradtak.

Az elnök tartotta a kapcsolatot a hatóságokkal és a kezelést végző állami erdőgazdasággal. Feladatai közé tartozott a közgyűlés kihirdetése, levezetése, a jegyzőkönyvek hitelesítése, a határozatok kihirdetése és végrehajtása. Ő biztosította az állami kezelések idejére a szükséges szállást, anyagokat, szerszámokat, fuvar- és munkadíjat. A vállalt közös munka teljesítését is ellenőrizte. Költségvetést és év végén számadást készített. A közgyűlés felé kellett jelentenie.

A nyolctagú választmány a következők szerint jött létre: 4 választott tag, 1 hivatalból kiküldött tag az erdőgazda képviselőjeként, az erdőgazda, a jegyző és a pénztáros. A választmány hirdette és tartotta meg az árveréseket. Kijelölte az elnök helyettesét. Feladata volt a tisztséget nem viselő erdőbirtokossági tagok elleni panaszok kivizsgálása. Javaslatot tehetett az alábbi ügyekben: a legeltethető területre kihajtható állatok számának és nemének megállapítása, a használati díjak és tagsági járulékok, valamint a közös munka meghatározása. A közös munkákat a választmány szervezte. Az elnököt segítették a költségvetési tervezet előkészítésében, emellett a névjegyzék esetleges változásait is nekik kellett vezetni.

Az erdőgazda az erdészeti szakmai feladatokat látta el: ellenőrizte a határjeleket, a befogadott erdőkerülő munkáját, kísérté a hatóság és az állami erdőgazdálkodás embereit. A munkák elvégzéséhez a napszámok felvétele, a munka megszervezése és ellenőrzése, az anyagszámadás elkészítése és a természetben elrendelt használatok ellenőrzése tartoztak feladatai közé. Ő őrizte a társulat üzemtervét, és a gazdálkodáshoz szükséges anyagokat és eszközöket.

A jegyző a névjegyzék, a jegyzőkönyvek és az irattár rendben tartásáért felelt, míg a pénztáros a társulat vagyonát kezelte.

A fahasználat területén is történtek a korábbiakhoz képest változások: 1957

után, a vágásérett fák kijelölését a sárvári erdészet végezte. Míg korábban a társulat értékesítésre nem termelt, az új működési szabályzat értelmében kötelesek voltak az erdőgazdaság által megjelölt részből az általuk megadott iparifa-választékot biztosítani. Ezt szabott áron az erdőgazdaság átvette. A kitermelt fát előbb az erdőgazdaság számba vette, majd szállítási utalványokat adott a gazdáknak.

A közgyűlés határozhatott arról, hogy az erdőgazdaság által át nem vett faanyag, valamint az erdei melléktermékek és mellékhaszonvételek mely részét értékesítik, illetve mely részét vehetik igénybe – arányrészeiknek megfelelően – a társulat tagjai. Korábban a mellékhaszonvételek értékesítése kizárólag árverés útján történhetett. Az új szabályzat a helyi értékesítést árjegyzék alapján és nyilvános árverés útján is lehetővé teszi.

A mellékhaszonvételek közül az erdei legeltetés szabályaival foglalkozik részletesen a működési szabályzat. A legeltethető állatokról listát vezettek, mely tartalmazta, hogy melyik gazda, hány és milyen nemű állatot hajt ki. A csorda együtt maradt és kizárólag nappal lehetett az erdőn. Kecskét nem vihettek a legelőre.

A társulati tagok számára kötelező díjak – az alacsony jövedelműek számára – a szakértelmet nem igénylő munkák során ledolgozhatóak is voltak.¹²⁵

Az utolsó évek anyagaiból több, a gazdálkodást bemutató anyag is napvilágot látott.

A társulat 1959–1965 közötti időszakra tűzbiztosítást kötött. Az Állami Biztosítónál évi 5653 Ft értékben vezetett biztosítás fia-

talosok esetében fedezte az újraerdősítés és az ápolások díját, húsz évnél idősebb állományok esetében pedig a faállomány értékét, robbanás, villámcsapás, tűz vagy vihar esetén.¹²⁶

A megőrzött iratanyagból a csemeteültetés¹²⁷ és az ápolási munkák¹²⁸ kiadásairól is található feljegyzés. Csemeteültetést („csemetézés”) 1959-ben 16 asszony, illetve lány végezte. Közülük 9 vépi, 6 kenézi és 1 bozzai lakos volt. A napszámosok 4,50 forintos órabérért dolgoztak, 2 napig. Fejenként 90 forintot kerestek.

Az ápolási munkákra férfiakat is alkalmaztak. Az összesen felvett 25 napszámosból 20 asszony és 5 férfi volt. A 18 vépi mellett 6 kenézi és egy bozzai lakos is dolgozott az erdőben. A kapálásért és sarlózásért óránként 5 forintot fizetett az erdőbirtokosság, így az ápolási munka elvégzése 6530 forintba került.

Az 1959–1963 közötti időszakból fennmaradt pénztári napló átnézése után megállapíthatjuk, hogy a gazdasági év lombhulláshoz igazodva, októberrel zárult.¹²⁹ Az erdőbirtokosság bevételeit az összegyűjtött alom, a kitermelt fa, a kitermelt fa hulladékának értékesítése, az ághordás, a befektetett tőke kamata, az értékesített iparifa, esetlegesen egyéb eladások jelentették. Ezek mértéke évente változó volt. Rendszeres kiadást jelentettek a fent említett tűzbiztosítás, az erdőkezelési járulék, a különböző adók, a fakijelölés és fakitermelés díja, a felújításhoz felhasznált cse-

126 Vépi Erd. Társ. 1957–1963. Tűzbiztosítási kötvény.

127 Vépi Erd. Társ. 1957–1963. Kimutatás a vépi Erdőbirtokosság 1963. gazdasági évre előírt csemetézési terv teljesítéséről, valamint a ledolgozott munkaórákról, illetve a kifizetett munkabérről.

128 Vépi Erd. Társ. 1957–1963. Kimutatás a vépi Erdőbirtokosság 1963. évre előírt kapálási, sarlózási terv teljesítéséről, valamint a ledolgozott munkaórákról.

129 Vépi Erd. Társ. 1957–1963. A vépi erdőbirtokosság pénztári naplója.

125 MNL VaML, Vas megyei erdőbirtokossági társulatok (továbbiakban: Vm. erd. társ.) Vépi (volt úrbéres) Erdőbirtokossági Társulat 1957–1963. (továbbiakban: Vépi Erd. Társ. 1957–1963). Működési szabályzat.

mete ára, a napidíjak, tiszteletdíjak, a nap-szám, a fuvardíjak, a hirdetések ára, a „parancsolás”. Ezek mellett egyéb kiadások (postaköltség, papír-írószer beszerzés, telefonhívások vagy útiköltség) is felmerültek. Az erdőbirtokosság mérlege minden évben pozitív volt. A tiszta jövedelem az egyes gazdasági években így alakult: 1959–1960: 416,2 Ft, 1960–1961: 11703,49 Ft, 1961–1962: 10986,89 Ft, 1962–1963: 635,29 Ft.

A vépi volt úrbéres erdőbirtokosság az 1962–1963. gazdasági év végén, 1963. november 5-én szűnt meg végérvényesen.¹³⁰ Az osztatlan közös erdőterület termelőszövetkezeti tulajdonba került. Területéből 141 kh 978 négyszögöl a vépi Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet (továbbiakban: Mtsz.), 500 négyszögöl a salköveskúti Béke Mtsz., 1 kh 650 négyszögöl a zanati Új Tavasz Mtsz., 954 négyszögöl a vasszécsényi Győzelem Mtsz., 900 négyszögöl a vassurányi Magyar–Szovjet Barátság Mtsz., 1580 négyszögöl a szombathely-szőlősi Rákóczi Mtsz. tulajdonába került, míg 54 kat. hold és 1062 négyszögöl egyéni gazdálkodók kezében maradt.¹³¹

Összefoglalás

Az erdőbirtokossági társulatok vagy közbirtokosságok, fennállásuk évtizedei alatt, jelentős szerepet tölthettek a falusi társasági élet alakulásában.¹³² A volt úrbéres gazdák az erdőbirtokosságok működésén keresztül megismerkedtek a korszerű erdészeti szakmai ismeretekkel, az erdőgazdasági munkák elvégzésének szakszerű módjával és a hivatali kommunikáció szabályaival.¹³³ A gazdálkodás során értéket, egyes esetekben anyagi hasznot is teremtettek, miközben a gazdák érzelmileg is közelebb kerültek az erdőhöz.

A rendszerváltás utáni kárpótlások nyomán kialakult osztatlan, közös tulajdonú erdőterületeken – a korábbi jól bevált gyakorlat után – az erdész szakma az erdőbirtokosságok kialakulásának lehetőségét szorgalmazta.¹³⁴ Bár az elmúlt fél évszázad társadalmi átalakulása ezt valószínűleg már nem teszi lehetővé,¹³⁵ az erdőbirtokossági társulatok működése jó példaként állhat előttünk minden olyan területen, ahol nagy felelősséggel járó munkát, a közös célért folyamatosan együttműködve kell elvégeznünk.

¹³⁰ MNL VaML Vm. erd. társ. Vépi Erd. Társ. 1957–1963. Hatósági bizonyítvány/Az erdőbirtokosság felszámolásához.

¹³¹ MNL VaML Vm. erd. társ. Vépi Erd. Társ. 1957–1963. Hatósági bizonyítvány/Az erdőbirtokosság felszámolásához.

¹³² Kollwenz (1986)

¹³³ Uo.

¹³⁴ Schiberna Endre: A magán erdőgazdálkodás működőképességének értékelése. Doktori értekezés. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, 2007.

¹³⁵ Mertl Tamás és Schiberna Endre: A magyarországi magántulajdonú erdők tulajdonszerkezete = Erdészettudományi Közlemények, 7(1), pp:7–23. 2017. DOI:10.17164/EK.2017.001.

TÓTH CSABA

Vas megyei képzőművészet a nagykőrösi Révay-gyűjteményben

„Tegyük a dolgunk és az elvégzett munka örömeivel bátran nézhetünk bárki szemébe.”¹

2022. január 20-án, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtárban, a Magyar Kultúra Napja alkalmával e sorok írója előadást tartott a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményéről.² A gyűjtemény több mint háromezer művet tartalmaz kilencven-egynéhány 20. századi Vas megyei képzőművéstől, az előadason ebből ötszáz volt látható.³ Az MTV1 *Itthon vagy* műsora pedig ugyanez év szeptember 30-án mutatta be a gyűjteményt,⁴ ami által immár országos látókörbe került. Az ezret túllépő YouTube-nézetség is arra utal, hogy a gyűjtemény, és így a Vas megyei képzőművészet túllépte a megyehatárt.

Ennek a jelenségnek egy újabb állomását szeretnénk írásunkban alátámasztani. A Szombathelyi Képtár⁵ és a Vasvári

Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye⁶ után a Nagykovácsi Révay-gyűjtemény tudhat magáénak legtöbb, Vas megyei képzőművész által létrehozott alkotást. A Révay-gyűjteményt Révay György műgyűjtő és a Nagykovácsi Művésztelep alapítója (1996) és szervezője hozta létre. A gyűjtemény létrejöttét elképzelhetetlen a művésztelep nélkül, tulajdonképpen annak hozadéka. A Nagykovácsi Művésztelep egy valódi polgári kezdeményezés, Révay György és családja teljesen magánerejéből hozta létre,⁷ az utóbbi időkben már külföldi résztvevőkkel⁸ is, így a Gyulai Művésztelep⁹ mellett

ket az évenként megrendezett megyei tárlatokról. A 3T időszakában ez a mechanizmus néha elég kontraszektívá vált, az ideológia meghatározottságokkal szembeforduló alkotók számításba sem jöhettek, mivel már a kiállításokon sem szerepelhettek. A Képtár megnyitása óta pedig elég rapszodikusá vált a gyűjteményfejlesztés a Vas megyei képzőművészet vonatkozásában. Egyedül a Gonda György vezette Képtár Baráti Kör műtárgyvásárlásai voltak kivételek ez alól.

- 6 Dr. Szabadi József szombathelyi orvos özvegye ajándékozta Vasvárnak az egyik legjelentősebbnek számító szombathelyi magángyűjteményt, melyet néhai férje hozott létre. A Békeház átadásával egy szisztematikus gyűjteményfejlesztés indult, az első világháború előtti, a két háború közti, és a második világháború utáni korszakok, a Szabadi-gyűjteményből hiányzó alkotók műveinek a megszerzésére. Mellette tematikus időszaki kiállítások sorával népszerűsítve a vasvári vasi képzőművészeti gyűjteményt.
- 7 <https://www.youtube.com/watch?v=7QWp7jn6Uog>. 2023.04.25.
- 8 <https://www.kalohirek.hu/kiallitas/nagykovaci-muvesztelep-8.-kortars-23.-kiallitas-a-schoffer-gyujtemenyben>. Már nem elérhető.
- 9 A résztvevők közt sok átfedést láthatunk. http://epa.oszk.hu/00300/00381/00193/EPA00381_kortars_2014_06_24248.htm. Már nem elérhető.

- 1 Révay György ars poeticája egy, a szerzőhöz írt, 2022. október 21-ei levelében.
- 2 „10 éves a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteménye” címmel.
- 3 <https://www.youtube.com/watch?v=auhxGtohpRI>. Eddig 2191 megtekintés történt. 2023.04.25.
- 4 <https://mediaklikk.hu/video/itthon-vagy-2022-09-30-i-adas/>. Már nem elérhető.
- 5 Ez ugyan a nagyközönség számára nem nyilvánvaló, mivel az állandó kiállításon szereplő néhány mű kivételével, többségében raktári anyagról van szó. A Szombathelyi Képtár megörökölte a Savaria Múzeum képzőművészeti gyűjteményét, amit létrehozója, majd az első világháború előtt Verebi Vég Gyula volt. Ezt fejlesztette tovább vasi művészek műveivel előbb Fábián Gyula, Jaksó István és Zalai Tóth János a két világháború közt, majd később Dömötör Sándor, Szentlélek Tihamér és Várkonyi György. A Kádár-korszakban kialakult egy protokolláris gyűjteménygyarapítási gyakorlat, a múzeumot fenntartó Vas Megyei Tanács vásárolt műve-

a neoavantgárd¹⁰ és a transzavantgárd¹¹ utáni újtradicionális, figurális képzőművészet¹² egyik legjelentősebb műhelyévé vált, a külföldi alkotók révén immár a nemzetközi rangra emelkedve.

A gyűjtemény is áttörte az első nyilvánosság küszöbét, Budapesten,¹³ Cegléden,¹⁴ Ózdon,¹⁵ Szolnokon,¹⁶ Kalocsán,¹⁷ a Vas megyei Répcelakon¹⁸ is bemutatkozott már, valamint a németországi Espelkampban.¹⁹

A gyűjtemény Vas megyei anyaga is a művésztelepen részt vevő alkotók (Gombás Katalin, Károlyi Anna, Rónaszéki Linda, Stojcsics Nóra, Szenteleki Gábor, Torjay Valter, Tóth Csaba) munkáival alapozódott meg. Majd őket megismerve kezdett el érdeklődni Révay György a Vas megyei képzőművészet iránt, és fordult az idősebb nemzedékek (Káldy Lajos) és generációk felé (Artner Ferenc, Fábiánné Biczó Ilona, Fábián Mária, Gyöngyösi Simon József, Jaksa István, Lődör Jenő, Mészáros József, Radnóti Kovács Árpád, Reisz Lajos, Soproni Horváth József, Steffek Albin, Szakács László, Sz. Habetler Márta, V. Tóth László). Így szinte megközelítőleg képes felmutatni a 20. századi és kortárs Vas megyei képző-

művészet a nyugati festészeti²⁰ tradícióhoz kapcsolódó eredményeit.

Megpróbálunk egy ívet felrajzolni a gyűjtemény vasi anyagának bemutatásakor. A Vas megyei képzőművészet az első világháború előtt periferikus földrajzi elhelyezkedése ellenére több szálon is kapcsolódott az európai művészeti fejleményekhez. A Nagybányai Művésztelepen nyolc vasi alkotó dolgozott az első világháború kitöréséig (Baumann Tivadar, Egyed Kálmán, Csebi Pogány Aladár, Gottesmann Alfréd, Némethy Miklós, Soproni Horváth József, Tegyei Lajos, Vass Béla), de többen tanultak Münchenben (Bardócz Dezső, Batthyány Gyula, Egyed Kálmán, Gottesmann Alfréd, Holló Alajos, Horváth Béla, Karcsey Lajos, Merkli Ferenc, Rumi Rajki István, Schönbauer Henrik, Tegyei Lajos), Bécsben (Donászy Kálmán, Hanély Antal, Hodászy Gábor, Karczag Zoltán, Knébel Riza, Konrád Béla, Merkli Ferenc, Tóth István, Vass Viktor), Grazban (Konrád Béla, Merkli Ferenc), és Párizsban, különösen a Julien Akadémiát kedvelték, ahol többen is megfordultak (Verebi Végh Gyula, Bardócz Dezső, Gottesmann Alfréd, Herényi Gothard István, Holló Alajos, Horváth Béla, Karczag Zoltán).

Szombathely a „Nyugat királynőjeként” a képzőművészet terén is babérokra tört, különösen Verebi Végh Gyula (1870–1951) szervezőtevékenysége folytán.²¹ Az első világháború hihetetlenül visszavetette ezeket a folyamatokat, a nyugati határ mentén Vas megye különösen megsínylette a trianoni traumát. A Révay-gyűjteményben három mű őrzi ezt a korszakot, Fábiánné, Biczó

10 A Gyulai Művésztelep indulása egybeesik a hazai neoavantgárd zászlóbontásával.

11 A Nagykörösi Művésztelepé pedig a nagyjából a hazai transzavantgárdéval, nem utolsósorban a Nagybányai Művésztelep centenáriumán.

12 A Sensaria Csoport alkotói visszatérő résztvevői a Nagykörösi Művésztelepnek.

13 <https://artportal.hu/lexikon-szocikk/sensaria-budapest-2006/>. 2023.04.25.

14 2015-ban.

15 2016-ban.

16 2018-ban.

17 Lásd a 6. lábjegyzetet.

18 <https://www.prae.hu/news/38906-titkos-kert-cimmel-nyilik-kiallitas-kalocsan/> Kalocsán 2021-ben és 2022-ben is. 2023.04.25.

19 <https://www.vaol.hu/repcelak/2017/07/ot-tarlat-elott-es-ot-kiallitas-utan>. Már nem elérhető.

20 2003-ban.

20 Elsősorban festményeket és grafikákat őriz a Révay-gyűjtemény a Vas megyei képzőművészekről.

21 Verebi Végh Gyula hosszú távú stratégiai gondolkodással bírt, ő vetette fel egy létesítendő Szombathelyi Képtár gondolatát, ami csak majd 1985-ben valósult meg.

Ilona (1886–1970) *Háborús sorozatából* egy rézkarc (*Dal a háborúról, 1. kép*),²² Soproni Horváth Józsefnek (1891–1961) egy korai akvarellje, a *Tiszapart Szentesen (2. kép)*, és egy korai Steffek Albin (1893–1967) *Krisztus-portré*.

Biczó Ilona neve 1922-ben vált országon ismertté, amikor megjelent Malonyay Dezső *A magyar nép művészete* V. kötete, amiben férjével, Fábián Gyulával illusztrációkat készített. A hat lapból álló háborús rézkarcsorozatot ugyanebben az évben a Műcsarnok Őszi Tárlatán is kiállították, és komoly elismerést vívott ki vele. „Hatását mutatja, hogy legutóbb egy Németországban kiadott könyv borítójára is e sorozat egyik emblematisz rézkarca került.”²³ Az osztrák szimbolista Alfred Kubinnal rokon sorozatának egyik legjelentősebb lapját, a *Dal a háborúról* címűt őrzi a Révay-gyűjtemény.²⁴ A frissen hantolt sírdombon a halál hárfán kíséri a háború halk jaját. A szemhatárig sűrűsödnek a fejfák, mint a későbbi katonai temetőben.²⁵

Soproni Horváth József a Soproni előnevet csak később, soproni letelepedése után vette fel, ezt az első világháború környékén készült akvarelljét még Horváth Józsefként írta alá. Steffek Albin az első világháború után az orosz hadifogságból csak 1922-ben tért haza. Hadifogsága végén már a Szentpétervári Operában díszletfestőként dolgozott, a háborús évek mégis mély traumát okoztak benne, élete végéig zárkó-

zott személyiség maradt. Közel félszáz templomot festett ki Magyarországon, a kora reggeli és a késő délutáni órákban, amikor a templomokban már nem volt elég fény a munkához, a szabadban *plein air* tanulmányokat készített. Ilyen a *Csorda* című képe is. (3. kép)

A 30-as, 40-es éveket még Jaksa István (1894–1982), Radnóti Kovács Árpád (1902–1977), Lődör Jenő (1904–1979) és Gyöngyösi Simon József (1913–1978) egy-egy festménye képviseli. Jaksa István sebesüléssel tért vissza az első világháborúból. Szombathelyen Herényi Gothard István azon túl, hogy meggyógyította, beavatta a *plein air* festészet rejtelseibe is. Ezután a nagybányai születésű Gyűgyei Nagy Zsigmondtól tanult még látványalapú festészetet. Ebben a műfajban a két háború közti időszaka sok jelentős művet tartalmaz. A *Fiume (4. kép)* című festménye ebből az időszakból való, az elnagyolt alakok expresszivitása Gulácsy Lajos festészetét idézik meg. Jaksa István ebben az időszakában a Vas megyei képzőművészeti életnek egyik meghatározó személyisége volt. Miután a húszas évek elején kudarcba fulladt a Szépművészeti Líceum ügye, magántanítványokat fogadott, majd 1943-ban elindította saját festőiskoláját, ahonnan nagyon sokan indultak el a művészeti pályán.

Radnóti Kovács Árpád Glatz Oszkár tanársegédje volt a Képzőművészeti Főiskolán, a nagybányai szemléletet tehát volt kitől megtanulnia. Az 1944-es *Téli tája (5. kép)* kivételesen szép műve ebből az időből. Radnóti Kovács Árpád majd csak a második világháború után lesz egyik legfontosabb szereplője a Vas megyei képzőművészetnek.²⁶ Lődör Jenő az Iparművészeti Iskola díszítőfestő szakját végezte el, utána a Firenzei Akadémián folytatta tanulmányait. Itt egy

22 A tanulmányban szereplő fényképeket Révay Janka készítette.

23 Kovács Árpád: *Az első hetven év. Éghajlat* Könyvkiadó, 2019. 11.

24 Az első világháborúról szól Biczó Ilona férjének, Fábián Gyulának nagyszerű regénye a *Bodri*.

25 A teljes sorozat a *Front felé, a Táborútnél, a Pihenő kaszás, a Pók, a Dal a háborúról és a Hazafelé* lapokból állt. A művészről könyv jelent meg – Fábián Dénes – Kovács Árpád: *Fábiánné Biczó Ilona / Híres szombathelyi nők*. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2019.

26 A Révay-gyűjteményben van egy nagyon szép 1945-ös *Tanya* című akvarellje.

1. kép: Fábíánné Biczó Ilona: *Dal a háborúról*

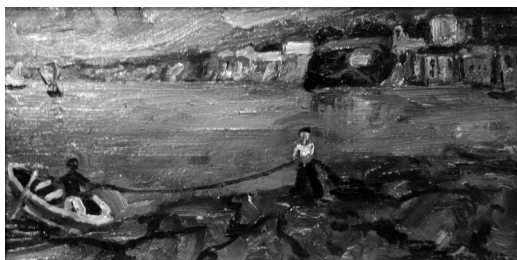
2. kép: Horváth József: *Tisza-part Szentesen*

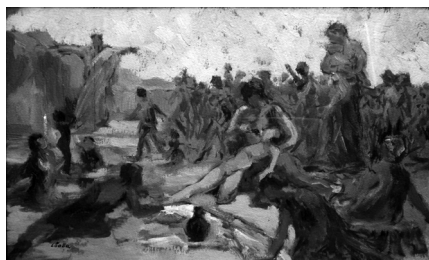
3. kép: Steffek Albin: *Csorda*

4. kép: Radnóti Kovács Árpád:
Téli táj (1944)

5. kép: Jaksa István: *Fiume*

6. kép: Lődör Jenő: *Bibliai jelenet*

7. kép: Gyöngyösi Simon József: Hátsó udvar

8. kép: Artner Ferenc: Külváros

9. kép: Reisz Lajos: Sokátságát, Zsennye

10. kép: Szakács László: Almás csendélet

11. kép: Szakács László: Halas csendélet

12. kép: Szakács László: Körtés csendélet

rövid ideig összebarátkozott Sugár Andorral és Dési Huber Istvánnal, akik ekkor Itáliát csatangolták be. A *Bibliai jelenet* (6. kép) elsősorban mint többalakos csoportkompozíció jelentett számára kihívást. Gyöngyösi Simon József, mint oly sokan mások, a fővárosi Iparművészeti Iskolában tanult, amit nem ismertek el a második világháború után, így az itt végzeteket megfosztották a művész státuszuktól. Gyöngyösi Simon József egyedülállóan értékes festészeti munkássága is erre a sorsa jutott. A *Hátsó udvar* akvarellje (7. kép) szinte előképe lehetne az 1968 után zászlót bontó Gyulai Iskolának. Ma már csak a szombathelyi falumúzeumban láthatunk ilyen zsúpfedeles szint és pajtát, amit Gyöngyösi Simon megörökített, kicsit romantikusan „lobogó” ecsetkezelése Rudnay Gyulára is emlékeztet.²⁷

A koalíciós évek után, az országra ráerőszakolt zsdanovi kultúrpolitika miatt a képzőművészeti élet Vas megyében is megmerevedett, a mozgástér nagyon leszűkült. Az ideológia kényszer egyfajta passzív rezisztenciát váltott ki a képzőművészekből, így még erősebben ragaszkodtak a nagybányai hagyományokhoz. Radnóti Kovács Árpád, a miskolci művésztelepről a háború szelével Szombathelyre vetődött Burány Nándorral atyai bölcsességgel próbálták kézben tartani ezeket a nehéz időket, és Zsennynén egy kis Nagybányát álmodtak meg. Ennek a Zsennyei Művésztelepnek²⁸ kisugárzása évtizedekig érzékelhető a Vas megyei képzőművészetben. A Rákosi-korszakban pedig kurucos mentalitásként,

a passzív rezisztencia jegyében, kimondottan ragaszkodtak a vasi festők a posztnagybányai szemlélethez.²⁹

A negyvenes évek végétől az ötvenes évek elejéig a Zsennyei Művésztelepen szinte mindenki megfordult, aki később jelentős munkásságot tudhat magáénak Vas megyében.³⁰

Artner Ferenc (1904–1981) már a harmincas évek második felében bekapcsolódott a Vas megyei képzőművészetbe, azonban csak a második világháború után emelkedett a jelentős alkotók közé. Munkássága szinte közvetlenül Monet-tól ered, impresszionista hangulatfestészete a falu, a város periferiájának idilli világát örökítette meg. A *Külváros* című tájképe (8. kép) viszont Cézanne-i tiszta szerkezet és harmónia, a magyar vidék múzeumi szintű megörökítése. Reisz Lajos (1907–1982) életútja Gyöngyösi Simon Józsefével rokon, mellőzöttségében és a perifériára-szorításban is. Tragikus halála³¹ azonban még elégikusabbá teszi csonkán maradt életművét. Zsennynén és Zsennye környékén sokat festett, a *Sokác gát Zsennynénél* című képe (9. kép) erőteljes festőiségének egyszerű példája.³²

Szakács László (1909–1990) a Derkovits Körben és Zsennynén kapcsolódott be a Vas megyei képzőművészetbe. Különösen Radnóti Kovács Árpádhoz fűzték baráti szálak, aki meghatározóan alakította, formálta

27 A Révay-gyűjteményben van még a *Napkitörés és a Balaton felett* című akvarellje. Festészetéről bővebben: Tóth Csaba, „S mégis magyarnak számkivette” (Gyöngyösi Simon József kirekesztett és elfeledett Életműve) Vasi Szemle 2017/2 183-193

28 1948–1953 közötti időszak, ugyanis 1953-ban a Vas megyei művészekből a zsennyei kastélyt a Művészeti Alap szerezte meg.

29 A passzív rezisztencia mindig jellemző volt a vidéki Magyarország képzőművészetére: a hivatalos kultúrpolitikával békésen, erőszakmentesen együtt nem működni. Ez így volt az 1968-as neoavantgárd (állami avantgárd), majd az 1990-es posztmodern fordulatok után, amikor ezek a hivatalos kultúrpolitika szintjére emelkedtek. (A közgyűjtemények műtárgyjegyzéke erről tanúskodik.)

30 Itt most csak azokat soroltuk fel, akik a Révay-gyűjteményben jelen vannak.

31 Egy börtönből kiszabadult rab baltával oltotta ki az életét.

32 A Révay-gyűjteményben van a *Hazafelé* és az *Őszi napsütés* című olajfestménye.

szemléletét.³³ Két műfajban, a tájképben és a csendéletben alkotott jelentőset. A Révay-gyűjtemény három művét is őrzi, egy *Halas csendéletet* (11. kép), egy *Körtés csendéletet* (12. kép) és az *Almák retekkel* című festményét (10. kép). Lakonikusan egyszerű, tömör és tiszta képszerkesztésű kompozíciói Nagy Balogh János festészetére emlékeztetnek, periférikus látásuk is közös.

R. Fábián Mária (1912–1980) elsősorban virágcsendéleteiről ismert, azonban férjéhez, Radnóti Kovács Árpádhoz (aki hajdan a Képzőművészeti Főiskolán tanára volt) hasonlóan az akvarellnek is kiváló művelője volt. A *Fények a Balaton felett* munkája megidézi Egyri József panteisztikus, látomásos balatoni festészetét, ám annál halkabb, líraibb. (13. kép) A balatonfenyvesi házukat, ahol nyaranta rendszeresen megfordultak, még apja, Fábián Gyula könyveinek a szerzői jogdíjaiból építették.

Az ötvenes évek végén három fiatal diplomás festő kapcsolódott be a Vas megyei képzőművészeti életbe Horváth János (1930–2021), Mészáros József (1925–1979) és V. Tóth László (1930–2001). Közülük az utóbbi kettőnek van műve Nagykőrösön. V. Tóth László korai tihanyi korszakának két emblemikus műve a *Tihany I.* és a *Tihany II.* című festmények, az egyik 1958-as, a másik 1959-es (14–15. kép). Vehemensen és oldottan festett, nagyvonalú mű mindkettő. Az aranyhíd motívum Monet híres képére rímel, míg a másikon egyszerű parasztdvarokat látunk a képen a kertek végéből, egy magaslati pontról. Ez a fajta *par excellence* festőiség végigkíséri V. Tóth László egész életművét, erről tanúskodik a későbbi születésű *Téli táj* (16. kép) is.³⁴

1968 után a Vas megyei képzőművészetben is látványos változások történtek, de az eddig bemutatott „zsennyei mag” nem alkalmazkodott ezekhez az új jelenségekhez. Mindannyian folytatták ott, ahol ’68 előtt abbahagyták. Jaksa István a francia vadakra emlékeztető erős kontúrozású piktúrát alakított ki ekkor, csak színei visszafogottabbak és mélyebbek. Az *Erdőben* (17. kép), a *Körmeneti park* (18. kép) és a *Kőszegi Dorner kocsmá* (19. kép) ebből a korszakából valók.

Artner Ferencnek a *Bercsényi utcai kert* című képe (20. kép) oldottabb folytatása korábbi festészetének.³⁵ Lődör Jenő *Havas tája* (21. kép) abból az időszakából való, amikor foltszerűen és tömbszerűen alakította ki kicsit expresszionistább és konstruktivistább táblaképeit. Radnóti Kovács Árpád *Velemi tája* (1970, 22. kép), egyik legszebb *plein air* remeklése a művésznak. Mészáros József *Májköldje* (23. kép) a művész utolsó korszakából való. Itt már sokkal elnagyoltabbak a formák, mintha nem lett volna már türelme a részletekhez.³⁶ Káldy Lajos (1922–2023) festészeti pályaképe még Jaksa István festőiskolájából indult. A második világháború után párhuzamosan képezte magát itt és a Derkovits Körben, így ő is hozzátartozik a vasi zsennyei kolóniához. A Révay-gyűjtemény több akvarelljét őrzi, *Mór* (24. kép), *Nagyrapada*, *Vaskeresztes*, *Szigliget*.

A nemrég elhunyt Sz. Habetler Márta (1929–2022) Szakács Lászlóhoz hasonlóan a Derkovits Szabadiskolából indult, csak míg Szakács László inkább Radnóti Kovács Árpádot tekintette mesterének, Sz. Habetler Márta Burány Nándort. A Vas megyei képzőművészeti életből azonban Reisz Lajoshoz és Gyöngyösi Simon Józsefhez ha-

33 Festészetéről bővebben: Tóth Csaba, „Csöndes estéli zsoltár” (Szakács László rejtett életművéről), Vasi Szemle 2015/2 217–222.

34 A gyűjteményben van még egy *Faluvége* pasztellképe. Festészetéről bővebben: Tóth Csaba, „Festeni kell, de nem akárhogyan” (V. Tóth László emlékezte), Vasi Szemle 2016/3 259–270.

35 A Révay-gyűjteményben van még a *Vízparti táj*, és a *Perint part* rézkarc.

36 Festészetéről bővebben: Tóth Csaba, „Az ismert formavilágon belül is lehet korszerűt teremteni” (Gondolatok Mészáros József életművéről), Vasi Szemle 2015/6 964–973.

13. kép: Radnóti Fábrián Mária:
Fények a Balaton felett

14. kép: V. Tóth László: Tihany (1958)

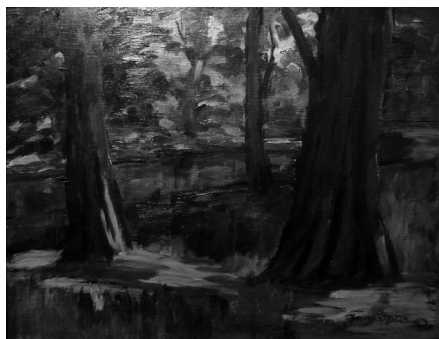
15. kép: V. Tóth László: Tihany (1959)

16. kép: V. Tóth László: Téli táj

17. kép: Jaks István: Erdőben

18. kép: Jaks István: Körmendi park

19. kép: Jaksa István: A kőszegi Dörner kocsmában

20. kép: Artner Ferenc:
Kert, Bercsényi utca

21. kép: Lődör Jenő: Havas táj

22. kép: Radnóti Kovács Árpád:
Velemi táj 1970

23. kép: Mészáros József: Mákvöld

24. kép: Káldy Lajos: Mór

sonlóan a perifériára szorították. Festészete több szálon kötődött a Gresham körös mesetek munkásságához, leginkább Szőnyi Istvánéhoz. Falusi tájképei, életképei erős érzelmi és hangulati kötődéséről árulkodnak ehhez a világhoz. A *Boglyák* (25. kép) című tájképe kitűnő példa minderre.³⁷

Káldy Lajossal áttértünk a még élő Vas megyei képzőművészek bemutatására.³⁸ Az ez után következők viszont már mind megfordultak a Nagykőrösi Művésztelepen. E sorok írója Torjay Valter biztatására vett részt a művésztelepen, és ott csak egy művet készített. Endre Béla egy alföldi tanyát ábrázoló festményét interpretálta. A *Mert a haza...*³⁹ című kép (26. kép) vízszintes tengelyébe a *perpetuitas* („folytonosság, állandóság”) latin szót festette, amivel a magyar Alföld sztyepppei múltjához kötődő archaikus világot szerette volna kifejezni.

A Vas megyei képzőművészek közül Torjay Valternek (1964) van a legtöbb műve a Révay-gyűjteményben, ami összefüggésben áll azzal, hogy ő dolgozott a legtöbbet a Nagykőrösi Művésztelepen. A *Naplemente a nagykőrösi pusztán* (27. kép) és az *Esthangulat a körmendi új templomnál* (28. kép) olajfestményeit közöljük írásunkban. Mindkettő a rá jellemző hangulatfestészet dokumentuma. Torjay Valter már a pályája elején szembefordult az uralkodó művészeti trendekkel, és inspirációt az avantgárd előtti időkből merített. Ez az alapvetően antimodernista attitűd az egyik legfontosabb jellemzője festészeti és grafikai munkásságának.⁴⁰ A gyűjteményben még a *Gaál kastély*

Nagykőrösön, a *Bokor a dagonyánál*, a *Vas-kereszt*, az *Éjjeli borulás* olajfestményei és az *Egy öntudatos régi hölgy*, az *Olasz éj*, a *Balatoni szőlőhegy*, az *Alföldi itató gémeskúttal*, az *Önarckép műteremben*, a *Mene-laosz*, a *Barna táj*, a *Nyári este a vonat ablakából*, az *Ügyvédék lánya, akit eltiltottak barátjától* című monotípiái találhatók.

Gombás Katalin 2010-ben járt a Nagykőrösi Művésztelepen,⁴¹ több művet is készített, tanulmányunkban az alföldi iskolához kapcsolódó *Cím nélkül* (29. kép) című akvarelljét közöljük. Gombás Katalinnak Pécsen Pinczehelyi Sándor volt a mestere, azonban a pécsi iskola vagy műhely szellemisége nem hagyott mély nyomot benne.⁴²

A körmendi születésű Szenteleki Gábor (1978) több nagyszerű tanulmánya a gyűjtemény jeles darabjainak számít. Szenteleki Gábor a szombathelyi Művészeti Szakiskola után egy rövid ideig a Berzsenyi Dániel Főiskola hallgatója volt, ahol Szily Géza volt a mestere, majd a Képzőművészeti Egyetemen Nagy Gábor osztályában diplomázott. Szemléletben ő áll legközelebb a Sensaria csoport alkotóihoz. A *Pavel fest* (30. kép) nagyon szép, állított téglalapú, horizontális szerkezetű tájkép, erős hangulati töltéssel. A *Szalonkák* (31. kép) látszólag egy vadászcsendélet, ám eszköztelensége, felvállalt puritánsága kiemeli ebből a műfajból. Az *Éjjeli borulás* (32. kép) vállal legtöbb rokonságot nemzeti festészetünk romantikus hagyományaival. A horizont közeli Holdat izzó, rótvörös fényudvar öleli körül, ami szinte az idő végtelenségére nyitja rá a lét kapuját.⁴³

37 Festészetről bővebben: Tóth Csaba, „Meg akartam váltani a világot” (Sz. Habetler Márta művészetéről), Vasi Szemle 2015/3 310-316.

38 A kézirat leadásakor Káldy Lajos festőművész még élt, azóta 2023 februárjában 101 éves korában hunyt el.

39 Horvát Sándor versét a Kárpátaljai Credo együttes zenésítette meg, és tette híressé.

40 *Önvallomás* címmel a Szülőföld Könyvkiadó 2019-ben jelentetett meg egy albumot művészetéről.

41 Sajnos nem minden alkotótól sikerült szakmai életrajzot kapni e tanulmány szerzőjének.

42 A gyűjtemény része még a *Kedves simogatás ez a csend*, a *Mosoly a bajusz alatt*, és a *Valamit nem értek, merre is járok éppen pasztellképek*, illetve *Janka, ahogy alszik ceruzarajz*.

43 Még az *Özkoponyalelet* festménye van a gyűjteményben.

Rónaszéki Linda (1979) képzőművészeti munkássága a kezdetektől a festészet és a grafika határterületén mozgott. Részlet-megjelenítő képessége a grafikusai látásmódra utal, ugyanakkor a szín kifejező erejére mindig szüksége volt. A szombathelyi Művészeti Szakközépiskola után előbb a Berzsényi Dániel Főiskolán, majd a Pécsi Egyetem művészeti karán diplomázott, itt Valkó László volt a mestere. A Révay-gyűjteményben több műve található, mi most a *Kanalak-sorozat* (33. kép) egyik darabját közöljük. Parmigianino híres, domború tükör felületén visszatükröződő *Őnarcképe* talán az első előképe annak a képi-gondolati felvetésnek, ami a *Kanalak-sorozatában* Rónaszéki Lindát érdekelte, ugyanis a kanál öblös része ilyen tükörfelületként működik, és adja vissza egy műtermi őnarcképkészítés szituációját. A két kanál tükörfelülete ráadásul más-más térszituációt jelenít meg, ami épp Rónaszéki Linda képzőművészeti gondolkodásmódjának egyik legfontosabb jellemzője.⁴⁴

Károlyi Anna 2010-ben dolgozott a Nagykőrösi Művésztelepen. A szombathelyi Művészeti Szakközépiskola után a Képzőművészeti Egyetemen szerzett festőrestaurátor diplomát. A Révay-gyűjtemény több festményét ő restaurálta. A *Múlt-nak kútja* (34. kép) festménye a művésztelep szellemiségét tükrözi, egy látványélményből születő monokróm foltfestészet.⁴⁵

Stojcsics Nóra festménye, a *Farkas Feri filozófiája* (35. kép) hasonló színvilágú mű. A kicsit vázlatosan hagyott festmény szintén a Sensaria csoport ars poeticájával rokon.⁴⁶

44 A gyűjteményben van még a *Gyermekotthon*, a *Kanalak II–III.*, és a *Bogarak* akvarelljei, valamint a *Remény* című grafikája.

45 A gyűjtemény még az *Algebra* füzet, *Az én képem*, az *Ellenfény*, a *Mesekönyv* című akvarelljeit őrzi.

46 Tőle még a *Tanáró másképp*, a *Birkák is jártak erre* és a *Kemence reggel* című olajfestmények, valamint a *Kert részlet* akvarell található a gyűjteményben.

A Nagykőrösi Révay-gyűjtemény a 20. századi és a kortárs Vas megyei képzőművészet figurális, tradicionális vonulatát őrzi, a művek szinte ívet alkotnak száz év Vas megyei képzőművészetéről. Révay György az utóbbi időben megpróbálja a vasi képzőművészet egy-egy korszakának a reprezentáns műveit megszerezni, a gyűjteményébe emelni. Ez a heroikus szándéka magánerőből természetesen szinte emberfeletti törekvésnek tűnhet, ismerve a mai aukciós árakat a műtárgypiacon.⁴⁷

A Vas megyei képzőművészet látószögéből nézve azonban a gyűjtemény léte kiemelkedő jelentőségű.⁴⁸ Ezáltal is integrálódik a megye képzőművészete országos, és az utóbbi időben a határokon túli képzőművészeti jelenségekbe, ami növeli láthatóságát, ismertségét. Ami már csak azért is fontos, mert szinte más lehetősége már nem nagyon van, mivel megszűntek a megyei képzőművészeti kiállítások, a regionális és országos kiállításokon való megjelenés pedig egyre nagyobb anyagi és logisztikai áldozatokat követel az itt alkotó képzőművészeketől. A helyi média is elfordulni látszik az itteni képzőművészettől, az első számú megyei napilap immár évek óta közömbös a Vas megyei képzőművészet iránt, pedig a múlt század Vas megyei képzőművészetének történetét e napilap(ok) tudósításai nélkül lehetetlen feltérképezni, megírni.

47 „Gyurinak az egyik legszebb és legbecsülendőbb dolga vagy tette, hogy mindezt mecenatúra, állami támogatás nélkül csinálja. Ez egy családi vállalkozás, sőt, inkább családi szerelem” – mondta a Nagykőrösi Művésztelepről Fignár Zoltán, grafikus, rajztanár a művésztelep ózdi kiállítás megnyitóján.

48 A tanulmány leadása után a gyűjtemény újabb Artner Ferenc, Horváth János, Jaksa István és Reisz Lajos művekkel gyarapodott, valamint Farkas Lajos, Mórítz Sándor és Szalóky Sándor egy-egy festményével.

25. kép: Sz. Habetler Márta: Boglyák

26. kép: Tóth Csaba: Mert a haza...

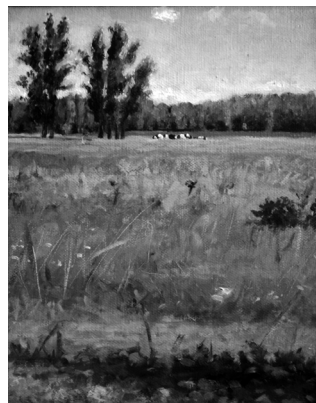
27. kép: Torjay Valter: Naplemente
a Nagykorösi pusztán

28. kép: Torjay Valter: Esthangulat
a körmendi újtemplommal

29. kép: Gombás Katalin: Cím nélkül (2010)

30. kép: Szenteleki Gábor:
Pawel fest

31. kép: Szenteleki Gábor:
Szalonkák

32. kép: Szenteleki Gábor: Éjféli borulás

33. kép Rónaszéki Linda: Kanalak I.

34. kép: Károlyi Anna:
A múltnak kútja

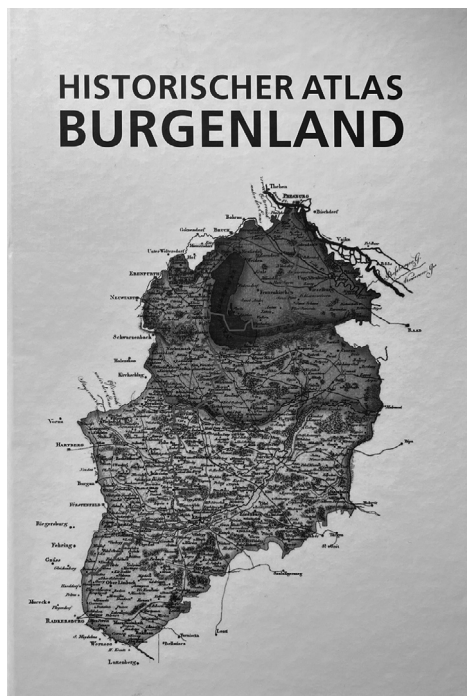
35. kép: Stojcsics Nóra: Farkas Feri filozófiája (2011)

**Gert Polster (szerk.):
Historischer Atlas Burgenland.**

AMT DER BURGENLÄNDISCHEN
LANDESREGIERUNG, ABTEILUNG 7 –
LANDESMUSEUM, EISENSTADT, 2022, 264 P.

A tudományok iránt érdeklődő magyarként kettős érzés egy olyan térségről szóló nagyszabású, tudományosan szintetizáló kiadványról írni, amely egy Magyarországtól elszakított területből egy másik államban megszervezett tartományról szól. Az ambivalencia abból fakad, hogy amíg a tudomány a kérdésekre keres válaszokat, addig a politika sok esetben a válaszokhoz a kérdéseket. Ez a helyzet a Burgenland tartomány 100 éves születésnapjára megjelent történelmi atlissal, amelynek egyik célja az előző kettő ilyen kiadványhoz hasonlóan egy fontos építőkövet lerakása a burgenlandi önazonosság-tudat kereséséhez és megszilárdításához („wichtiger Baustein zu Identitätsfindung und Identitätsfestigung”).

A Moson, Sopron és Vas vármegyéktől elcsatolt területsáv természeti és társadalmi szempontból is sokszínű, korábban soha semmilyen formában nem képezett egy történelmi, közigazgatási vagy néprajzi egységet, sőt a térszervező centrum szerepet betöltő nagyobb városok is – trianoni határaink mentén egyedülként – a magyar oldalon maradtak. Először Savanyúkút, majd a soproni népszavazás után véglegesen Kismarton lett a tartományi székhely. A térségnek még neve sem volt, ezért különböző elnevezéseket alkottak (Deutsch-Westungarn, Heinzenland, Heanzerei), amelyek kérészletűeknek bizonyultak. Aztán az elcsatolt vármegyék nevének azonos, „Burg” végződéséből megalkották a Vier-, majd Dreiburgenland szóösszetételt, végül ezek rövid változata, a Burgenland név rögzült. A tartomány nyelvi, etnikai és vallási szempontból is sokszínű vidék volt: a német

anyanyelvűek mellett jelentősnek mondható a magyar, a horvát, a zsidó és a roma kisebbség, sőt itt élt a római katolikus Ausztria legnagyobb protestáns közössége is. Gazdasági nehézségek is sújtották, hiszen az ország régi tartományaihoz képest elmaradott agrárvidék volt, fejletlen iparral és a tagolt települési szerkezet miatt hiányos infrastruktúrával.

Ezen adottságok ismeretében nehéz és időigényes folyamatnak tűnt az újdonsült tartomány identitásának keresése – valójában inkább megteremtése –, amelyhez a különböző tudományokat is segítségül hívták. A sors fintora, hogy éppen német segítséggel, sőt gyámkodással kellett ezt elkezdeniük. 1931 tavaszán, bécsi központtal létrejött a Délnémet Tudományos Csoport, mely egyike volt a hat Német Nemzetiségi Kutatócsoportnak a német nyelvterületen belül. A csoport feladata volt a német né-

pesség és kultúra vizsgálata, valamint kutatása Németország területén, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban. A kutatásban a különböző intézmények tudományos munkatársai vettek részt. A későbbi évek során ők gyűjtötték össze a különböző népességi és kulturális adatokat a Monarchia utódállamaiból a csoport számára. A szervezet működési keretein belül minden évben szerveztek terepmunkát, helyszíni adatgyűjtést, többek közt Burgenland területére is. Az első *Burgenland Atlas* története is egy ilyen terepi adatgyűjtésre nyúlik vissza, amelyet több tudományterület (néprajz, közgazdaságtan, földrajz, nyelvtan, történelem stb.) jeles képviselői végeztek 1933-ban. Az első világháború előtti időszakot bemutató térképek adatai a statisztikai hivatal jelentéseiből, a népszámlálási adatokból, valamint a különböző tudományos tanulmányokból álltak rendelkezésre. A két világháború közötti időszokról azonban semmilyen adatot nem találtak a szerkesztők, ezért a hiányzó adatok összegyűjtése érdekében több kérdőívet is összeállítottak, amelyeket 1934-ben kaptak meg és töltöttek ki a települések önkormányzatai. Az atlasz megjelenését eredetileg 1936-ra tervezték, de ez az időpont különböző okok miatt csúszott, végül 1941-ben sikerült kiadni. Éppen akkor, amikor Burgenland éppen nem létezett, mivel területét az Anschluß után felosztották az Alsó-Duna és Stájerország körzet („Gau”) között. Ennek ellenére az első *Burgenland Atlas* kerekén hét évtizedig volt a legfontosabb alapmű a tartomány történelmi, földrajzi és topográfia megismeréséhez.

A tartomány megalakulásának 90. évfordulójára a tartományi kormányzat megrendelésére elkészült a második *Historischer Atlas Burgenland*, amely nem az elsőnek a megújított, kiegészített változata, hanem újabb kutatások összefoglalása. Az A/4-es

méretű kiadvány címlapján a „Historischer Atlas Burgenland” felirat, valamint a Habsburg Birodalom 1803-as atlaszának Magyarország nyugati részét bemutató lapja látható. Ezen a térképen a későbbi trianoni magyar–osztrák határt is berajzolták. Az 1803-ban készült térképet Carl Johann Kipferling, a rézmetszetet pedig Berken János készítette.

Az atlasz Josef Tiefenbach és Gert Polster ötlete alapján és szerkesztésében készült. A kiadvány 256 oldalas, 150 térképet tartalmaz, amelyből 139 tematikus. A történelmi szövegek tizenegy szerző közreműködésével készültek el. Kilenc fejezetből épül fel, amelyből az első hat a tartomány hosszmetését, fejlődéstörténetét adja az őskortól napjainkig. Az utolsó három a mai Burgenlandról készített keresztmetszet, kultúrájának, környezeti állapotának, településeinek, etnikai és vallási viszonyainak, valamint gazdasági fejlődésének a bemutatása.

Burgenland létrejöttének centenáriuma, 2022-ben jelent meg a harmadik *Historischer Atlas Burgenland*, amely az előzőnek a felújított, bővített, második kiadása. Az A/4-es formátumot és a címlaptérképet megtartották, változatlanok maradtak a szerkesztők, de eggyel bővült a szerzők névsora. A terjedelem – 264 oldal, 153 térkép, amelyből 142 a tematikus – szinte azonos az első kiadásával. Hasonló a tartalomjegyzék és fejezetek száma is.

Az eseménytörténeti részek olyanok, mintha egy magyar történelemkönyv fejezetei lennének. Bár a szerzők törekedtek rá, nehéz feladat lehetett számukra, hogy Nyugat-Magyarország elmúlt évezredének történelmében megláttassák a jelenlegi osztrák tartomány előképét. Lényegében semmi újat nem tudtak ezzel kapcsolatban mondani, jobbra a magyar történelem mai Burgenland területére eső történéseinek,

emlékeinek összegyűjtésére koncentráltak. Ezzel együtt a téma megközelítése, feldolgozása kiegyensúlyozott, amit jól jelez, hogy a bőséges, 11 oldalnyi irodalomjegyzék tartalmaz magyar szerzők műveit is. Annak ellenére, hogy a címében is történelmi atlaszként határozza meg magát, az irodalomjegyzék alapján mindössze egyetlen térképgyűjteményt használtak fel forrásként, az első *Burgenland Atlas*t.

A kiadvány legérdekesebb és legfontosabb részei a tematikus fejezetek, amelyek sok képpel, nagyon jól szerkesztett, informatív és esztétikus ábrával, tematikus térképpel készültek. Hibájukként róható fel, hogy nincs forrásmegjelölésük, tehát nem tudható róluk, hogy pontosan milyen adatbázis alapján készültek. A tudományos eredmények igazolhatóságának érdekében származtatott mennyiségek közlése esetén illik megadni a kiszámításuk alapjául szolgáló alapmennyiségek fellelhetőségének pontos helyét is. Egyébként, ha a könyv szövegének hosszát, ábráinak és fényképeinek számát nézzük, akkor inkább gazdagon illusztrált tanulmányok sorozata, mint tematikusan összeállított és tudományosan értelmezett térképek gyűjteménye. Eszerint műfaja inkább monográfia, mint atlasz.

Hibái és hiányosságai ellenére az új *Historischer Atlas Burgenland* egy társadalmában, gazdaságában és infrastruktúrájában egyaránt dinamikusan fejlődő tartomány képét tárja elénk. Tudományos válaszokat ad arra, hogy Magyarország ezen aprófalvas, agrárhagyományú, közigazgatási előzmények nélküli, soknemzetiségű belső periferiája egy évszázad alatt miként vált Ausztria városiasodott, iparában és szolgáltatásaiban is megújult, gazdasági centrumterületté formálódó egységes tartományává. Ezek a tudományos válaszok adják meg azt a politikai kérdést, hogy miben áll a burgenlandi önazonosság-tudat. Talán

abban, hogy a jólét adta büszkeség kovácsolja össze őket legerősebben. Úgy tűnik, hogy esetükben korlátozottabb lehetőség van az erős múltbéli hagyományok ápolására építeni a jelent és a jövőt. Ők inkább az erős jelenre és a biztató jövőre alapozva teremtik meg múltjukat. Osztrákként legalább annyira ambivalens érzés lehet Burgenland múltját kutatni, mint magyarként a jelenét. Ők ezt magabiztossággal, céltudatossággal, szívós munkával és hatalmas büszkeséggel győzik le. Ebben a tekintetben követendő példát mutatnak.

Németh Sándor

Ladislaua Kelemen – Ferdinand Szabo – Stefanie Szabo – Sylvia Szabo (Redaktion): 40 Jahre Theaterverein Unterwart 1982–2022/40 éve Alsóőri Színjátszóegyesület 1982–2022.

UMIZ – HELY- ÉS RÉGIÓTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG, ALSÓŐR. 2022. 217 P (FEKETE-FEHÉR ÉS SZÍNES FÉNYKÉPEKKEL, ILLUSZTRÁCIÓKKAL.)

A Vasi Szemle olvasói abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy gyakran olvashatnak olyan közleményeket, amelyek a burgenlandi magyarság életéről adnak híradást. Ez alkalommal is egy újabb és fontos kiadványra hívjuk fel a figyelmet. Az UMIZ (Ungarisches Medien- und Informationsszentrum) 2022. december 22-én mutatta be a *40 Jahre Theaterverein Unterwart 1982–2022/40 éve Alsóőri Színjátszóegyesület 1982–2022* című kétnyelvű kiadványát.

A pazar kiállítású kötet formátumában illeszkedik az UMIZ által korábban kiadott, hasonló szerkesztői szándékkal készült könyvek sorába (például *Alsóőr régi felvételeken, 2012/Unterwart in alten Aufnahmen,*

2012). Azaz nagyalakú, kemény táblás, reprezentatív nyomdai előállítású és a címnek megfelelően gazdag – rövid kommentárokkal ellátott – dokumentumokat (fekete-fehér és színes nyomású) tartalmazó könyvet vehet kezébe az érdeklődő olvasó.

Jelen kötet három *Előszó*val indul. Az elsőben Hannes Németh/Németh Hannes, az egykori nyugati határvidék nagy múltú településének jelenlegi polgármestere fogalmazta meg gondolatait: „Az első világháborút követő időszakban még fontosabbá vált kulturális identitásunk megőrzése a legkülönbözőbb egyesületekben. Alsóórben 1919 óta szerveztek színházi előadásokat az érdeklődő közönségnek. Eleinte azonban a színjátszás különböző más egyesületek, például az énekkar, a tűzoltóság vagy a sportegyesület mellékfoglalkozása volt. Fokozatosan kikristályosodott egy önálló színjátszó egyesület szükségessége, amely aztán Szabó András elnöklétével megalakult, hogy itt, Alsóórben megfelelő színpadot kínáljon fiataloknak és időseknek, valamint magyar nyelvünk ápolásának.” (2. oldal)

A második *Előszó*ban Alfred Szabo/Szabó Frédi alpolgármester az évfordulóhoz kapcsolódó köszöntőjében kiemeli, hogy „A színjátszás összeköt, közösséget ápol és élénkíti a falu életét. Együtt csodálatos történetek és pillanatok születnek, amelyeket nem felejtünk el egyhamar.” (4. oldal)

A harmadik *Előszót* Ferdinand Szabó/Szabó Nándor egyesületi elnök jegyzi. Ebből megtudjuk, hogy: „A magyar színjátszásnak hosszú és mélyen gyökerező hagyományai vannak Alsóórben. Az első dokumentumok 1920-ból származnak, amikor Alsóórt a mezőgazdaság jellemezte, amely egészen az 1960-as évekig így is maradt. A munkadús nyár és őszi után a lakóknak több idejük maradt mind a társas kapcsolatokra, mind

pedig arra, hogy új kreatív kihívásokat vállaljanak szereptanulások formájában is. A gazdaság, a mozi, a televízió, az internet és a közösségi média strukturális változásai nem hagyták érintetlenül a magyar színjátszás iránti lelkesedést, és alkalmazkodást igényeltek az új körülményekhez. Ezért 1982-ben megalakult az »Alsóóri Magyar Színjátszóegyesület«. ... Mivel a falunkban a kétnyelvűség fontos eleme mind a családoknak, mind közösségi intézményeknek, mind a kulturális életnek, ezért a 2019. február 24-i közgyűlésen egyhangúlag átneveztük egyesületünket Kétnyelvű Színjátszóegyesület és Kultúrkör Alsóórrre.” (6. oldal)

A téma azonban az évfordulós ünnepség mellett önmagában is kultúrtörténeti jelentőségű. Mint azt a rövid *Előtörténet*ben olvashatjuk: „Az alsóóri színjátszás dokumentációja kimutatja, hogy az első ünnepelt

magyarországi színész, »alsóőri Mór Anna«, alsóőri származású volt.” (7. oldal)

Itt említjük meg sajátos érdeklődésünk okán (lásd Gráfik Imre: *A népszínmű szerepe a nemzeti tudat őrzésében – A Velika Pisanica-i (Horvátország) példa, burgenlandi és szlovéniai kitekintéssel*. In Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–1996*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 39–51; illetve *The Role of the Popular Play in Preserving National Identity – The Example of velika Pisanica, Croatia, with additional reference to Burgenland and Slovenia*. In Gráfik Imre: *Határtalanul – határon innen és túl/Grenzenlos – auf Seiten der ungarischen Grenze / Without Frontiers – inside and outside Hungary*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs. 2013. 56–70.), hogy a kötet értékét növelhette volna, ha egy rövid összefoglaló és bibliográfiai összeállítás kitekint az 1982 előtti évek alsóőri népi színjátszásának történetére.

Az előszókat követően a könyv 1982-től kezdődően évről évre haladva közöl különböző természetű és tartalmú dokumentumokat, többségében színes fényképeket az adott évben megtartott színielőadásokról, illetve az azokkal kapcsolatos színlapokról, hirdetésekről és színpadi jelenekekről.

A figyelmes olvasónak hamar föltűnik, hogy milyen eseménydús évek követték egymást, s hogy milyen változatos darabválasztás jellemezte a színjátszó egyesület tevékenységét. Ismert és kevésbé ismert szerzők és színjátékok kerültek színpadra, kezdve a klasszikus népszínművektől (az ismert és sikeres népszínműíró Tóth Ede: *A kintornás család*; Szigligeti Ede: *A cigány*; illetve a talán kevésbé ismertek; K. Pap János: *A harag*; *A birtok*; Földes Imre: *Terike*; Rátkay Lászlótól a *Felhő Klári*), az újabbakon (*A rózsamajor virága*; *A falusi verebek*; *Az anyós*) és már nem is népszínműként

nyilvántartott színdarabokon (*Az elevenholt házaspár*; *Pártütők*), bohózatokon, vígjátékokon át (*Házasodjunk*; *Hej de szép a lakodalom*), olykor neves szerzők darabjaiig, mint például Heltai Jenő *A masamód*, *a Naftalin* és *A kis cukrászda*, vagy Szigligeti Ede *A mama*, avagy éppen Csokonai Vitéz Mihály: *Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiak* című vígjátékáig.

Közbevetőleg említem meg, hogy a fiatal korosztály betanításának eredményeként *Az árvák betlehemi útja* című gyermekszíndarabot és *A királyfi útnak indul* című mesejátékot gyerekek adták elő.

Nem terhelem az olvasókat a színjátékok, színdarabok címének további fölsorolásával, pedig szemelgetésünk során még csak a színjátszó egyesület megalakulásának 25. évfordulójáig jutottunk el. Az egyesület élete azonban nem csak színjátékok betanulását, színre vitelét jelentette. Számtalan, ismereteket gyarapító és élményeket nyújtó külföldi kiránduláson vettek részt, meghívásoknak tettek eleget és vendégül láttak hasonló egyesületeket, énekeseket, népzeneészeket, szimfonikus zenekarokat.

A negyedszázados évforduló utáni évek is hasonló programgazdagságban, változatos rendezvényekkel és eseménydús napokkal teltek. Ezeknek csak az említése is szétfeszítené egy könyvismertetés kereteit. Néhány kiemelkedő jelentőségű alkalmat azonban föl kell idéznünk.

2014. december 13-án, Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián az egyesület a hagyományörzés és a magyar anyanyelv területén kifejtett tevékenységének elismeréseként átvette a Magyar Örökség díjat.

Később az egyesület mint a Magyar Örökség díj kitüntetettje rendezte meg „Feiern Sie mit... Ünnepeljen velünk...” címmel a 35 éves évfordulóját.

Kiemelkedő esemény volt 2021 novemberében a „Wir sind 100 – 100 évesek vagyunk”, című rendezvény, amelyen – másokkal együtt – a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület az Alsóőri Kétnyelvű Színháztársulással és Kultúrkörrel együttműködve egyfajta zenei utazásra hívta a lakosságot.

Elérve a 2022. évet, a 40. évfordulót, természetesen nem maradhatott ünnepi rendezvény nélkül az év. Az ünnepi programról, a sokszínű és változatos műsorról – mint az a kötet ez irányú hivatkozásaiból kiderül (185–193. oldal) – elismerő szavakkal tudósítottak az ausztriai újságok.

A könyv végén három archív fotó idézi föl a régmúltat, melyet a „Pressestimmen/sajtóvisszhangok” című összefoglaló követ,

mely mintegy 25 ausztriai és magyarországi német és magyar nyelvű híradást tartalmaz. A „Proben und Requisiten”, valamint a „Büchnenarbeiten/színpad munkálatok” című fénykép-összeállítás zárja a kötetet.

A 40. évfordulónak egyik maradandó és méltó emléke ez a kiadvány, melynek dokumentatív értéke vitathatatlan. A szigorúan időrendbe szerkesztett dokumentumok hiteles képet nyújtanak az alsóőri színháztársulás 40 évéről, a kezdetektől napjainkig. Kiemelkedő bizonyítéka az ausztriai, pontosabban a burgenlandi Alsóőriben élő magyarság példát mutató közösségi életének.

Gráfik Imre

HELYREIGAZÍTÁS:

A Vasi Szemle előző, 76. évfolyama (2022) 4. számának 477–478. oldalán a lábjegyzetek lapalji sorszámozása a nyomdai előkészítés során elcsúszott; helyesen az alábbiak szerint értelmezendők:

33) Gencsi - Vancsura 1992, 34) Mitchell, 35) Morgan, 36) Bensky, 37) https, 38) A Somkuthy, 39) Mészöly, 40) Vö. Gáyer, 41) A 18-as, 42) Dr. Papp, 43) Orlóczy, 44) Szabó, 45) Dr. Marácz.

NÉMETH KATALIN

Pater Noster – Tóth Csaba festőművész azonos című celldömölki kiállításáról

Tóth Csaba Munkácsy-díjas festőművész *Pater Noster* című, könyvbemutatóval egybekötött tárlata 2021. június 26-án nyílt meg Celldömölken, a Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Mórítz Sándor Galériáján. A művész 1989 óta folyamatosan részt vesz a Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár képzőművészeti életében. 1989-ben a Megyei Tanács művészeti előadójaként rendezte meg a Megyei Tárlatot, ez volt az egyetlen vasi tárlat, amelyet nem Szombathelyen rendeztek.

1990-ben a Vasvármegyében jelent meg írása Döbrönte Zoltán Celldömölkről elszármazott festőművész kiállításáról, 1991-ben a Vasi Műhely vezetőjéről, Simon Iván festőművész tárlatáról jelent meg publikációja a *Vas Népében*. 1990-ben a Szombathelyen élő, de Celldömölken született Szakács László festőművész kiállítását rendezte meg a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központban, majd 1992-ben *A Ság-hegy a képzőművészetben* című tárlatnak volt a kurátora, ahol Vas megyei képzőművészek alkotásait állították ki. 1992–1994 között főiskolai hallgatókkal az Egyházashetyei Nemzetközi Művésztelepen dolgozott, ahol 1993-ban készült el a *Miatyánk-ciklus* második darabja *A táj metafizikája* címmel. 1994-ben *A táj elváltozása* tárlatát Ambrus Lajos nyitotta meg Celldömölken. A művész az elmúlt két évben három alkalommal nyitotta meg volt és jelenlegi kortársai kiállítását a Mórítz Galérián. V. Tóth László, Torjay Valter, és Szakács László festőművészek kiállítás megnyitóján elismerően hallgathattuk, hogy mindannyian Vas megyéből származnak, szülőföldjük mennyire meg-

határozóan volt és van jelen művészetükben. E névsort méltán egészíti ki a következő kiállító személye, Tóth Csaba festőművész, aki 21 alkotásával mutatkozott be a Kemenesaljai Művelődési Központban. A tárlatot nevezhetjük ősbemutatónak, hiszen a *Miatyánk-ciklus* Celldömölken teljesedett ki.

A festészet olyan eszköz a művész kezében, amellyel érzelmeket és gondolatokat közvetít. Sajátos festészeti nyelvet használ immáron harminc éve. Nevezhetjük művészetét a kifejezés teljes tartalmi valójában *appropriation art*-nak, nyelvezetét akár hedonista esztétikának is. A színekhez kapcsolódó alapvető gondolatok azonban specifikusan kötődnek meghatározott témákhoz, hiszen a tárlaton szereplő első 13 alkotás színhasználatra meglehetősen visszafogott. Használhatnánk a monokróm jelzőt is, mely a művész elmondása alapján azt a mély benyomást szeretné érzékeltetni, amikor az alkonyatban a körülöttünk lévő világ fokozatosan elveszíti a színeit. A redukált színekkel griselle-technikával a 130x130 cm-es, négyzetes formákban megfestett képek magasztos hangulatot és jelentést hordoznak, békét, nyugalmat, rendet árasztanak. A négyes szám szakrális jelentéssel is bír: Isten latinul *Deus*, neve négy betűből tevődik össze. Ugyanakkor ezen alkotások optikai érzetet is teremtenek, ez az érzet gyakorol transzcendens hatást minden egyes szemlélőre. A fekete keret Kazimir Szeverinovics Malevicsre (1879–1935) utal, aki a *Fekete négyzetével* felszámolta a táblakép tradícióját. Tóth Csaba *Miatyánk-ciklusában* a keret azonban újra értelmet nyer. A fekete egyben gyászkeret is, me-

mentó letűnt korok művészetéről. Tóth Csaba festményein megtaláljuk azokat a sajátos vonásokat, amelyek jelzik egy adott kor stílusát, gondolkodásmódját, illetve az adott festő kézjegyeit. A kép horizontjában Európa egyetemes nyelvén, latinul szól hozzánk, a Miatyánk soraival értelmezve a képet. Tóth Csaba 21. századi hangon múlt századok művészetének egyetemes értékéről vall. Hiszen a művészet az ókeresztény korszaktól kezdődően Isten szolgálatában állt, a nyugati ember világképe rajzolódott ki általa. Ez az egység a reneszánsztól kezdődően fokozatosan felbomlott és a 20–21. századra teljesen visszaszorult. A 21. század művésze az ember környezetének a leképezése. Erre hívja fel a figyelmet a művész. Művésze szent művészet, az *ars sacra* fogalmkörébe tartozik, belső indíttatásból fakad, szakrális és egyben szent is, de nem tartozik az egyházművészet körébe. Alkotásai nem a liturgikus térbe és nem egyházi megrendelésre készülnek. Képi interpretációk, erős ingerek, jól megválasztott alkotók műveinek a művész által létrehozott metaforikus térben való megjelenítése jellemzi, mely minden kép esetében Isten közelségére utal. „Isten csendes jelenléte életünkben” – írja a képei mellé a művész.

A tárlaton a *Miatyánk-ciklus* a *Pater Noster* címet viselő alkotással nyílik. A kép idézet Hans Memling (1430–1494) 15. századi flamand festő alkotása, Tommaso Portinari olasz bankár képmása, amely eredetileg egy triptichon része lehetett. A kiállítás rendezője bevonta az ima legkifejezőbb kézi gesztusait a ciklus kezdetére és végére, így szemléltetve a teljes imádságot mint lelki állapotot a keresztény, hívő ember számára. (1–2. kép)

A kéz gesztusai a keresztény liturgia részei. A kezek finom összeérintése a szimmetrikus kéztartás Istennek alávetett ünnepélyessége, a befelé fordulást, az Istennel

való bensőséges találkozást jelzi – vallja a művész, aki a lelki és testi ráhangolódás fontosságát hangsúlyozza a festményen. E ráhangolódás után John Constable (1776–1837) *Salisbury katedrálisának* parafrázisa következik a kiállításon, *Sír a táj, pataokban folynak könnyei – ki vagy a mennyekben – qui as in caleis* latinul, jól megválasztott kalligráfiával, a kép horizontjára írva. Constable angol romantikus tájképfestő volt, lelki élményeit tájképekben örököltette meg, legtöbb festményén főleg az égbolt ábrázolásában érezhető egyfajta tragikum, az örökkévaló és a mulandó különválasztására. Tóth Csaba tovább fokozza a Constable által is szeretett *chiaroscuro*-technikát, monokróm színhasználatával még tovább fokozva a drámai hatást. A keresztény Európa egét sötét viharfelhők fedik, a keresztény ember kétségbeesve keresi, kutatja a felette lakozó Istent.

Az alkotások sorrendben követik az ima szövegét, kivétel azon három képet, amelyet Pápán láthatnak a közeljövőben – *Miatyánk a kortárs magyar művészetben* címmel – a képzőművészet iránt érdeklődők. A Pater Noster-kiállítás után a három alkotás jelentőségére még visszatérek. (3. kép)

Caspar David Friedrich (1774–1840) interpretációjában *Jöjjön el a te országod – Sanctificetis comen tuam* egy női alak háttal áll, a képen tekintete a nyitott ablakon keresztül a távolba réved. A nézőpontunk azonban bizonytalan, a női test tartásából elvágódás érzékelhető. A kép Caspar David Friedrich német romantikus festő sajátos szimbólumrendszerére épült, akinek minden egyes munkája a keresztény vallás jegyében fogant. „A festőnek nemcsak azt kell festenie, amit maga előtt lát, hanem azt is, amit magában lát” – vallotta Friedrich. De vajon mit szeretne érzékeltetni Tóth Csaba Friedrich festményét interpretálva? Nőalakja az örökkévalósággal néz vajon far-

kasszemet? Isten csendes jelenléte életünkben, szintén szerepel a cím mellett, mint a ciklus jó néhány alkotásánál. Ez a csendes jelenlét transzcendentálissá növekszik nem csak az eredeti művet elemezve. Tóth Csaba virtuózok módjára használja nagy mesterek önálló, kidolgozott stílusát. Parafrázisait nézve a festői stílus alapján szinte azonosíthatóak a híres mesterek kevésbé ismert alkotásai. Következik egy Salvador Dalí (1904–1989) szürrealista interpretáció, *Miként a mennyben úgy a földön is – Sicut in caelo et in terra*, Keresztes Szent János Krisztusa. A teljes egészében látható kereszt egy sötét égbolt előtt lebeg, a súlytalanságot és az anyagtalanságot érzékeltetve. Már korábban is nyitottak meg tereket illuzionisztikus festői eszközökkel a barokk korban. A képtér mindenkori fel fogása a körülöttünk lévő világ megközelítését tükrözi. Itt azonban a nyitott tér a sötét égboltra koncentrálódik, így adva illuzionisztikus mélységet, mely egyúttal a kép háttérül is szolgál. A keresztre pontosan felülnézetből és középről látunk rá. Az eredeti képen látható tengeri kikötőnek nyoma sincs, a halászcsoport elmarad, melynek evangéliumi utalása nyilvánvaló volt Dalínál. (4–5. kép)

Tóth Csaba Krisztusa már nem érzékeli a földi valóságot, a kép előtt állva azon gondolkodunk, hogy a kereszt vajon felénk dől, vagy hatalmas gyorsasággal emelkedik a magasba, tovább esztétizálva a művet, klorit nélkül.

És bocsásd meg a mi vétkeinket – Et dimitte nobis debita nostra Edgar Degas (1834–1917) *Interieur* című alkotásának parafrázisa, amely Emile Zola *Therese Raquin* regénye alapján készíthetett. Degas egy korai festményét értelmezve újra, amelynek központi síkjában *dimitte nobis debita nostra* – Bocsásd meg a mi vétkeinket – olvasható, utalva a Miatyánk következő sorára. Az ere-

deti Degas-festményen a kép jobb oldalán egy férfi alakját látjuk kibontakozni a félhomályból. A központi térben egy világító lámpa erős fénye vonja be a tekintetünket, szimbolikusan utalva a keresendő kiútra az adott helyzetben. Tóth Csabánál ez a fényforrás már megszűnik, a női alak a kép főszereplőjévé lép elő, mint a bűnbánat egyedüli viselője. A *Miatyánk*-ciklusban szereplő női szituációk túlsúlya szembevető a kiállításon. Anyaként Évától Szűz Máriáig a nők közelebb állnak Istenhez, a létezés misztériumához. Vilhelm Hammershøi (1864–1916) dán szimbolista festő művének parafrázisa egyrészt Caspar David Friedrich örökségét viszi tovább a nekünk háttal ülő nőalakkal és az előtte lépcsőzetesen kibontakozó terekkel, másrészt az egymásba nyíló tiszta fehér szobák a megbocsátásaink lelki tereivé válnak, ahol egy vékony fénycsík utal Isten csendes, megbocsátó jelenlétére. Nekünk, magyaroknak egy József Attila-idézetet juttat eszünkbe: „Isten itt állt a hátam mögött, és én megkerültem érte a világot.” *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* – Mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek – olvashatjuk a kép horizontján a vizuális élményt fokozva. (6–7. kép)

Et ne nos inducas in tentationem – És ne vígy minket a kísértésbe – folytatódik az ima a Mórítz Galérián, George Clausen (1852–1944) angol festő interpretációjával, aki az első világháborúban elszenvedett borzalmakra reagálva festette meg *Youth Mourning* című képét. Az interpretációban a kereszt előtt földre görnyedő női akt nemcsak a nő, hanem az egész emberiség sebezhetőségét is elének tárja. Az akt ábrázolása visszavezethető Éváig, Clausen a paradicsomkerti tudás fáját Krisztus keresztfájára cseréli fel, a belőle fakadó bűn, a bűnbánat és a megigazulás ennek a fának a történetében Tóth Csabánál már életfávé minősül. *Sed libera nos a malo* – Szabadíts meg a go-

nosztól! Itt már a műélvezet egy magas fokú érzékenységgel párosul. A szintén a 20. században festő spanyol Eduardo Chicharro y Agüera (1873–1949) alkotásának atmoszférája akár folytatólagosan következhet Edgar Degas és George Clausen parafrázisainak hangulatából. Valójában az alkotások összehasonlítása révén juthatunk el odáig, hogy elmondhassuk: a Miatyánk-sorozat szereplői életük nehéz tragédiáival sújtott életeseményeinek átélése következtében jutnak el Istenhez. (8. kép, 9. kép)

A kiállításon szereplő *Miatyánk-ciklus* két utolsó záró tétele részben megtöri a fekete keretes kompozíciók sorát. Utalva az imádság kezdetére és végére, a liturgiában használt különböző kézgesztusok alkalmazására. Tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség – Matthias Stom (1600–1650) *Angyali üdvözlés*ének részlete, Gabriel arkangyal kézmozdulatával, amely mindig egyfajta fensőbbiséget sejtet. Az erős fény-árnyék kontrasztok az isteni jelenlétre és a világ sötéttségére utalnak. (10. kép)

Imádkozom, tehát vagyok – zárul az ima az összekulcsolt kézzel – jelentése: Ámen. A plasztikus forma tisztasága, a zománcos felület a firenzei olasz barokk vezető művészeinek, Carlo Dolci (1616–1686) alkotásának a parafrázisa. A cím lehet utalás, „Cogito ergo sum – Gondolkodom, tehát vagyok” a francia filozófus, Descartes soraira: ha imádkozom, létezem. Az ima egy olyan alap a kereszténység számára, amely utat mutat mindenfajta megtévesztéssel szemben. Ugyanakkor a megtévesztés bekövetkezik, Vincent van Gogh (1853–1890) elhagyott templomával. *Európa halott, mi öltük meg*. In memoriam – olvashatjuk az imára kulcsolt kéz után a tárlaton. Az eredeti képen Van Gogh egy elhagyott, romossá vált katolikus templomot festett meg. Európában az elmúlt évszázadok alatt az európai civilizáció oly mértékben távolodott

el istenhitétől, istenképétől, ami megkérdőjelezi emberi mivoltunkat. Erre hívja fel a figyelmünket a művész, aki küldetésének érzi, hogy helyreállítsa és visszafordítsa azt, amit elvesztettünk és megtagadtunk.

Csók István (1865–1961) nagy sikerű naturalista stílusban megfestett *Árvák* című alkotásának az interpretációja *Isten közelsége* címet viseli. Csók István merész világítási effektusait fokozva a transzcendens hatás talán még erősebben érzékelhető, mint az eredeti alkotáson. *Silentium* a kép középterébe írva, a felfoghatatlan valóság néma csendje, Isten közelsége. A 19. század fordulóján alkotó finn Albert Gebhard (1869–1937) *Az árva* című parafrázisa folytatólagosan következik a Csók István-parafrázis után a kiállításon. A kép címe: *Te pedig, mikor imádkozol, menj be a te belső szobádba*. Dominus Tecum – az Úr van teveled – írja Tóth Csaba a festményre, mintegy továbbgondolva az eredeti mű jelentését. Nem véletlen a két mű egymás melletti rendezése. Mindkét festmény az örökkévalóság érzetének megtalálását kelti a mindennapokban.

A tárlaton szereplő további alkotások kézinterpretációk, melyek érzékenyen fejeznek ki érzelmeket, lelkiállapotokat, szándékokat. Összefoglalva hívhatnánk ezeket az alkotásokat metakommunikációnak a kiállítási térben. A művész elmondása szerint „A vigasztalás gesztusai...”, ami „gyakran többet ér megannyi szónál.” Régi klasszikus alkotások kiemelt részleteinek parafrázisai köszönnek vissza a galéria falairól. Az *ég lerombolását a föld lerombolása követi* – hirdeti Leonardo da Vinci (1452–1519) *Keresztelő Szent János* ég felé emelt figyelemzavaró mutatóujja a Leonardo által kikísérletezett *sfumato* festésmód egyik bravúrja, amely az érett reneszánszra jellemző ideális, tökéletesen szép kézbrázolás, egyben a szellemi felsőbbrendűséget hivatott

közvetíteni. (11. kép)

El Greco (1541–1614) képei közel egy évszázaddal későbbiek az érett reneszánsz alkotásoknál, tehát a Tóth Csaba által választott kézinterpretációk a *Stigmatizáció* és a *Küldetés* „El Greco-i manierizmusban” készültek.

A kiállítást megkoronázza az egyetemes művészettörténet leghíresebb és egyben legmeggrázóbb alkotása, Matthias Grünewald (1470–1528) a korai reneszánsz stílusában alkotó német festő *Isenheimi oltárának* a keresztre feszítés minden kínját bemutató Krisztus ábrázolásának parafrázisa. Az elviselhetetlenségig fokozható fájdalom megjelenítését a keresztre felszegezett Krisztus elgyötört kezén érzékelteti a művész. A festmény az *Agnus Dei* címet viseli. (12. kép)

Szintén meg kell említenünk a *Kinyilatkoztatás* című képet, mely I. Károly angol király udvari festője, Antony van Dyck (1599–1641) *Szent János evangélistát* ábrázoló festménye után született. A parafrázis mondanivalója Szent János evangélista átváltoztatást végző kézmozdulata: a kereszténység lényege. A caravaggieszk fénykezelés a hangsúlyozott tónusértékek alkalmazása teátrális hatásban nyilvánul meg a kelyhet tartó kézen. A kiállításon tanulmányozhatjuk a 17. században alkotó Jusepe de Ribera (1591–1652) spanyol festő *Szent Jeromos és az angyal* című festményének átíratát, *Már csak egy Isten menthet meg bennünket* címmel. A felfelé fordított nyitott tenyér az őszinteséget és az alázatot sugározza. A sienai iskolát képviselő Bernardino Fungai (1460–1516) interpretációjában Mária áldásra emelt kézmozdulata a *quattrocento* finom, módszeres technikájával az ecsetvonások minden látható nyoma nélkül megfestve az olajkép felületén, az érzelmek feletti önuralom hatását kelti. Az isteni rend, az isteni harmónia és az isteni útmutatás megnyilvánulását látjuk magunk előtt. A *Benedictus* – *Hom-*

mage a XVI. Benedek pápának dedikált kép az egyházfő iránti tisztelet jeléül készült. (13–14–15. kép)

A tárlaton szereplő utolsó kép, a *Hit ereje* a németalföldi Jan Gossaert (1478–1532) (*Mabuse*) kézinterpretációja a *Királyok imádata* című festményének képrészlete. A művész elmondása alapján nem véletlenül került Gossaert parafrázisa búcsúzóul a tárlátogatók elé. A kiállítás legérzékenyebb, legkifinomultabb textúrájú alkotása előtt gondolkodhatunk el arról, mit jelent személyes életünkben a hit ereje, és vajon mi készíttette Tóth Csabát, hogy egy Gossaert-képpel búcsúzzon a kiállítást látogatóktól. Ebben a festményben benne van a művész minden szellemi öröksége, amelyet felmenőitől kapott. Jan Gossaert imára kulcsolt kezében ez a bizalom és ragaszkodás fejeződik ki. Az, hogy a festmény kidolgozása hogyan hat ránk, attól is függ, milyen a kapcsolat a látásunk és a tapintásunk között. Ez a taktilis emlékezet emlékeztet bennünket arra, hogyan tudjuk a kép textúráját összekapcsolni a festmény által kiváltott intuitív érzelmeinkkel, és ezáltal megítélni a festmény ránk irányuló szellemi gazdagságát. (16. kép)

Utalás a pápai kiállításra, a tárlat kurátora: Lőrincz Zoltán művészettörténész, egyetemi tanár. Tóth Csaba itt három alkotásával szerepel. Skuteczky Döme (1849–1921) a velencei Szent Márk-székesegyházban készült képének a parafrázisa a *Szenteltessék meg a Te neved (Isten csendes jelenléte életünkben)* – *sanctificetur nomen tuum*. A festményen egy templombelsőt látunk szentmisejelenettel. A templom Isten háza, liturgikus térbelső, melynek minden szerkezeti egysége Isten jelenlétére és hatalmasságára utal. Szerves egységet képez a liturgikus tér és a térben zajló szertartás között. Az égő gyertya a krisztusi jelenlétre utal.

Csontváry Kosztka Tivadar (1853–1919) *Magányos cédrusának* interpretációjával, „a gondviselés nem pihent, megfestette velem a libanoni öt-hat-ezer éves cédrusfát, melynek egyik ága kardot ránt s fenyegeti a világot” – vallotta Csonstváry Kosztka Tivadar a festményéről. Legyen meg a Te akaratod (*Az akarat szabadsága*) – írta Tóth Csaba a festményére. A nyugati kereszténység szakadásának legfőbb oka Isten által adott szabad akarat értelmezése volt. A fa jelentése szakrális értelemmel bír mindkét festményen, az eredetin éppúgy, mint a Tóth Csaba által készített parafrázison. A fa életfává minősül mindkét alkotáson, végigkíséri az emberiség történetét a *Gilgames eposztól* Krisztus keresztfáján át napjainkig. (17–18–19. kép)

A *Mindennapi kenyereinket add meg nekünk ma* (*Emlékezés a régiekre*) a nagybányai születésű és ott is alkotó teoretikus művész, Réti István (1872–1945) interpretációja (*panis quotidianus*). Azt a kihalni látszó emléket idézi fel bennünk, amikor őseink megáldották a kenyeret felszegés előtt. A fogyasztói társadalom anyagi világában ez a szakrális szertartás már teljesen idegenül hat. Réti képével szeretne a művész emlékeztetni bennünket e szertartás lényegére, a hálára, amely a régmúltban a hálaáldozatok bemutatását jelentette, megköszönve Istennek a termést. A kép a 2010-es „Nagybányai kiállítás” című kiállításon szerepelt először.

Bibliográfia

- <https://www.vaol.hu/kozelet/helyi-kozelet/pater-noster-a-celldomolki-galeriaban-5066396/>
http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/20648/visszatarni_a_kereszteny_hithez-pater_noster_cimmel_nyilt_meg_to/
 Tóth Csaba: *Isten és a Világ. Tóth Csaba szakrális művei*. Szülőföld, 2020, 45–47., 222–291.
 Tóth Csaba: *Hommage á Cézanne. Cézanne hatása a magyar festészetre 1905–1937 között*. Tóth Csaba interpretációi. Szombathelyi Képtár, 2006.
 Bellák Gábor: *XIX. századi festészet*. Oktatási segédanyag, 2012.
 Bellák Gábor: *XX. századi festészet*. Oktatási segédanyag, 2012.
 Roger Whiting: *Leonardo a reneszánsz ember*. (Ford. Mészáros Viktor.) Budakönyvek Kft., 1992, 70.
 A *művészet története. Korai reneszánsz*. (Ford. Sziberth Bertalan.) Corvina, 1991, 302.
 Székely András: *Csók István*. Corvina, 1977, 8.

Képjegyzék

Garas Kálmán fotó

1. kép. Pater Noster
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2016

2. kép. Imádkozom, tehát vagyok
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2020

3. kép. Sír a táj, patakban folynak
a könnyei – Ki vagy a mennyekben
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2018

4. kép. Isten csendes jelenléte életünkben
II. Jöjjön el a te országod
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2021

5. kép. Miként a mennyben,
úgy a földön is (olaj, vászon), 2021

6. kép. Isten csendes jelenléte életünkben
II. Bocsásd meg a mi vétkeinket
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2018

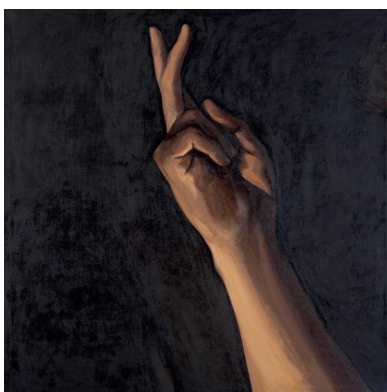
7. kép. Isten csendes jelenléte életünkben III.
Mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2018

8. kép. Isten csendes jelenléte életünkben.
És ne vígy minket a kísértésbe
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2021

9. kép. Isten csendes jelenléte életünkben
IV. Szabadíts meg a gonosztól
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2018

10. kép. Tiéd az ország, a hatalom és
a dicsőség
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2019

11. kép. Stigmatizáció
(120 x 150 cm, olaj, vászon), 2019

12. kép. Agnus Dei
(130 x 147 cm, olaj, vászon), 2017

13. kép. Kinyilatkoztatás
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2019

14. kép. Már csak egy Isten menthet meg
bennünket (130 x 130 cm, olaj, vászon), 2019

15. kép. Benedictus – Hommage
XVI. Benedek pápa
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2018

16. kép. A hit ereje
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2019

17. kép. Isten csendes jelenléte életünkben I.
Szenteltessék meg a te neved
(130 x 130 cm, olaj, vászon), 2018

18. kép. Az akarat szabadsága
(130 x 130 cm, vegyes technika, vászon), 1992

19. kép. Emlékezés a régiekre (130 x 130 cm, olaj, vászon), 2002

ZSOLT N. HORVÁTH:
PRESSESTIMMEN DER
ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN
GRENZFESTSTELLUNGSKOMMISSION,
1921–1923

Der Zusammenbruch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie nach dem ersten Weltkrieg führt eine bis dahin beispiellose Situation in der Geschichte von Mitteleuropa herbei. Die den Teil des Reiches bildenden Nationalitäten befanden sich plötzlich in Rahmen von neuen Nationen und Nationalstaaten. Der Fall war nicht anders im Falle der zwei namensgebenden Nationen: Österreich und Ungarn. Diese neuen Grenzen wurden im Friedenspakt in Umgebung von Paris festgestellt. Für die Ausführung des Friedenspaktes waren Organisationen internationaler Zusammensetzung, die sg. Grenzfeststellungskommissionen verantwortlich, deren Aufgabe die Feststellung der Grenze, dann die Ansetzung auf dem Gelände war. Am 27. Juli 1921 wurde in Graz die österreichisch-ungarische Grenzuntersuchungskommission gebildet, um die österreichisch-ungarische Grenze zu kontrollieren. Wegen der westungarischen Grenze bekamen diese keine landesweite Aufmerksamkeit in den landesweiten Zeitschriften. Nach dem euforischen Erfolg der Volksabstimmung in Umgebung von Sopron behandelte die ungarische Presse in triumphierender Stimmung die Arbeit der internationalen Organisation, sie vertraute der Möglichkeit der eventuellen Revision. Der Beitrag prüft bei der Untersuchung der Pressestimmen, wie die zeitgenössische ungarische Presse eine alternative Wirklichkeit dem jeweiligen Regierungsstream entsprochen, z. B. in Verbindung des Leitungsbriefes von Millerand baute. Welche Argumente dominierten und wie diese in den landesweiten Zeitschriften den Lesern weiterleiteten? In Verbindung mit der Presse kann sich die Frage immer stellen, welchen Bewegungsraum sie hat und welche Verantwortung um die Interpretation der Ereignisse belastet. Die Analyse behandelt in Verbindung mit der Arbeit der Grenzfeststellungskommission eben-

falls, daß die Regierung von Bethlen 1921-1923 die neue internationale Ordnung annahm oder es ablehnte, beziehungsweise wie sie die Richtlinie der späteren – in der Zwischenkriegszeit – Außenpolitik begründete.

FRUZSINA PANKOTAY:
DER 200-JÄHRGER APFELBAUM

Die Geschichte stellt die Historie der einander befolgenden Generationen, wie bei dem ihre Renaissance lebenden, digitale Stammbaumforschungen dar. Auch in unserer Familie reicht die Stammbaumforschung auf mehrere Generationen, mehrere Linien zurück. Die Linien der Genealogie stellt den Teil der Zeitgeschichte dar. Meine Alten verbanden sich durch tausende Fäden mit Komitat Vas und Szombathely. Orte, Gebäude bewahren die Anerkennung ihrer verrichteten Arbeiten für die Gemeinschaft. Neben der Geschichte und Genetik sind zahlreiche Gebiete, wie die Vererbung des Berufes die Spur bei dem sich verzweigenden Mehrgenerationstammbau zu verfolgen ist. Im vorliegenden Beitrag wird die Beziehung der männlichen Linie der Familie zum Unterricht, zur Bildung beschrieben. Es wurde die Übergabe des Wissens unter den Generationen, die Laufbahnwahl von Tendenzcharakter, die Vererbung vom Vater auf Sohn in der Linie *Pankotay-Niedermayer* betont. Ich beginne die Bekanntmachung – mit Erzählungen bunt gemacht – seit Mitte des 1700 Jahrhunderts anhand der ersten auffindbaren Dokumente von meinen vor acht Generationen lebenden Alten. Die Familie bezeichnet weiters bis zum heutigen Tag – Generationen überblickt – gemeinsam, daß sie ständig tun will und die Beschäftigung mit den Jugendlichen, das Aufrichten, das polyglotte Sprechen. Bei der individuellen Berufswahl zeigen sich die Rolle und Kraft der Familie, die Vererbung vom Vater auf den Sohn, es erscheinen jedoch neben dem Unterreich auch die Berufswahl oder die gleichen Studien sowie das Fortkommen in anderer geographischer, politischer Umgebung. Das lebenslange Lernen, der Unterricht, das Lernen

und der Unterricht durch Generationen anhand der Lebenswege sind vorhanden. Die Aussage bewies sich, daß der Apfel nicht weit weg vom Stamm fällt. Dieser Baum ist fast zweihundert Jahre alt.

SZILÁRD BIERNACZKY:
MENSCHENFRESSEN ODER
SKLAIVENJAGD

Der Verfasser untersucht den Band von Jared Staller mit dem Titel *Converging on Cannibals. Terrors of Slaving in Atlantic Africa, 1509-1670* (Konvergenzien über Kannibale. Zittern wegen Sklaventum 1509-1670), der auf ein mehrere Jahrhunderte lange bestehendes Fragezeichen zu beantworten versucht. Das Buch von Jared Staller – das auch die ungarische Afrikaforschung und das Tätigwerden des gegebenen Beitrags berührt, macht in dem Titel vor allem auf den afrikanischen Kannibalismus aufmerksam, deuten seine neuartige Erschließungs- und Interpretationsversuche jedoch auf einen der sehr neuralgischen Punkte der mittelafrikanischen Geschichtsforschung, auf den Symptomkomplex, aufs sg. *jaga* (d. h. *dzsaga*)/*imbangala*/ *bambata* hin. Szilárd Biernaczy untersucht in den Kapiteln – auch die frühen Erscheinungen des Sklaventums in Betracht ziehend – die Feststellungen, die Argumente von Staller.

LÁSZLÓ FÜLÖP
JÁNOS PETHŐ VON GERSE, DER TREUE
DIENER VON TAMÁS NÁDASDY

Im Beitrag werden 49 an Tamás Nádasdy geschriebene Briefe des János Pethő von Gerse – Herr von mehreren transdanubischen Burgen – aus drei Aspekten bekannt gemacht. Es werden in den Briefen die privaten Momente des Verfassers der Briefe sowie die der Genealogie seiner Familie und die Charakteristika der schriftlichen Sprachkommunikation analysiert. Pethő war Obergespan im Komitat Sopron, Burgkapitän der Stadt Kassa, ausgezeichnete Soldat und vertrauliche

Nachrichten vermittelnder Gesandte des verwandten Nádasdy. Er sprach in mehreren Sprachen, reiste viel, seine Berichte waren glaubwürdig und genau. In seinen Briefen geht es um die damaligen türkischen taktischen Ereignisse, jedoch auch um andere freundliche und familiäre Vorkommnisse.

FERENC SOMKUTY-JÓZSEF TÓTH:
GESCHICHTE DER FAMILIE SAÁGHY,
GRÜNDERIN DES ARBORETUMS

Die allgemein bekannten Angaben übers Arboretum zu Kám – nach denen der Vater des Gründers István Saághy Honig bereitende Pflanzen ums Schloß auf dem seit 1642 besitzten Gebiet anpflanzte – werden durch archivalische Forschungen nicht unterstützt. Im Beitrag werden eine Antwort auf die Besitzverhältnisse, die Vermehrung, die dort laufende Bewirtschaftung gesucht und auch das Leben der Familie Saághy vorgelegt. Es wird auch der Retter und Erweiterer des Arboretums erwähnt. Im Anhang werden archivalische Akten vom Verfasser vorgelegt.

ZOLTÁN CSISZÁR
UNGARISCHE SIEDLUNGSNAMEN DER
HISTORISCHEN GEGEND VON KEMENES
(Historisch-etimologisches Wörterbuch
vom Unteren Kemeneshát)

Der Beitrag folgt als Fortsetzung der in Nummer 4. des Jahrganges LXXIV. vom Vasi Szemle erschienenen namensgeschichtlichen Studie mit dem Titel *Kemenes*, altungarischen Siedlungsnamen vom jetzt Kleingegend genannten Alsó-Kemeneshát auf der Spur. Es werden – nach der Praxis des in dem letzterem Vierteljahrhundert erschienenen geschichtlich-etimologischen Wörterbuches gerichtet – die erschlossenen Angaben und die Ergebnisse der onomologischen Analysen in Wörterbuchform veröffentlicht. Die Datensammlung erstreckt sich auf die Bestände der mittelalterlichen Privilegien und der mittelalterlichen Urkundensammlung des Ungarischen

Nationalarchivs. Die Bearbeitung bezieht sich auf die vermutlich bewohnten Orte (*villa* 'Dorf'; *possessio* 'Besitz, Landbesitz'; *praedium* 'Mayerhof', 'Öde'; *terra* 'Erde, Besitz')

Das Wörterbuch besteht aus zwei Teilen. Das erste Kapitel enthält die Siedlungen, die noch zurzeit vorhanden und gut lokalisierbar sind, im zweiten Kapitel sind die bereits nicht mehr lokalisierbaren, unsicheren Siedlungen. auffindbar Aus den erschlossenen Daten bekommen wir ein umfassendes Bild über die räumliche Ansiedlung des Ungartums und auf dessen Modus.

JUDIT SÁRÁNDI-KOVÁCS:
DIE WIRTSCHAFT DES EINSTIGEN
UNTERTANKOMPOSSESSORATS ZU VÉP

Die Gesellschaften der Gemeindewalde und die Kompossestate spielten bedeutende Rolle in der Entwicklung der Gesellschaftsleben auf dem Lande. Die einstigen urbarialen Landwirte kannten mithilfe des Tätigwerdens der Gemeindewalde die modernen Arten der Verrichtung der Forstwirtschaftarbeiten und die Regeln der dienstlichen Kommunikation. Im Laufe der Bewirtschaftung schufen auch Werte, in einzelnen Fällen Nutzen, währenddem die Landwirte zu dem Wald näher gerieten.

Auf den sich im Laufe der Entschädigung nach der Wende herausgebildeten Waldgebieten von unteilbarem, gemeinsamem Eigentum betrieb die Forstkunde – anhand der früher gut bewährten Praxis – die Möglichkeit der Herausbildung der Gemeindewalde. Obwohl die gesellschaftliche Umwandlung des vergangenen Jahrhunderts es wahrscheinlich nicht ermöglicht, gilt das Tätigwerden der Gesellschaften der Gemeindewalde für uns als gutes Beispiel in all solchen Gebieten, wo die Arbeit großer Verantwortung ums gemeinsame Ziel kooperiert verrichtet werden soll.

CSABA TÓTH:
DIE BILDENDE KUNST AUS KOMITAT
VAS IN DER RÉVAY-SAMMLUNG IN
NAGYKÖRÖS

Als Ausbeute einer neuen Initiative, der Künstlerkolonie zu Nagykörös entstand die Sammlung Révay zu Nagykörös. Sowohl Gründer als auch Leiter der Künstlerkolonie und der Sammlung ist György Révay anzusehen. Die Révay-Sammlung wurde für heute zu der ungarischen figuralen und neufiguralen Kunst, dadurch zu einer der bedeutendsten Sammlungen in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts und an der Jahrtausendwende. Eine ihrer Eigenartigkeit besteht darin, daß sich die Schöpfer aus Komitat Vas in großer Anzahl vertreten. Der Beitrag von Csaba Tóth macht dieses Segment ausfindig und stellt den Lesern vom Vasi Szemle (Eisenburger Rundschau) vor.

KATALIN NÉMETH:
PATER NOSTER

Der Beitrag von Katalin Németh beschäftigt sich mit der neuesten Schöpferperiode eines der Verfasser vom Vasi Szemle, des Kunstmalers von Munkácsy-Preisträger Csaba Tóth, in dem das Gebet Vaterunser zeilenweise darstellt. Csaba Tóth lädt die Schöpfungen von früheren Künstlern vor und untersucht bildnerischen Parallelismus. Parallelismus zu den Inhalten des Gebetes. Er macht dieses visuell. Er verfasste all dies an der Ausstellung mit dem Titel Pater noster im Kulturzentrum Kemenesalja in Celldömölk. Im Beitrag werden auch die Untersuchungen in Verbindung mit der bildenden Kunst im Komitat Vas berührt.

N. ZSOLT HORVÁTH:
PRESS COVERAGE OF THE AUSTRIAN-
HUNGARIAN BORDER COMMISSION,
1921-1923

After the First World War, the collapse of the Austro-Hungarian Empire created an unprecedented situation in Central Europe. The nationalities that had previously been part of the Empire were forced into a new nation-state framework, within new state borders. This was no different for Austria and Hungary, the two eponymous nations of the Monarchy. These new borders were established by the Paris peace treaties. The implementation of the treaties was the responsibility of international organisations, known as border commissions, whose task was to establish the borders and then mark them out on the ground. On 27 July 1921, the Austro-Hungarian Border Commission was set up in Graz, but due to the crisis in Western Hungary, it had not yet received national attention in the national newspapers. After the euphoric success of the referendum in the Sopron area, the Hungarian press covered the work of the international organisation in a triumphant mood, hoping for a possible revision. In examining the press coverage of the internationally constituted border-setting commission, this paper will look at how the contemporary Hungarian press constructed an alternative reality to the governmental mainstream, for example, in relation to the Millerand cover letter. What were the dominant arguments and how were they interpreted by the national newspapers to their readers? The question always arises as to how much leeway and responsibility the press has in interpreting events. In the context of the work of the Boundary Commission, the analysis also addresses the question of whether the Bethlen government accepted or rejected the new international order during the 1921-1923 period. And how did this set the course for later foreign policy between the two world wars?

DR. FRUZZSINA MAGDA PANKOTAY:
SUMMARY:
THE 200-YEAR-OLD APPLE TREE

History is the story of successive generations. This is no different for genealogy, which is enjoying a renaissance owing to digital possibilities. In our family, even genealogy research itself goes back several generations, and several branches, so the branches of genealogy are part of today's history. My ancestors were connected to the county of Vas, to Szombathely by a thousand strands, the names of public places and buildings preserve the recognition of their work for the community. In addition to history and genetics, the inheritance of many areas, including the profession, can be traced back through a multi-generational family tree. In this paper, I have prioritized the relationship of the male branch of my family to education, training, intergenerational knowledge transfer, tendency to choose a career, father-to-son inheritance in the *Pankotay-Niedermayer* branch. Based on the first available writings from my ancestors eight generations apart from me, I begin the description with stories from the mid-1700s. Looking across generations to the present day, the will to act, to work with young people, to become independent, to speak several languages are common family traits. Individual career choices reflect the role and strength of the family, the inheritance from father to son, but also the choice of a profession in addition to education, or the same studies but in a different geographical and political context.

Lifelong learning and teaching is learning and teaching over generations based on personal careers. The adage that the apple does not fall far from the tree has been proven, and this tree is almost two hundred years old.

SZILÁRD BIERNACZKY:
MAN-EATING OR SLAVE HUNTING?

The author looks at Jared Staller's book *Converging on Cannibals. Terrors of Slaving in Atlantic Africa, 1509-1670*, which attempts to address a centuries-old question mark in African history. Although Jared Staller's book

– which is relevant to Hungarian research on Africa and the work of the author of this article – primarily focuses on African cannibalism in its title, his novel attempts at exploration and interpretation are mainly directed at a very neuralgic point of historical research in Central Africa (Congo, Angola), the so-called *jaga/imbangala/bambata* phenomenon complex. Szilárd Biernaczky examines Staller's findings and arguments chapter by chapter, including an account of the early phenomenon of slavery.

LÁSZLÓ FÜLÖP
JÁNOS PETHŐ GERSEI, LOYAL SERVANT
OF TAMÁS NÁDASDY

János Gersei Pethő – lord of several castles in Transdanubia – presents 49 letters written to Tamás Nádasdy between 1550 and 1562 from three points of view. The private aspects of his life, the genealogical clarifications of his family, and the characteristics of his written language communication are examined. Pethő was the chief bailiff of Sopron County, the castle captain of the town of Kassa, an excellent soldier, and an envoy of his relative Nádasdy, relaying confidential news for him. He spoke several languages, travelled extensively, and his reports are authentic and accurate. His letters are mainly about the Turkish warfare of the time, but they also touch upon other friends and family events.

FERENC SOMKUTHY-JÓZSEF TÓTH :
HISTORY OF THE SAÁGHY FAMILY, THE
FOUNDERS OF THE ARBORETUM

The well-known data about the Kámon Arboretum – according to which the father of the founder Dr. István Saághy planted plants for honey bees around the castle, which he had owned since 1642 – is not supported by archival research. The paper seeks to answer the question of the ownership of the estate, its growth and the farming that took place there, and also describes the life of István Saághy, and mentions the person who saved and enlarged the arboretum. In an appendix, the author presents archive documents.

ZOLTÁN CSISZÁR: THE OLD
HUNGARIAN SETTLEMENT NAMES OF
THE HISTORICAL KEMENES-REGION
(Historical etymological dictionary
of Alsó-Kemeneshát)

The study is a continuation of the study on the history of the “Kemenes” name published in the 4th issue of the Vasi Szemle LXXIV, and follows the traces of the Old Hungarian settlement names of the small valley now called Alsó-Kemeneshát. In line with the practice of historical etymological dictionaries published in the last quarter of a century on the counties of Árpád-era Hungary, it publishes the data discovered and the results of the nomenclatural analysis in dictionary form. The data collection covers the holdings of the medieval document archives and the medieval document library of the National Archives of Hungary. The processing concerns the places presumably inhabited (*villa* “village”; *possessio* “estate”; *praedium* “manor, ranch”; *terra* “land, estate”). The dictionary is divided into two parts, the first chapter covering settlements that are currently in existence and those which no longer exist and which can be well located, while the second chapter is covering settlements that are no longer in existence and have an uncertain location. The data revealed provide a comprehensive picture of the settlement of Hungarians in the region and the way it was carried out.

JUDIT SÁRÁNDI-KOVÁCS:
THE MANAGEMENT OF THE FORMER
MANORIAL LANDOWNERSHIP OF VÉP

During the decades of their existence, the forest landowner associations or public landownerships played a significant role in the development of village social life. Through the operation of the forest landownerships, former tenant farmers became acquainted with modern forestry skills, the professional way of carrying out forestry work, and the rules of official communication. Through management, value, and in some cases material benefits, were created, while farmers also became emotionally closer to the forest.

In the undivided, jointly-owned forest areas that emerged as a result of the compensation schemes following the regime change, the forestry profession has been pushing for the possibility of forest landownerships, following the good practices of the past. Although the social changes of the last half-century are unlikely to make this possible, the operation of forestry cooperatives can serve as a good example in all areas where we need to work together in a spirit of continuous cooperation for a common goal, and where the work is a matter of great responsibility

CSABA TÓTH:
FINE ART OF VAS COUNTY IN THE
RÉVAY COLLECTION OF NAGYKÖRÖS

The Révay Collection of Nagykörös was established as a result of a new initiative, the Nagykörös Artists' Colony, owing to the founder and director of both the Artists' Colony and the head of the Collection, György Révay. The Révay Collection has become one of the most important collections of Hungarian figurative and neo-figural art of the second half of the last century and the turn of the millennium, but one of its special features is the large number of artists from Vas County. Csaba Tóth's study explores this segment of the Révay Collection and introduces it to the readers of the Vasi Szemle.

KATALIN NÉMETH: PATER NOSTER

The article by Katalin Németh, deals with the latest creative period of the Munkácsy Prize-winning painter Csaba Tóth, one of the authors of Vasi Szemle, in which he presents the Lord's Prayer in a series of paintings. Csaba Tóth quotes the works of former artists and searches for visual correspondences and parallels to the contents of the prayer, visualising it in the context of his Pater noster exhibition at the Kemenesalja Cultural Centre in Celldömölk. The study also touches on the artist's three decades of research into the fine arts of Vas County.

DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész,
ny. levéltárvezető, Kőszeg

PROF. DR. BIERNACZKY SZILÁRD (1944)
ny. egy. docens, mb. szenior előadó, Eötvös
Loránd Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Történeti
Intézet, Budapest; költő, irodalmár,
muzsikus, néprajzkutató, afrikánista, Érd

BÍRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár,
Szombathely

CSISZÁR ZOLTÁN (1956) okleveles gépész
szakmérnök, Veszprém

DR. FÜLÖP LÁSZLÓ CSC (1944)
ny. főiskolai tanár, Kaposvár

DR. GÁL JÓZSEF (1938) helytörténész,
tanár, Szombathely

DR. GRÁFIK IMRE (1944) etnográfus,
muzeológus, a néprajztudományok
kandidátusa, Balatonalmádi

HORVÁTH N. ZSOLT (1999) hallgató,
Eötvös Lóránd Tudományegyetem,
Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ,
Történelem Tanszék, Szombathely

NÉMETH KATALIN (1973) restaurátor,
festmény és műtárgyszakértő

DR. NÉMETH SÁNDOR (1979)
földrajzkutató, egyetemi adjunktus
(Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Savaria Egyetemi Központ)

DR. PANKOTAY FRUZZINA MAGDA (1990)
Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi
Kar, Minőségi Menedzsment Csoport,
Innovációért és vállalati kapcsolatokért
felelős rektorhelyettes, Sopron

SÁRÁNDI-KOVÁCS JUDIT (1987)
erdőmérnök, egyetemi adjunktus, Soproni
Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Erdő- és
Természeti Erőforrás-gazdálkodási Intézet

TÓTH CSABA (1959) festőművész, főiskolai
docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Savaria Egyetemi Központ, Berzsenyi
Dániel Pedagógusképző Központ, Vizuális
Művészeti Tanszék, Szombathely